

Міністерство освіти і науки України

Харківська національна академія

міського господарства

В.І. СЕРГІЄНКО,

І.Б. ЖИЛЯЄВ,

В.І. ТОРКАТЮК

**АТЕСТАЦІЯ
НАУКОВИХ КАДРІВ ВИЩОЇ
КВАЛІФІКАЦІЇ В УКРАЇНІ:
ПРОБЛЕМИ І РІШЕННЯ**

Харків – ХНАМГ - 2006

*Рекомендовано до видання Вченою радою
Харківської національної академії міського господарства України,
протокол №6 від 24.02.2006 р.*

Рецензенти:

Л.М. Шутенко	аїни за своїм статусом прирівнюються до державних службовців центральних органів виконавчої академії України, Заслужений працівник народної освіти УРСР,
П.Т. Бубенко	- доктор економічних наук, професор, член-кореспондент Академії економічних наук України, доцент Північно-східного Наукового центру НАН і МОН України,
Л.С. Шевченко	- доктор економічних наук, професор, зав. кафедри економічної теорії Національної юридичної академії України ім. Ярослава Мудрого

В.І. Сергієнко, І.Б. Жилиєв, В.І. Торкатюк

Атестация наукових кадрів вищої кваліфікації в Україні: проблеми і рішення. – Харків: ХНАМГ, 2006. – 228 с.

Книга присвячена дослідженню тенденцій розвитку атестаційного процесу в Україні, аналізу методико-нормативної бази підготовки науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації і визначення напрямків упорядкування та реформування системи атестації в Україні у світлі інтеграції до освітньо-європейської співдружності, а також пошуку шляхів ліквідації недоліків, які об'єктивно й суб'єктивно існують в діяльності Вищих атестаційних комісій.

Буде корисною для всіх, хто зв'язаний з атестаційними справами, а також аспірантів і докторантів, які готуються до захисту дисертацій на здобуття наукового ступеня.

ЗМІСТ		с.
ПЕРЕДМОВА		5
ВСТУП		8
РОЗДІЛ 1. ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ АТЕСТАЦІЇ НАУКОВИХ ТА НАУКОВО- ПЕДАГОГІЧНИХ КАДРІВ ВИЩОЇ КВАЛІФІКАЦІЇ		10
1.1. Законодавче регулювання наукової та науково- технічної діяльності		10
1.2. Особливості нормативного забезпечення національної системи атестації наукових кадрів вищої кваліфікації...		20
1.3. Світовий досвід атестації наукових кадрів вищої кваліфікації		27
РОЗДІЛ 2. ЗАГАЛЬНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ НАУКОВО-КАДРОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ УКРАЇНИ		40
2.1. Науково-технічна сфера України та її кадрова складова.		40
2.2. Науковці України: розподіл за віком		45
2.3. Підготовка наукових та науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації.....		48
РОЗДІЛ 3. АНАЛІЗ АВТОРЕФЕРАТИВ З ЕКОНОМІЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ		55
Проблема 1. Відповідність дисертацій наведеним у авторефератах паспортам спеціальностей		55
Проблема 2. Неузгодженість паспортів спеціальностей		68
Проблема 3. Досягнення наукової якості дослідження при забезпеченні певних формальних ознак дисертацій		77
Проблема 4. Пріоритетність проблем у дослідженнях та тематичі дисертаційних робіт		80
Проблема 5. Назва дисертаційного дослідження		89
Проблема 6. Мета і методи дослідження		91
Проблема 7. Формалізація наукової новизни дисертаційного дослідження		94

Проблема 8. Ретроспективний огляд авторефератів за спеціальністю 08.06.04. - "Бухгалтерський облік, аналіз та аудит"	116
РОЗДІЛ 4. ПРОБЛЕМА ЯКІСНОГО ПОКРАЩАННЯ АТЕСТАЦІЇ НАУКОВИХ КАДРІВ ВИЩОЇ КВАЛІФІКАЦІЇ: ОГЛЯД ПУБЛІКАЦІЙ....	120
РОЗДІЛ 5. ПОШУК ШЛЯХІВ УДОСКОНАЛЕННЯ АТЕСТАЦІЙНОГО ПРОЦЕСУ	138
ПОСИЛАННЯ	157
ДОДАТКИ	163
Додаток 1. Чисельність працівників наукових організацій України, осіб у % до попереднього року	164
Додаток 2. Розподіл дослідників України за віком	166
Додаток 3. Проект Закону про атестацію наукових і науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації (н.д. Дорогунцов С.І., № 2112 від 02.09.2002 р.)	168
Додаток 4. Проект Закону про підготовку та атестацію наукових і науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації (н.д. Ситник К.М., Юхновський І.Р., Матвієнко А.С., № 2112 ¹ від 01.04.2003 р.)	184
Додаток 5. Проект Закону про систему державної атестації наукових кадрів вищої кваліфікації (і.а.Курас І.Ф., № 21122 від 08.05.2003 р.)	213

ПЕРЕДМОВА

У пострадянському просторі історично стійко склалася негативна думка про діяльність Вищих атестаційних комісій. Цьому сприяли поява значної кількості псевдовчених, розширення ринку замовних дисертацій.

При всій закономірності прояву намірів здійснення даного дослідження - через поширення внутрішнього невдоволення більшої частини науковців країн СНД поглибленням кризи в освітянській сфері, комплексне вивчення ситуації в атестаційному процесі розпочалося майже випадково. Первинним поштовхом до аналізу авторефератів з економічних спеціальностей стала певна відсутність об'єктивних факторів оцінки атестаційних справ, методичної бази для вирішення питань, що виплескувалось в активні дискусії при обговоренні окремих дисертацій на засіданнях експертної ради ВАК та, навіть, у палкі суперечки щодо їх кінцевої оцінки. Періодичні намагання скоригувати паспорти спеціальностей та удосконалити набір їх видів, поява значної кількості емоційно невважених виступів у засобах масової інформації тільки підтверджували необхідність системного підходу до розгляду цієї проблеми.

Дослідження тенденцій розвитку атестаційного процесу в Україні не є строго академічним. Розгляд авторефератів з економічних спеціальностей за певними критеріями, огляд публікацій з проблем якісного покращення атестації наукових кадрів вищої кваліфікації, безумовно, містять елементи суб'єктивності. Натомість, аналіз напрацьованої методико-нормативної бази, приділення значної уваги статистичним аспектам підготовки науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації і визначення напрямів упорядкування та реформування системи атестації в Україні у світлі інтеграції до освітньої європейської співдружності є науково виваженими й обґрунтованими. Вказані питання визначили структуру даної роботи.

Не хотілося б викликати у читачів підозру в упередженому авторському підході до аналізу авторефератів - це не є спробою ревізії раніше затверджених результатів, про що й була домовленість з відповідальними особами ВАК. Підготовка даної книги передбачала виявлення методично помилкових підходів при опрацюванні дисертаційних робіт, що мало надати допомогу здобувачам та їх науковим керівникам в якісному покращанні підготовки атестаційного пакету документів, але в авторів не було бажання видати посібник з написання дисертацій. Спрямовуючи роботу на широкі кола наукової спільноти, всіх суб'єктів атестаційного процесу, ми визначали певні цілі.

Головною метою нашого дослідження вважаємо актуалізацію проблем та широке обговорення і науковий пошук шляхів ліквідації існуючих негативних явищ. Чому розглядаємо це як першочергове завдання? Незважаючи на доведення до «вищих рівнів» різних гілок державної влади застережливих даних, що певною мірою відображені в цій роботі і, на нашу думку, які можна розібрати лише при системному розгляді інформації, «коридори влади» не надають відчутних «сигналів» сприйняття небезпечності проблеми.

Як практичну особливість роботи розглядаємо її спрямованість на вчених секретарів спеціалізованих вчених рад, які майже одноосібно несуть персональну відповідальність за зміст і наповнення авторефератів, та експертів, які найбільше морально потерпають при наявності, на різних етапах атестаційного процесу, проявів кругової поруки.

Визначена мета дослідження обумовила розгляд супутніх питань, що потребують окремого поглибленого вивчення, - проблеми реформування вищої школи і фундаментальної науки, механізмів організації класичних, фінансово незалежних університетів, удосконалення законодавчої бази, що змусило проводити певні порівняння і посилалися на існуючий досвід різних країн світу, в першу чергу Російської Федерації і європейських країн.

Автори висловлюють щиру вдячність академіку Національної академії наук України В.М. Гейцю, академіку Національної академії наук України О.І. Амоші, докторам економічних наук Б.Р. Кияку, Н.Д. Лук'янченку, О.М.Тищенку, доктору фізико-математичних наук Р.В. Бойку за неодноразове плідне обговорення і цінні зауваження щодо розглянутих у книзі проблем.

ВСТУП

Рівень розвитку галузей національної науки визначається в першу чергу визнанням її представників у світі, витребуваністю виробленої ними наукової продукції, стабільністю відтворювання наукової спільноти.

Судячи з кількості від'їжджаючих українських вчених за кордон і темпів зростання чисельності докторів і кандидатів наук, стан розвитку переважної більшості галузей вітчизняної науки задовільний і перспективи є «рожевими». Однак загальні показники слабо відображають особливості проведення атестаційного процесу з певних спеціальностей і в окремих регіонах України, зокрема, недоліки в найбільш проблемних - економічній та юридичній сферах. Президент України двічі звертав увагу суспільства (1996, 2001 рр.) на питання продуктивності праці, якості наукових досліджень, громадської вимогливості при розгляді дисертацій.

Діючий порядок атестації наукових кадрів вищої кваліфікації, продовжуючи практику радянських часів, побудовану на адміністративних принципах управління, безпосередньо віддзеркалює ментальність сучасного українського суспільства. Одночасно наявний сьогодні досвід здійснення наукової експертизи сприяє розробці певних засад формування нової системи, в якій поєднуються демократичні основи самоврядування наукових і науково-педагогічних організацій та установ із жорстким державним контрольно-методичним механізмом. Виявленню цих проблем і визначенню напрямків їх вирішення присвячена ця книга.

Структура роботи припускає відображення чинників, що стимулюють проведення даного дослідження, а також його основні результати, викладення основних положень трьох проектів законів, зареєстрованих у Верховній Раді України, які передбачають проведення подальшого вдосконалення діяльності Вищої атестаційної комісії, і пропозицій щодо якісного

поліпшення організації атестації наукових кадрів вищої кваліфікації як елемента формування відкритого суспільства.

Не дискутуючи поглиблено про доцільність організації та функціонування державного центрального органу з атестації наукових кадрів, вважаємо за необхідне відзначити, що в сучасних умовах держава має ряд значних соціально-фінансових зобов'язань щодо ставлення до власників наукових ступенів і звань, діюче законодавче поле передбачає наявність відповідних дипломів при розгляді організаційно-кадрових питань, що *a priori* зумовлює право держави на організацію цього процесу.

Підготовка даної книги передбачає в першу чергу розстановку акцентів у розумінні механізмів інтеграції вітчизняної науково-педагогічної сфери до Болонського процесу та пошук дієвих шляхів підвищення якості атестації наукових кадрів вищої кваліфікації.

Загальна логіка викладення спрямована на об'єктивне відображення ситуації, що є предметом обговорення в даному секторі суспільних відносин. Практична направленість дослідження обумовлена виявленням методично помилкових підходів при опрацюванні дисертацій. Було здійснено спробу надання допомоги здобувачам та їх науковим керівникам у якісному покращанні дисертаційного пакету документів, актуалізу проблем вітчизняного атестаційного процесу, що повинні стати предметом серйозної наукової дискусії як основи для прийняття відповідними державними органами дійсно реформаторських рішень.

РОЗДІЛ 1. ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ АТЕСТАЦІЇ НАУКОВИХ ТА НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНИХ КАДРІВ ВИЩОЇ КВАЛІФІКАЦІЇ

1.1. Законодавче регулювання наукової та науково-технічної діяльності

1.1.1. Наукове право. Відносно встановлення відокремленої галузі наукового права немає єдиної точки зору. Теоретичних досліджень цього питання ще замало, термінологія відпрацьована недостатньо. Завдання правового регулювання наукової та науково-технічної діяльності вирішувалися класичними галузями права, у першу чергу господарського, цивільного й адміністративного.

Увага вчених-правознавців до наукового права посилилась лише останніми роками. Збільшилася кількість публікацій як із загальних, так і окремих питань наукового права¹, з'явилися нові дослідження та праці, в тому числі українських вчених². Наукове право, як і багато інших «нових» галузей права (освітнє, інформаційне тощо), розвивалося значною мірою на основі публікацій періодичних видань, у меншій мірі - на дослідженнях, відображених в наукових монографіях, частково - курсах навчальної літератури.

Сьогодні про наукове право можна говорити як про явище, що реально відбулося. Але молодість самої галузі права та її динамічний, все більш об'ємний розвиток не можуть не позначитися на його цілісності, взаємозв'язку його інститутів.

---

¹ Наприклад: Мельников И.И., Сафаралиев Г.К. Бердашкевич А.П. Структура законодательства о науке как отрасли права. – М.: Изд. Гос. Думы, 2002. – 264 с., Законодательство о науке: Современное состояние и перспективы развития / Отв. Р. В.В. Лапаева. – М.: Норма, 2004. – 400 с., Н.А. Гордеева, М.М. Филь. Право и реформирование науки: проблемы и решения. – М.: Изд-во «Новая правовая культура», 2005.

² Селіванов А.О. Наука і закон: Перший досвід системного аналізу законодавства у сфері науки і науково-технічної діяльності. – К.: Логос, 2003. – 262 с.; Інноваційне законодавство України: Повне зібрання норм.-прав. актів. У 3-х томах / За ред. Костецького В.В., Ришова В.Л. – К.: 2003.

Предмет права. Сферу діяльності, в якій регулювання здійснюється певною галуззю права, називають предметом цієї галузі права. Слід мати на увазі те, що кожна сфера діяльності не є предметом виключно однієї галузі права, вона має пересічення і сполучення багатьох галузей права. Однак при цьому тільки одній галузі належить вирішальна роль. У межах конкретної предметної сфери здійснюється правове регулювання відносин фізичних і юридичних осіб.

Безпосереднім учасником правового регулювання для кожної галузі права є відносини декількох суб'єктів, які зв'язані певним інтересом відносно конкретного предмета у певній сфері та/або поведінка суб'єкта права, яка оцінюється з точки зору інтересів суспільства, держави або інших суб'єктів права (поведінка (порядок дій) певного суб'єкта - адекватне виконання встановлених норм суб'єктами, до яких ці норми звернено).

Однак часто в практиці застосування права, юридичній науці та в законотворенні відбувається підміна понять «предмет» і «об'єкт» регулювання. Це порушує однозначність розуміння правовідносин у конкретних обставинах.

Наукове законодавство можна визначити як сукупність нормативних актів і окремих правових норм, що регулюють відносини, які виникають під час здійснення наукової та науково-технічної діяльності.

Проблема класифікації та систематизації правових актів є досить гострою для українського законодавства. Але найбільш важливою ця проблема є для «нових» галузей права. На жаль, юридична наука і практика поки що відстають – досі не затверджено загальнодержавний класифікатор нормативно-правових актів. Це призводить до недостатньої узгодженості актів законодавства, деякі норми «нових» юридичних актів не тільки дублюють норми вже діючих актів, але й конфліктують із діючими нормами.

З метою уніфікації баз даних правової інформації, забезпечення

її автоматизації наказом Міністерства юстиції України від 02.06.2004 р. № 43/5 був затверджений Класифікатор³ галузей законодавства України. У цьому Класифікаторі виділена окрема галузь права «230.000.000. Наукова, науково-технічна та інноваційна діяльність», в якій встановлено вичерпний перелік із 18 підгалузей: «230.010.000. Загальні питання наукової, науково-технічної та інноваційної діяльності»; «230.020.000. Управління у сфері наукової, науково-технічної та інноваційної діяльності»; «230.030.000. Інноваційна робота. Державний інноваційний фонд. Українська державна інноваційна компанія»; «230.040.000. Фінансування наукової, науково-технічної та інноваційної діяльності»; «230.050.000. Система наукових закладів. Наукові установи та наукова робота»; «230.050.010. Академії»; «230.050.020. Наукові установи Національної академії наук України»; «230.050.030. Науково-дослідні, дослідно-конструкторські, конструкторсько-технологічні організації»; «230.050.040. Наукові центри»; «230.050.050. Наукові колективи підприємств і організацій»; «230.050.060. Науково-дослідна робота»; «230.060.000. Статус наукових працівників. Атестація наукових кадрів»; «230.070.000. Підготовка наукових кадрів. Вища атестаційна комісія. Наукові ступені й вчені звання» (*прим.: виділено авторами*); «230.080.000. Наукові експедиції, відрядження»; «230.090.000. Наукові експерименти»; «230.100.000. Космічна діяльність»; «230.110.000. Індивідуальна наукова діяльність. Наукова спадщина визначних діячів»; «230.120.000. Міжнародне співробітництво в галузі науки й техніки».

---

³ Предметный классификатор нормативных правовых актов с иерархичною системою юридичних понять, які визначають самостійні галузі законодавства, що регулюють різні сфери діяльності та відображають весь масив нормативних правових актів. (*Див.: Методические рекомендации по юридической обработке нормативных правовых актов субъектов Российской Федерации, подлежащих включению в федеральный регистр, утвержденные приказом Министерства юстиции Российской Федерации от 25 декабря 2000 г. № 410*).

Сучасна система галузей законодавства наводиться в класифікаторах нормативно-правових актів. Класифікатори забезпечують однозначне розуміння предметів і галузей регулювання в межах національного законодавства.

Дещо відмінне бачення предмета наукового законодавства зафіксовано в російському класифікаторі⁴ (затвердженому Указом Президента РФ від 15.05.2000 р. № 511 «О классификаторе правовых актов»). У ньому з 21 галузі права виділена галузь «130.000.000. Освіта. Наука. Культура». Підрозділ «130.020.000. Наука», що включає шість пунктів: «130.020.010 Загальні положення», «130.020.020 Управління у сфері наукової і науково-технічної діяльності»; «130.020.030 Суб'єкти наукової і науково-технічної діяльності», у тому числі підпункти: «130.020.031. Науковці, фахівці наукових організацій (статус, атестація, наукові ступені й вчені звання)»; «130.020.032. Наукові організації»; «130.020.033. Академії наук»; «130.020.040 Наукові дослідження»; «130.020.050. Науково-технічна діяльність»; «130.020.060 Експертиза наукових і науково-технічних програм і проєктів».

Спираючись на сучасні правові класифікатори, наукове право можна визначити як комплексну галузь права. І не тільки тому, що воно є комплексом різних галузевих елементів, а ще й тому, що більшість правових норм про наукову і науково-технічну діяльність навіть у сферах своїх специфічних відносин безпосередньо втілюють принципи регулювання, властиві базовим, фундаментальним галузям права.

Аналіз існуючого законодавства і практика його реалізації показують, що ефективні концептуальні підходи у вигляді цілісної системи, що охоплює всі аспекти та етапи наукової і науково-технічної діяльності, на сьогоднішній день в масштабі

---

⁴ Введений замість «Общеправового классификатора отраслей законодательства», затвердженого Указом Президента РФ від 16.12.1993 р. № 2171.

національного законодавства відсутні. Це призводить до незбалансованості між різними правовими актами, що відносяться до наукової і науково-технічної діяльності. Більшість існуючих норм, не отримавши розвитку у відповідних нормативних актах, що розкривають механізм реалізації концептуальних положень, перетворюються на декларації.

Незайве зупинити увагу ще на одній стороні справи. Мова йде про забезпечення *нормотворчого процесу* на стадії вибору проблеми, способу її нормативного вирішення і часу впровадження акту. Як правило, є запізнення з ухваленням потрібних актів. Одночасно слід зазначити, що навіть у законотворчості існують не тільки змагання ідей і підходів, але і певна конкуренція. Хто раніше? Хто оригінальніше запропонує варіант вирішення проблеми? Часто це призводить до поспіху, до формального прагнення зробити «не як інші» (виникає, зокрема, «термінологічна строкатість» та неузгодженість дефініцій), до створення малоякісних актів, які у подальшому треба змінювати, доповнювати структуру законодавства поспішно підготовленим актом. Це ж плодить і безліч підзаконних актів, які розробляються різними відомствами і теж з суто відомчих підходів. Така ситуація ускладнює законодавчий процес, знижує ефективність правової інформації, ускладнює співпрацю в межах єдиної правової системи.

1.1.2. Розвиток законодавства і реформування науки. Завдання реформування науково-технічної сфери, необхідність подолання деструктивних тенденцій, збереження і розвитку наукового потенціалу вимагають створення такого законодавчого забезпечення наукової та науково-технічної діяльності, який відповідав би новій системі соціально-економічних відносин, основним напрямам економічних і політичних перетворень. Проблеми формування загальних контурів такого забезпечення,

на наш погляд, пов'язані з цілим комплексом чинників і причин, які сформувалися ще на початку реформ і сьогодні продовжують впливати на наукову сферу.

До початку 90-х років XX століття законодавча база наукової діяльності в країні фактично була відсутня⁵. У процесі реформування економіки і соціально-політичної системи наука через об'єктивні й суб'єктивні причини фактично була виведена з головних пріоритетів держави. Внаслідок цього, хоча завдання створення законодавчої бази науки стояло досить гостро, розробка і ухвалення необхідних нормативно-правових актів були уповільнені.

Українське законодавство в науковій сфері має безліч невизначеностей та протиріч. Це виражається, з одного боку, в неадекватно великій кількості регулюючих норм і інститутів, значному адміністративному і податковому тиску, неприйнятно високій кількості зобов'язань, покладених на суб'єкти наукової, науково-технічної та інноваційної діяльності. Численні обмеження перешкоджають реалізації прав приватної власності та підприємницької ініціативи, тобто саме тих правових норм, що визначають зростання добробуту. Держава, займаючи провідну позицію в регулюванні відносин у сфері наукової, науково-

---

⁵ У СРСР існували лише окремі елементи цієї бази. Наукова політика визначалася рішеннями (постановами) КППС і уряду, Комплексною програмою науково-технічного прогресу, розробленою наприкінці 80-х років. Існували деякі законодавчі норми, що мали відношення до наукової діяльності: статті Кодексу законів про оплату праці, положення про секретні відомості, відомості для службового користування, авторські свідоцтва на винаходи і т.п. Більшість органів державного управління не мали жодних особливих правових стосунків з вченими і науковими організаціями, з одного боку, і вищестоящими органами з приводу наукової діяльності - з іншого. Горизонтальні відносини були слабо розвинені і тому не потребували особливого регулювання та законодавчого забезпечення. Держава брала на себе всі ризики при ухваленні рішень у сфері досліджень і розробок, була основним фінансистом, замовником і власником результатів наукової діяльності. Радянський учений знаходився в рівному, а частково навіть у більш привілейованому становищі (в порівнянні з іншими працівниками) і виконував державні завдання за досить високу оплату.

технічної та інноваційної діяльності, демонструє сьогодні низьку спроможність ефективно справлятися з прийнятими повноваженнями.

Нормативні положення наукового законодавства, які дуже часто коригуються, виявляються ще більш суперечливими, розмитими і неузгодженими з реальними потребами розвитку науково-технічної сфери, ніж правові норми, що діяли раніше. На наш погляд, найбільш хворобливими для науки є наступні тенденції розвитку вітчизняного законодавства. Деякі загальноекономічні й суспільно значущі правові акти розробляються і приймаються без урахування специфіки науково-технічної діяльності. Це не тільки негативно впливає на науково-технічну сферу, але й породжує необхідність створення значного масиву відомчих (таких, що роз'яснюють, уточнюють тощо), недостатньо узгоджених між собою документів. У багатьох соціально-економічних і загальногромадянських нормативних документах науковий блок просто відсутній. Це відноситься навіть до тих правових актів, які безпосередньо впливають на науково-технічну сферу. Для вітчизняного законодавства характерний значний часовий розрив між ухваленням правових актів і подальшою розробкою конкретних нормативів, процедур, механізмів їх реалізації.

Саме наукове законодавство є незавершеним і внутрішньо суперечливим, що знижує його регулятивний потенціал, перешкоджає реформуванню науково-технічної сфери.

Обмежені рамки даної роботи не дозволяють розглянути ці та інші питання детально.

Основний принцип національного нормативно-правового регулювання такої найперспективнішої сфери, як наукова, науково-технічна та інноваційна діяльність, протягом останніх років полягає в поєднанні застосування норм діючого права і використання діючих законодавчих актів в усіх випадках, коли це можливо, із створенням додаткових інструментів законодавчого регулювання у випадках, коли це неможливо. Сучасне

нормативно-правове регулювання сфери інформаційних технологій здійснюється за двома підходами: а) фрагментарне вирішення на законодавчому рівні в окремих юридичних актах проблем правового регулювання відносин у певній сфері (англо-американський підхід); б) визначення галузей законодавства з їх наступною кодифікацією (європейський підхід).

1.1.3. Структура національного наукового законодавства.

У сфері правового забезпечення наукової та науково-технічної діяльності визначальними є норми Конституції України. Стаття 41 закріплює за кожним право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності⁶.

При цьому частина друга статті 54 Конституції України встановлює, що кожний громадянин має гарантоване право на результати своєї інтелектуальної, творчої діяльності; ніхто не може використовувати або поширювати їх без його згоди, за винятками, встановленими законом⁷. Частина перша цієї статті також гарантує громадянину право щодо свободи літературної, художньої, наукової і технічної творчості, захисту інтелектуальної власності, своїх авторських прав, моральних і матеріальних інтересів, що виникають у зв'язку з різними видами інтелектуальної діяльності.

---

⁶ Законом України «Про наукову і науково-технічну діяльність» встановлено чотири види наукової діяльності - наукова, науково-технічна, науково-педагогічна та науково-організаційна. При цьому до *наукової творчої* віднесено лише три види діяльності, зокрема: наукова діяльність - інтелектуальна творча діяльність, спрямована на одержання і використання нових знань, науково-технічна діяльність - інтелектуальна творча діяльність, спрямована на одержання і використання нових знань у всіх галузях техніки і технологій, а науково-педагогічна діяльність - педагогічна діяльність у вищих навчальних закладах та закладах післядипломної освіти III-IV рівнів акредитації, пов'язана з науковою та (або) науково-технічною діяльністю.

⁷ А. Селіванов звертає увагу на існування в цій конституційній нормі відсилочного положення щодо існування винятків обмеження прав громадян на володіння результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності, з якої, за його думкою, випливає необхідність розробки спеціального законодавства, яке б регулювало ці випадки [18, с. 16].

До важливих конституційних принципів відносяться також:

а) обов'язки держави в частині сприяння розвитку науки, встановленню наукових зв'язків України зі світовим співтовариством (третья частина статті 54 Конституції України);
б) виключні повноваження Верховної Ради України щодо затвердження загальнодержавних програм економічного, науково-технічного, соціального, національно-культурного розвитку, охорони довкілля (пункт 6 статті 85 Конституції України).

Зафіксовані в Конституції України принципи закладають правову основу для формування національної політики в науковій та науково-технічній сфері, забезпечення створення адекватного наукового законодавства.

Сьогодні в українській правовій базі налічується 566 законів, що містять у тексті слово «наукова», 80 - «інноваційна»; словосполучення «наукова діяльність» - у 72 законах, «інноваційна діяльність» - у 16. Звідси численні різночитання в розумінні та інтерпретації цих норм законів.

Слід зазначити, що наявність достатнього числа норм, які регламентують різноманітні аспекти науки, - одна з умов її успішного розвитку. Це підтверджується світовою практикою. Так, у США організація науки не тільки є пріоритетом національної політики, вона забезпечується потужною законодавчою базою - майже 4000 федеральних законів регулюють проблеми, пов'язані з науковою сферою. У їх числі - базові закони про національну науку (1950 р.), про національну науку і технологію (1976 р.) та інші.

Законодавче забезпечення наукової та науково-технічної діяльності здійснюється наступними базовими законами України: «Про основи державної політики у сфері науки і науково-технічної діяльності» (1991 р.) який з 01.12.1998 р. діє в новій редакції і має назву «Про наукову і науково-технічну діяльність»; «Про науково-технічну інформацію» (1993 р.); «Про

наукову і науково-технічну експертизу» (1995 р.); «Про пріоритетні напрями розвитку науки і техніки» (2001 р.); «Про особливості правового режиму діяльності Національної академії наук України, галузевих академій наук та статусу їх майнового комплексу» (2002 р.).

Законодавство про науку можна розглядати з позицій як вузького, так і широкого підходу. У першому випадку йдеться про самостійний законодавчий інститут, що включає норми Конституції, в яких закладені правові основи як організації і здійснення наукової діяльності, так і використання її результатів, законів про науку, а також інші нормативно-законодавчі акти, що регламентують окремі сфери діяльності, які мають наукову складову.

Разом із спеціалізованим науковим законодавством в рамках загальногалузевого (цивільного, адміністративного, освітнього, податкового, бюджетного, трудового і т.ін.) законодавства сформувався цілий масив норм і правових інститутів, що регулюють специфічні відносини у сфері наукової та науково-технічної діяльності. Правова практика складається таким чином, що саме це законодавство в даний час несе на собі основне навантаження з регулювання відносин у зазначеній сфері. Тому коли мова йдеться про вдосконалення наукового законодавства, то це законодавство необхідно розглядати як складний законодавчий комплекс, норми якого містяться як у спеціалізованому науковому законодавстві, так і в ряді інших галузей законодавства. Цей законодавчий комплекс, що розвивається тривалий час без достатньо чітких загальних орієнтирів, характеризується певною відсутністю загальної логіки і внутрішньої єдності. Надії на те, що роль координатора правової регуляції в даній галузі візьме на себе базовий Закон України «Про наукову і науково-технічну діяльність», не виправдалися. За первинним задумом законодавця цей закон повинен був стати системним нормативним актом, відповідно до якого приймалися б інші нормативно-законодавчі акти про

наукову, науково-технічну діяльність. Така позиція відображена в ст. 3 Закону, де сказано, що «законодавство України про наукову і науково-технічну діяльність складається з цього Закону та інших нормативно-правових актів, які регулюють відносини у процесі здійснення такої діяльності».

1.2. Особливості нормативного забезпечення національної системи атестації наукових кадрів вищої кваліфікації

Правове регулювання атестації наукових кадрів вищої кваліфікації - це один із численних дозвоільних адміністративно-правових режимів, які розповсюджують свою дію на виконання його суб'єктами (юридичними та фізичними особами) процедур забезпечення відповідності щодо правил, встановлених нормативно-законодавчими актами у цій сфері. Інакше кажучи, режим атестації наукових кадрів вищої кваліфікації є процедурою офіційного державного визнання кваліфікації здобувача наукового ступеня і, відповідно, можливості та повноваження виконання ним певних функцій, встановлених законодавством.

На наш погляд, використання терміну «атестація» для зазначеного виду діяльності не є вдалим. Визначення поняття «атестація наукових кадрів вищої кваліфікації», хоча й широко використовується, але в нормативно-правових актах відсутнє.

У науковому законодавстві використано одночасно два терміни, які мають один і той же зміст: «атестація наукових кадрів вищої кваліфікації» і «присудження наукового ступеня».

Юридична енциклопедія⁸ тлумачить термін «атестація» як перевірку й оцінку ділової кваліфікації працівників на предмет їх відповідності займаній посаді або здійснюваній роботі. Згідно з законами України атестуються широкі кола фахівців, зокрема - прокурори («Про прокуратуру»), спеціалісти ветеринарної

---

⁸ Юридична енциклопедія. В 6 т. / Редкол.: Ю.С. Шемшученко (Відп. ред.) та ін. – К.: «Укр. енцикл.», 1998. – Т. 1: А-Г. – С. 160-161

медицини («Про ветеринарну медицину»), службові особи митних органів (Митний кодекс), педагогічні працівники («Про освіту»), військовослужбовці МВС («Про внутрішні війська Міністерства внутрішніх справ України»), судді («Про статус суддів»).

Законодавство України в певній мірі врегульовує комплекс відносин, пов'язаних із атестацією наукових і науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації. Стимулювання і охорона прав суб'єктів цієї діяльності забезпечується шляхом прийняття найбільш сприятливих для науковців нормативно-правових актів. Це завдання належить до однієї з головних державних функцій.

Основи державного регулювання було закладено Верховною Радою УРСР у травні 1991 р. прийняттям Закону України «Про освіту», в якому визначено засади суспільних відносин у сфері навчання, виховання, професійної, наукової, загальнокультурної підготовки громадян України. У скоригованих положеннях Закону в оновленій редакції, а всього було здійснено 24 зміни та доповнення, Вищу атестаційну комісію України визнано як один із основних органів управління освітою та визначено її повноваження (статті 11, 13), до яких, в тому числі, віднесено організацію і проведення атестації наукових і науково-педагогічних кадрів, керування роботою з присудження наукових ступенів; також сформульовано види наукових ступенів та місце їх присудження - спеціалізовані вчені ради вищих закладів освіти, наукових установ (стаття 31). Особливої уваги, у світлі документів Болонського процесу, заслуговують положення статей 45-48, в яких розглядається науково-дослідна робота як складова частина підготовки фахівців, і підготовка наукових і науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації безпосередньо пов'язується з науковою діяльністю у системі вищої освіти, передбачається можливість надання вищим закладам освіти автономії, здійснення академіями та інститутами післядипломної освіти.

Певні новації у регулювання атестаційного процесу було внесено прийнятим у грудні 1991 р. Законом України «Про основи державної політики у сфері науки і науково-технічної діяльності», в який включено 21 зміни й доповнення і який вважається базовим у цій сфері. У редакції 1998 року Закон отримав нову редакцію і назву - «Про наукову і науково-технічну діяльність», визначає правові, організаційні та фінансові засади функціонування і розвитку науково-технічної сфери, створює умови для наукової і науково-технічної діяльності, забезпечення потреб суспільства і держави в технологічному розвитку. Як було зазначено вище, у законі вперше сформульовано тлумачення основоположних термінів - «вчений», «науковий працівник». Окрім того, дано визначення цілі присудження наукових ступенів та присвоєння вчених звань, що розглядається як державне визнання рівня кваліфікації *вченого*⁹ (абзац 2 статті 20 зазначеного Закону), і мети його отримання у сучасних суспільних відносинах - кваліфікаційні вимоги для зайняття науковим працівником відповідної посади. Останнім часом поняття наведеної мети значно розширено за рахунок включення суттєвих соціально-фінансових зобов'язань держави відносно наукових та науково-педагогічних кадрів.

На виконання вказаних статей Закону України «Про основи державної політики у сфері науки і науково-технічної діяльності» Кабінетом Міністрів України прийнято ряд нормативно-правових актів, в яких регламентуються дії учасників атестаційного процесу. Порядок присудження наукових ступенів і присвоєння вчених звань, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 28 червня 1997 р. (перша редакція якого була затверджена 20 травня 1992 р. постановою Кабінету Міністрів України № 257), яку прийнято на виконання статті 20 Закону, є основоположним документом у різних ланках атестації

---

⁹ Пункт 3 статті 59 Закону України «Про вищу освіту» дає дещо відмінну редакцію «Присудження наукового ступеня або присвоєння вченого звання особі є визнанням рівня її наукової кваліфікації» (Виділено авторами).

при розгляді дисертацій, в якому ретельно опрацьовано всі стадії атестаційного процесу. Згідно із статтею 19 даного Закону у постанові Кабінету Міністрів України від 1 березня 1999 р. № 309 «Про затвердження Положення про підготовку науково-педагогічних і наукових кадрів» визначено умови формування та діяльності аспірантури і докторантури, правовий статус здобувачів наукового ступеня, порядок проведення кандидатських іспитів.

Дещо порушують, на нашу думку, системність підходів до правового регулювання процесу атестації наукових кадрів вищої кваліфікації норми Закону України «Про вищу освіту». Як і два вищезазначені закони, цей закон є актом рамкового типу, який встановлює правові, організаційні, фінансові та інші засади функціонування системи вищої освіти, створює умови для самореалізації особистості, забезпечення потреб суспільства і держави в кваліфікованих фахівцях. Окремі положення Закону в певній мірі дублюють та уточнюють норми чинних правових актів. Зокрема, до управління в галузі вищої освіти віднесено Вищу атестаційну комісію (стаття 17 повторює положення статті 11 Закону України «Про освіту»), в статті 59 визначено види наукових ступенів та їх статус у вигляді визнання рівня наукової кваліфікації (див. статтю 20 Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність»). Порушуючи стилістику законодавчого акту рамкового типу, який має визначати виключно засади функціонування системи атестаційної діяльності, в Законі наведені норми прямої дії, більш притаманні підзаконним актам. Зазначимо, що саме ці положення, з одного боку, жорстко законодавчо регламентуючи діяльність органів управління, надають чіткості атестаційному процесу і унеможливають прийняття поверхових, ситуативних рішень, а з іншого - викликають найбільше негативних зауважень та критичних пропозицій від академічної спільноти.

Стаття 19 Закону визначає повноваження Вищої атестаційної

комісії України при атестації наукових і науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації, до яких, у тому числі, віднесено: формування мережі спеціалізованих вчених рад та контролювання їх діяльності; формування нормативних та методичних засад діяльності спеціалізованих вчених рад; розробка і затвердження вимог до рівня наукової кваліфікації здобувачів наукових ступенів та встановлення критеріїв атестації наукових кадрів вищої кваліфікації; забезпечення єдності вимог до рівня наукової кваліфікації осіб, які здобувають науковий ступінь кандидата або доктора наук; формування мережі експертних рад; проведення експертизи дисертацій для здобуття наукових ступенів; затвердження рішення спеціалізованих вчених рад про присудження наукових ступенів, а також скасування їх у разі невиконання державних вимог при атестації наукових і науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації; вирішення в установленому порядку питання позбавлення наукових ступенів, оформлення й видачі дипломів, а також розгляд апеляцій; здійснення співробітництва з державними органами інших країн з питань, що належать до компетенції Вищої атестаційної комісії України; вирішення в установленому порядку питання взаємовизнання документів про присудження наукових ступенів.

У статті 60 Закону визначено місце спеціалізованих вчених рад в системі атестації наукових і науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації як основної ланки, що утворюються за рішенням Вищої атестаційної комісії України у вищих навчальних закладах третього та четвертого рівнів акредитації, в інших установах, які проводять наукові, науково-технічні дослідження, а також мають високий рівень кадрового та матеріально-технічного забезпечення для підготовки наукових і науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації. Там же зазначено, що до складу спеціалізованих вчених рад для захисту дисертацій включаються вчені, які мають науковий

ступінь доктора наук.

Звернемо увагу на законодавче акцентування деяких положень. По-перше, це обов'язковість здійснення наукових досліджень у вищих навчальних закладах, що часто-густо забувають під час дискусій у пресі, виставляючи на перший план недоцільність формування спеціалізованих вчених рад виключно з докторів наук, через складність комплектації «власного» містечкового органу атестації. По-друге, наявність законодавчого визначення широкого спектру повноважень ВАК України в значній мірі ускладнює можливість скасування його окремих функцій в частині контролю за атестаційним процесом і зведення цілей центрального органу виконавчої влади до виконання представницьких та методичних завдань.

Зазначимо, що в період з 1992 по 2005 р.р. Кабінетом Міністрів прийнято лише 28 нормативних актів, які регулюють відносини Вищої атестаційної комісії, при цьому виключно з питань організаційно-фінансового забезпечення діяльності центрального органу виконавчої влади. Організаційно-методичні питання здійснення атестаційного процесу регулюються нормативними актами ВАК України, яких всього прийнято станом на 23 грудня 2005 р. - 620 (*табл. 1.1*).

Таблиця 1.1 .- Нормативні акти, які прийнято ВАК України у 1997-2005 рр.

Тематика актів/рік	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	Всього
про спеціалізовані вчені ради	-	-	-	-	-	-	46	25	64	135
про провідні установи	-	6**	6	8	23	57	33	35	22	190
про публікації	6	3	6	12	5	2	6	6	7	53
про паспорти спеціальностей	6	27	18	10	22	19	9	14	9	134*
про перелік спеціальностей	1	1	3	2	3	1	3	2	1	17
про норми оплати праці	2	1	-	-	1	1	1	3	2	11
про форми документів	2	4	1	2	-	1	-	1	2	13
про кандидатські іспити	-	-	3	-	-	-	-	-	1	4
про основоположні документи	3	-	2	3	-	-	-	5	1	14
про контроль ходу атестації	1	3	1	1	-	1	1	1	3	11
про поліпшення якості робіт	-	5	1	-	-	-	1	2	-	10
методичні	-	1	3	2	-	-	2	2	-	10
інше	2	5	1	4	-	1	-	5	-	18
Всього	23	56	45	44	54	83	102	101	112	620

Примітки: * - окремі постанови затверджують декілька паспортів спеціальностей

** - окремі акти містять і методичні рекомендації

Тематичний аналіз свідчить про різке зростання кількості прийнятих документів на певних етапах розвитку атестаційного процесу - 1998, 2002, 2005 роки, що пояснюється, в першу чергу, зовнішніми вимогами активізації зусиль, а також розширенням кола учасників. Значна частина нормативного поля визначає питання організації спеціалізованих вчених рад, затверджує переліки провідних установ та фахових видань. На перший погляд, велику частку займають постанови президії ВАК щодо переліку та паспортів спеціальностей (151), однак, перераховуючи загальну кількість на окремі галузі науки, приходимо до висновку про мінімальну увагу до впорядкування цього сектора атестаційного процесу. Привертає увагу й занадто низька кількість постанов, прийнятих за результатами контрольних перевірок ходу атестації та спрямованих на поліпшення якості робіт, в середньому два на рік. Недостатньою, на нашу думку, є також кількість щорічно опрацьовуваних методичних матеріалів.

1.3. Світовий досвід атестації наукових кадрів вищої кваліфікації

1.3.1. Гратифікаційна¹⁰ система Російської імперії. У Російській імперії діяла система наукової і педагогічної атестації, яка була запозичена з регламентів німецьких університетів. До початку XX століття вчені звання присуджувалися виключно університетами. До останньої чверті XVIII століття вирішальну роль у присудженні вчених ступенів відігравало саме академічне співтовариство, яке, наслідуючи ідеали «автономності й свободи освіти», використовувало публічні форми атестації - іспити, диспути, оцінку дисертацій і т.п. «Неформальний» період розвитку гратифікаційної системи тривав фактично до початку XIX століття.

---

¹⁰ Гратифікація - [< нім. gratifikation - люб'язність, послужливість] - додаткове до основної винагороди за працю нагородження за якісне виконання професійних обов'язків.

Сама система наукової атестації безпосередньо впливала на становий статус викладачів університетів, на їх добробут. У Російській імперії вчені звання були включені у табельно-станову ієрархію, зайнявши в ній достатньо високе місце. Це гарантувало певні службово-станові привілеї носіям вчених звань і сприяло поповненню університетів талановитою молоддю. Ієрархія вчених звань була співвіднесена з університетськими викладацькими посадами [17]. Перший законодавчий акт, який ввів вчені звання, з'явився у 1803 р. Цим актом встановлювалася відповідність між науковими ступенями і Табелем про ранги: якщо на державну службу поступав кандидат, то він отримував чин XI класу (губернський секретар), магістр - IX (титульний радник), доктор - VIII (колезький асесор). В університетському статуті 1884 р. було зафіксовано наступне співвідношення чинів і посад для власників вчених звань: «ректор - IV клас (дійсний статський радник), декан і ординарний професор - V клас (статський радник), екстраординарний професор - VI клас (колезький радник); викладачі нижчого рангу - VII-VIII класи (надвірний радник, колезький асесор)» [цит. за 13].

Інститут наукової атестації Російської імперії складався поступово, він забезпечувався низкою нормативних актів. Була сформована правова база функціонування науково-атестаційної системи, ядром якої були університети. Системі наукової атестації та підготовки кадрів були притаманні чіткі експертно-кваліфікаційні критерії і законодавча стабільність. Право університетських рад надавати наукові ступені було однією з важливих рис академічної автономії. Разом із університетськими статутами було прийнято декілька положень, якими визначалася система наукової атестації кадрів (Положення 6 квітня 1844 р., 4 січня 1864 р. та ін.). Названі законодавчі акти містили визначення наукових ступенів та відповідних їм «розрядів» наук; вимоги, які пред'являлися до здобувачів наукових ступенів (освітній ценз, рівень знань,

навички та уміння); правила для усних та письмових іспитів, які передбачалися для відповідних наукових ступенів; правила захисту дисертацій; визначення інстанцій, які затверджували результати наукової атестації; визначення переваг, що надавалися особам, які набували наукові ступені.

Система атестації науково-педагогічних кадрів Росії складалася поступово і за час свого існування зазнала ряд змін і перетворень, які не завжди були послідовними і конструктивними. Так, до 80-х років XIX століття її структура виглядала таким чином: перший науковий ступінь - «кандидат», який отримували студенти, що закінчили повний курс університету з відмінними результатами і представили письмовий твір; другий - «магістр наук», для отримання якого необхідно було скласти іспити і публічно захистити магістерську дисертацію; третій - «доктор наук», для отримання якого треба було мати науковий ступінь «магістра наук» і публічно захистити докторську дисертацію. Прийнятий у 1884 р. останній університетський статут відмінив науковий ступінь кандидата і закріпив прерогативу університетських рад щодо затвердження претендентів у наукових ступенях магістра та доктора, захищаючи процес наукової атестації від бюрократичного впливу. [17].

Історія присудження наукових ступенів у Росії характеризується домінуванням неформальної системи гратифікації академічної спільноти, використанням публічних форм атестації [15]. Зазначимо вельми неочікуване, але прийнятне трактування обрання цієї форми визнання, надане у [17]¹¹, - нечисленність самої академічної спільноти. Додамо фактори відсутності соціальної та фінансової залежності

---

¹¹ У публікації Т.Р.Калімулліна «Російський ринок дисертаційних послуг» наведено це пояснення з посиланням на дані, що «у 1914р. професорсько-викладацький корпус російської вищої школи налічував всього близько 5 тис. осіб» [Іванов А.Е. «Российское «ученое сословие» в годы Второй отечественной войны» (Очерк гражданской психологии и патриотической деятельности) //Вопросы истории, естествознания и техники. - 1999. - № 2. - С.108].

академічної спільноти від держави і низької зацікавленості вищих органів виконавчої влади в результатах наукових досліджень, і стає незрозумілою причинність довготривалого існування зазначеної форми атестації, на якій і тепер наполягають окремі прихильники відсторонення держави від управління вітчизняним атестаційним процесом.

Фактично принцип обов'язковості захисту дисертації для отримання наукового ступеня в дореволюційній Росії так і не затвердився. З 1803 по 1819 рр., а потім з 1863 р. діяв інститут почесних докторів (який оновився в 1930-ті роки), які не захищали докторську дисертацію.

1.3.2. Гратифікаційна система СРСР. Кардинальна реформа системи науки і вищої школи, будівництво ієрархічної структури, здатної управляти цим процесом, зокрема системи наукових статусів, почалася у 1918 р. Декретом Раднаркому від 1 жовтня 1918 р. «Про деякі зміни в складі й будові державних учених і вищих учбових закладів Російської республіки», скасовувалися наукові ступені доктора і магістра, вчені звання ад'юнкта і приват-доцента, відмінялася ієрархія професорських звань: заслужений, ординарний, екстраординарний, ад'юнкт-професор і доцент. Ліквідація дореволюційної системи гратифікації мала на меті розформування діючого «буржуазного» професорсько-викладацького корпусу, ввівши принцип всеросійської конкурсної виборності викладачів, а разом з цим ліквідувавши «буржуазні» програми і лекційні курси [16].

Створення в подальшому радянської гратифікаційної системи мало адміністративно-господарську мету. Сама реорганізація науки в 30-ті роки ХХ сторіччя, зокрема, введення наукових ступенів і вчених звань безпосередньо пов'язувалася з народногосподарськими планами. Головним органом, що затверджував їх, у цей період була Вища атестаційна комісія при Всеросійському комітеті з вищої технічної освіти (ВК ВТО). До 1934 р. була відсутня система оцінки наукової кваліфікації викладача - передбачалося, що він *a priori* має «наукові

успіхи». Науковий ступінь не був обов'язковим навіть для професорської посади. Щоб підняти науковий рівень викладачів, з 1925 р. в країні ввели інститут аспірантури, в якому передбачався публічний захист наукової роботи на раді факультету.

Першим юридичним актом, який узаконив розділення науково-освітніх ґрадацій на наукові ступені й вчені звання, була Постанова РНК СРСР «О вчених ступенях і званнях», прийнята 13 січня 1934 р. На її основі здійснювалася атестація викладачів у 1933-1935 рр. Допускалося надання вченого звання доцента і професора без попереднього отримання відповідного наукового ступеня, на підставі «заслуг» перед наукою (наявність наукових робіт) або народним господарством. Це дозволяло посідати посади професорів, доцентів і завідувачів кафедр особам, які не мали вищої освіти. Тільки в Постанові РНК СРСР від 20 березня 1937 р. «О вчених ступенях і званнях» указувалося, що звання професора присвоюється особам, які мають науковий ступінь доктора і проводять основну викладацьку або керівну дослідницьку роботу у вузах або науково-дослідних установах.

У Постанові «О вчених ступенях званнях» встановлювалися дві єдині для науки і освіти наукові ступені - *кандидата і доктора наук*, а також вчені звання - *асистент* (для науково-дослідних установ - *молодший науковий співробітник*), *доцент* (для науково-дослідних установ - *старший науковий співробітник*), *професор* (для науково-дослідних установ - *дійсний член*). Наукові ступені визначали наукову кваліфікацію даної особи з погляду його спеціальності, обсягу знань, ступеня самостійності його наукової роботи і наукового значення останньої. Для отримання наукового ступеня *кандидата наук* було потрібне успішне закінчення аспірантури або «здача відповідного випробування», публічний захист кандидатської дисертації, яка повинна була показати загальні й спеціальні знання в області даної дисципліни, а також здатність дисертанта до самостійного наукового мислення. Для отримання наукового ступеня *доктора*

наук ставилися наступні вимоги: мати науковий ступінь кандидата наук, захистити докторську дисертацію, що показує самостійну дослідницьку роботу з невирішеними проблемами або з «теоретичними узагальненнями по колу ще не узагальнених проблем, або з постановками крупних проблем, що являють значний науковий інтерес». До пункту про наукові ступені були дві примітки: до публічного захисту докторської дисертації допускалися особи, які не мають наукового ступеня кандидата наук, але відомі вченими працями, відкриттями або винаходами; науковий ступінь доктора наук можна було отримати і зовсім без захисту дисертації особам, відомим у світовій науці видатними досягненнями. Цими примітками широко користувалися для обґрунтування присудження наукового ступеня без захисту дисертації. Публічний захист дисертацій на науковий ступінь проводився в Академії наук СРСР, Комуністичній академії СРСР, Академіях наук союзних республік, Академії сільськогосподарських наук ім. Леніна, а також в окремих вузах і науково-дослідних інститутах за особливим списком, затвердженим ВК III ВТО при ЦВК СРСР спільно з Наркомпросами і Наркомздравами союзних республік.

Таким чином, незважаючи на інституалізацію захисту дисертації і разом з ним визнання автономності внутрішньої наукової експертизи, створена в 1933-1935 рр. в СРСР ґратифікаційна система науки і освіти (у вигляді системи атестації наукових кадрів) мала в значній мірі імітаційний характер і використовувалася як науковий аналог адміністративно-політичних чинів. У подальші роки ВАК СРСР і дисертаційні ради боролися за підвищення якості кваліфікаційних робіт фахівців науки і освіти, але механізм цієї боротьби мало відрізняється від механізму присудження наукових ступенів і присвоєння вчених звань «без захисту дисертації», за принципом виведення в чини.

1.3.3. Система атестації кадрів вищої кваліфікації Російської Федерації. Ведення атестаційного процесу в сучасній

Росії характеризується негативними ознаками, які багато в чому притаманні українській системі атестації. Результати дисертаційних досліджень представляють до захисту в середньому 30% випускників аспірантури і докторантури; за останні роки прискорено зростає прийом із соціально-гуманітарних та економічних спеціальностей у порівнянні з технічними дисциплінами; недостатність сучасної матеріально-технічної бази та часткова втрата науково-освітнього людського потенціалу знижує якість досліджень; система планування і формування контингенту аспірантів не відповідає цілям науково-технологічної політики держави; присутня неповнота і суперечливість законодавчої бази. Показовими є приклади нерівномірності завантаження мережі дисертаційних рад: при середній кількості захистів на одну раду у 2004 р. - 9,5, у 82 кандидатських радах із 882 та 110 із 2 615 докторських, не проведено жодного захисту; кількість докторських дисертаційних рад, затверджених після реструктуризації мережі у 2000 р., збільшилась на 12 %. У країні актуалізовані питання обмеження кількості аспірантів, які закріплюються за одним науковим керівником, і надання права керівництва аспірантами виключно докторам наук. При цьому як ключові елементи системи державної атестації розглядаються спільні дисертаційні ради освітніх закладів і наукових установ.

Обговорення пропозицій Міністерства освіти і науки Росії та Російської академії наук у російському суспільстві, яке відбувалося протягом майже півроку, свідчить про зростання транспарентності органів виконавчої влади Російської Федерації і громадську зацікавленість в упорядкуванні національної системи атестації. На шпальтах засобів масової інформації задовго до засідання колегії МОН РФ і після неї обговорювалися, наприклад, доцільність існування спеціалізованих вчених рад з економіки в Інституті харчової промисловості або з філософії у Текстильному, новий перелік наукових спеціальностей, пропозиції щодо

підвищення вимог до дисертацій, умови публікації результатів досліджень в Інтернеті тощо¹² [5]. Особливістю обговорення стали не стільки вимоги щодо суттєвого оновлення (омолодження) керівного складу комісії, скільки розуміння необхідності чіткого визначення її функцій та погоджування запланованих змін із загальнодержавною адміністративною реформою, що набуває останнім часом прискорення в Росії.

Певної конкретики національний проект реформування сфери освіти і науки в Росії отримав при утворенні відповідної Ради при Президентові РФ [14]. За даними заступника голови ради Л. Вербицької, з близько 3000 російських ВНЗ добру освіту дають тільки 150, а «національним надбанням Росії» є тільки 8 державних університетів. Проект передбачає значне збільшення бюджетного фінансування на освіту і наукові дослідження, з формуванням дослідницьких центрів на базі 25-30 навчальних закладів та їх пріоритетним фінансуванням.

---

¹² У пресі останнім часом часто з'являються спрощені або упереджені публікації, в яких поширюються або завідомо неправдиві дані, або дається викривлене бачення атестаційного процесу. Як приклад, наведемо уривок із статті та короткий коментар до нього. «Дисертація проходить обговорення на кафедрі інституту, на факультеті, у керівництва інституту, НДІ, НПО або міністерства, далі її розглядає дисертаційна рада... Причому в 99,99 відсотків випадків дисертація проходить цей шлях не один і не два рази... Врешті-решт дисертаційна рада проводить закриті - на цей факт слід звернути особливу увагу - голосування по кожній дисертації. Сьогодні закриті голосування вважається одним із найбільш демократичних способів волевиявлення. І тим не менш рішення, яке вже відбулося, необхідно подати до ВАК для не просто затвердження, а чергового обговорення і прийняття нового рішення! І вистачить одного голосу проти дисертації на засіданні експертної ради, щоб науковий ступінь «посміхнувся» здобувачеві. А експерт має повне право не називати причини, що викликали його супротив». Вищезазначене викладено як обґрунтування необхідності боротьби із «корупційними діями експертів та працівників ВАК». Може, хтось із обивателів повірить, що «закриті голосування» є панацеєю для чесного висловлення поглядів, або голос одного експерта може стати на заваді «протягнення» замовлених дисертаційних робіт. Натомість, чинний Порядок вимагає кваліфікованої більшості при голосуванні членів експертної ради ВАК для прийняття рекомендацій до президії ВАК стосовно підтримки/скасування рішення спеціалізованої вченої ради по кожній дисертації, а спеціалісти знають, що негативний висновок для внесення пропозицій ВАК потребує серйозного опрацювання повного пакету атестаційної справи і втрат власного часу, вимагає значних моральних зусиль... Саме тому, на жаль, досить часто звучить фраза з анекдоту щодо «розумної дружини, яка має все додумати сама»...

1.3.4. Відповідність систем атестації кадрів вищої кваліфікації в інших країнах вимогам Болонського процесу.

Процес системного розвитку освіти в Європейському союзі було започатковано у 1998 р. прийняттям Сорбонської декларації. 19 червня наступного року 29 міністрів вищої освіти європейських країн підписали Болонську декларацію, а в наступні роки відбулося проведення низки конференцій, які дозволили розширити коло учасників, збільшити й уточнити завдання освітянської сфери, спрямувати спільні зусилля на підвищення конкурентоспроможності європейської науки, націлити діяльність наукової спільноти на досягнення прикладних результатів.

Підписанню Сорбонської декларації передувала кропітка та довготривала підготовча робота. У 1993 р. Європейський центр вищої освіти, працюючий в межах та під егідою комісії з освіти, науки і культури ООН (UNESCO/CEPES), узагальнив практику надання вищої освіти і атестації (сертифікації) спеціалістів вищої кваліфікації в 30 країнах Європи [1]. Аналіз показує, що в більшості країн Європи діє дворівнева система атестації, як правило, у вигляді вищої та найвищої кваліфікації. Так, в Австрії при існуючих 18 вищих навчальних закладів, в тому числі 6 вищих шкіл мистецтв, після захисту відповідних дисертацій згідно із законодавством присуджується науковий ступінь доктора або хабілітованого доктора.

У Великобританії сертифікація спеціалістів регулюється Королівськими хартіями, професійними спільнотами або не регулюється взагалі. Характерні множинність і дрібність дипломів, поняття яких законодавчо не врегульовані. Найвища кваліфікація - сеньйор доктор (визначається славнозвісністю вченого) або доктор наук (визначається видатним вкладом в науку) має головним чином почесний характер.

За результатами форуму ОЕСР «Інтернаціоналізація вищої освіти: управління процесом», який відбувся 3-4 листопада 2003 р., московський ДУ-ВШЕ узагальнив концепції різних заходів та визначив зв'язок у різноманітні академічних градацій між визнанням ступенів і забезпеченням якості [3]. У звіті

визначається ускладнення оцінки якості освіти та необхідність проведення конструктивного діалогу з професійними асоціаціями. У липні 2005 р. Комітет ОЕСР з освіти представив кінцевий звіт про результати широкомасштабного проекту, присвяченого вивченню ролі національних кваліфікаційних систем у розвитку освіти протягом усього життя [2].

Процес об'єднання Європи віддзеркалюється у намаганні спільного реформування науково-освітньої сфери. Болонська декларація визначає перш за все шляхи розвитку сфери освіти. Натомість окремі керівники центральних органів виконавчої влади України дають розширене трактування Болонського процесу, передбачаючи у відомчих нормативних актах зокрема «введення в Україні загальноєвропейської системи наукових ступенів» [23] і наголошуючи в офіційних повідомленнях (напередодні Бергенського самміту), що *для вступу до Болонської співдружності Україні «доведеться приймати нелегкі рішення стосовно системи наукових ступенів кандидатів і докторів наук та принципів їх присудження»* [6]. Проведемо перевірку відповідності заяв вітчизняних представників виконавчої влади чинним європейським документам.

Аналіз функціонування національних систем атестації кадрів вищої наукової кваліфікації свідчить, що у ряді країн, в тому числі в Німеччині, Великобританії, Польщі, користуються принципом дворівневого визначення. У Болонській декларації та за матеріалами Празької конференції (2001р.) не вводиться будь-яких обмежень щодо формування національних систем атестації. Більше того, в Комюніке про створення Європейського простору вищої освіти, прийнятому на Берлінській конференції, у розділі «Докторський рівень» відзначено, що *Комісія схвалює поширення болонських реформ (прозорість, оцінка якості, визнання тощо) на докторський рівень*. Таким чином, в Європі здійснюється розширення системи навчання з двох циклів до трьох за рахунок включення докторського ступеня, привернута увага суспільства до

післядокторського рівня. Для узгодження підходів, врахування національних особливостей, на виконання рішень вищезазначених конференцій було запропоновано провести пілотний проект щодо вивчення статусу кандидата в доктори і узгодження поняття «Європейський доктор» як компромісного варіанта одно- дворівневих систем [7].

Дещо несподіваними для прибічників американської системи атестації, мабуть, стали результати Бергенської конференції «Загальноєвропейський простір вищої освіти - досягнення мети» (2005 р.). У прийнятому Комюніке міністри затвердили наднаціональну систему кваліфікацій у загальноєвропейському просторі вищої освіти [26]. На нашу думку, Бергенська конференція продовжила стратегічний курс на підвищення результативності науково-освітньої роботи. На Берлінській конференції розповсюджено комюніке «Дослідники в Європейському просторі дослідницької діяльності: одна професія, множинність кар'єр», в якому звернута увага на необхідності орієнтації докторських програм на врахування потреб ринку праці. Результатами роботи у м. Бергені стало акцентоване визначення майбутніх викликів та пріоритетів вищої освіти і дослідницької діяльності, з орієнтацією на інтенсифікацію обміну ідеями і досвідом з регіонами-партнерами. У відповідному Комюніке неодноразово наголошується на важливості дослідницької діяльності, а в якості інструмента прийнято повну узгодженість рівнів кваліфікації докторів наук. Таким чином, у перспективі мають бути скасовані чинні кількісні показники атестаційного процесу, з поступовим впровадженням критеріїв якості, конкурентоздатності, результативності наукових досліджень.

Визнаючи відсутність у країнах пострадянського простору повноцінного ринку праці, потрібно підтримати включення докторського ступеня (у різних видах) як третього циклу Болонського процесу, для формування реальних дієвих зв'язків у ланцюгу навчання – наука – виробництво. У контексті рішення Бергенської конференції слід підкреслити особливу значущість

проведення глибинних наукових досліджень на міждисциплінарному рівні, ініціювання наскрізних робіт у реальному секторі економіки.

У достатньо повній мірі вказані завдання, відображені в пропозиціях Міністерства освіти і науки Росії та Російської академії наук щодо удосконалення системи підготовки і атестації кадрів вищої наукової кваліфікації. У преамбулі документа зазначено, що *найважливішим напрямком сучасної державної політики у сфері науки і технологій є інтеграція вищої освіти, науки і наукоємного виробництва з метою пріоритетного розвитку наукових досліджень та інноваційних розробок, орієнтованих на становлення економіки і суспільства, які базуються на знаннях*. Враховуючи актуальність та професійну опрацьованість пропозицій, піонерний характер документа на теренах СНД, розглянемо три аспекти, які визначають, на нашу думку, перспективи їх впровадження: аналіз ситуації, стан громадського обговорення, рівень радикальності запланованих заходів.

Болонська декларація і в значно більшій мірі наступні спільні рішення стосовно індустрії відтворення знань ув'язують подальший розвиток освіти з поглибленням наукових досліджень, що відбивається і на інтеграції відповідних видів діяльності та розумінні функцій осіб, які їх представляють.

Професійна освіта США пропонує навчальні програми, по завершенні яких присуджуються наступні ступені: *ад'юнкт-бакалавра або молодшого фахівця* (Associate Bachelor), яка присуджується по завершенні програми дворічного коледжу і є ступенем не вищої, а середньої професійної освіти; *бакалавра* (Bachelor), яка присуджується по завершенні програми чотирирічного старшого коледжу (або академічного коледжу університету), є ступенем вищої професійної освіти першого рівня; *магістра* (Master), яка присуджується по завершенні однорічної програми дослідницької або професійної школи і є ступенем вищої професійної освіти другого рівня; *доктора* (Doctor), яка присуджується по завершенні не менш як дворічної програми дослідницької або професійної школи, потребує обов'язкового захисту дисертації і є науковим ступенем американської вищої освіти.

Всі американські ступені розділяються на академічні й професійні залежно від того, яку школу вибирає студент - дослідницьку або професійну. Відповідно дослідницькі школи присуджують академічні, а професійні школи - професійні ступені.

Сучасний науковий академічний, тобто докторський ступінь, відрізняється від навчальних ступенів тим, що присуджується у певній галузі знань і має обов'язкову назву доктора філософії (Doctor of Philosophy - Ph. D.), наприклад, доктор філософії у галузі фізики (Doctor of Philosophy in Physics) або доктор філософії у галузі історії (Doctor of Philosophy in History).

Професійні докторські ступені присуджуються у певній галузі, при цьому в назві обов'язково відсутнє слово «філософії», зокрема, доктор медицини (Doctor of Medicine), доктор музичних мистецтв (Doctor of Musical Art).

Вищими навчальними закладами США було присуджено ступенів: у 1970 р. - 1 271 тис. чол., у тому числі доктора - 30 тис. чол. (2,4%); відповідно у 1980 р. - 1 731 тис. і 33 тис.; у 1990 р. - 1 939 тис. і 38 тис.; у 2000 р. - 2 385 тис. і 45 тис.; у 2001 р. - 2 416 тис. і 45 тис. (1,9%) [13].

У пострадянський період ступінь кореляції функціональних обов'язків науковця і викладача вищої школи знизився. Отримання наукового ступеня кандидата чи навіть доктора наук часто-густо для першого не означає продовження власної життєвої освітньої програми, а для другого - переходу на якісно новий рівень наукової діяльності. Отримання відповідних дипломів в значній мірі свідчить лише про проходження певних кваліфікаційних рубежів, які дають можливість приєднання до наукової еліти.

Вітчизняне законодавство не дає чіткої відповіді щодо спільних ознак та відмінностей у визначенні термінів науковця, вченого тощо.

Аналіз наукового законодавства і законодавства у споріднених галузях національного права дає підстави стверджувати про певні вади й «прогалини» у законодавчому регулюванні атестації наукових кадрів вищої кваліфікації.

РОЗДІЛ 2. ЗАГАЛЬНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ НАУКОВО-КАДРОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ УКРАЇНИ

2.1. Науково-технічна сфера України та її кадрова складова

Радикальні перетворення в Україні й на всьому просторі країн «соціалістичного табору» супроводжуються різким послабленням їх науково-технічного потенціалу¹. Ці трансформації за часом співпали з посиленням процесів глобалізації, становленням так званої «нової економіки» (економіки знань). Багато негативних наслідків політичних та економічних реформ були об'єктивно неминучі. Однак, негативні процеси в національній науково-технічній сфері в певній мірі були результатом дії багатьох суб'єктивних факторів, пов'язаних у тому числі з недоліками в національній науково-технічній політиці. У підсумку країна постає перед вибором: бути аграрно-сировинним додатком до країн «золотого мільярду» або спробувати зробити «прорив» до економіки знань, що заснована на наукоємних технологіях².

Ставлення української влади і науковців до характеристики стану науки в країні подвійне. По-перше, відзначаються негативні зміни в національній науково-технічній сфері. По-друге, звучать заспокійливі посилення про існування давніх традицій та наукових досягнень, твердження про наявність значного науково-технічного потенціалу. Як приклад можна навести висновки тематичної доповіді³ «Науково-технічний потенціал України і перспективи його розвитку» з Послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє і зовнішнє становище України у 2001 році»: «Незважаючи на значні втрати, Україні вдалося зберегти досить потужний науково-технічний

---

¹ Наприклад: Водопьянова Е.В. Европа и Россия на карте мировой науки. – М., 2002. – 220 с., : Водопьянова Е.В. Научно-технический потенциал стран СНГ и Восточной Европы: проблемы и перспективы. – М., 1999. – 70 с.

² Новая экономика – шанс для России: Тезисы/Кузьминов Я.И., Яковлев А.А., Гохберг Л.М. (и др.): Препринт WP5/2003/01. – М.: ГУ ВШЭ, 2003. – 39 с.; Лукинов И., Мельник В. Перспективы экономического роста в Украине и проблемы инноваций // Общество и экономика. - 2001. - № 9. – С. 28-58.

³ Доповідь підготовлена групою провідних вчених під головуванням академіка НАН України А.П. Шпака.

потенціал, *діє* розгалужена мережа наукових організацій, що охоплює широкий спектр галузей науки і техніки. Залишається високим рівень кваліфікації кадрів. Продовжують працювати провідні наукові школи на багатьох сучасних напрямках природничих і технічних наук. Ряд досягнень українських вчених дістали світове визнання, дальшого розвитку набула сфера суспільних і гуманітарних наук. Виконано чимало перспективних і конкурентоспроможних на світовому ринку науково-технічних розробок». Однак через декілька рядків тон висновків змінюється: «...Водночас в науково-технічній сфері нагромаджувалися і дуже складні проблеми, які переростають або вже переросли в загрозливі тенденції.... В Україні надто повільно створюється (законодавчим шляхом та організаційними заходами) середовище, яке б стимулювало розвиток науково-технічної та інноваційної діяльності...» [17, с. 83]. Не збільшився оптимізм через рік - у тематичній доповіді⁴ «Пріоритети технологічного розвитку України» з Послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє і зовнішнє становище України у 2002 році» зазначається: «... Україна, посідаючи за кількістю науковців одне з перших місць у світі, поки що розвивається без суттєвого використання результатів наукових досліджень. Наука є переважно незадіяною, і це переобтяжує бюджет». І висновок: «... Якщо для вирішення цих завдань не буде перепрофільовано економічну політику уряду та Верховної Ради України, втрата науково-технічного потенціалу триватиме. Через два-три роки його відновлення стане неможливим. Україну назавжди буде відсторонено поміж другорядні (у технологічному відношенні) країни світу, що, звичайно, серйозно непокоїть громадськість нашої держави» [18, с. 77-78].

Науково-технічна сфера України тривалий час знаходиться на межі різних якісних змін, зокрема структури і складу наукових кадрів вищої кваліфікації. Є об'єктивні дані, що свідчать про певну деградацію кадрового потенціалу національної науково-технічної сфери. Приплив молоді значно

---

⁴ Доповідь підготовлено групою провідних вчених під головуванням академіка НАН України В.М. Гейця.

скоротився, відбувається швидке старіння науковців. На сьогодні національна науково-технічна сфера налічує значну кількість докторів і кандидатів наук віком понад 60 років з дефіцитом наукових працівників вищої кваліфікації середнього віку. Наукові організації країни покинули і продовжують залишати люди найбільш продуктивного віку, які, зокрема, від'їздять працювати за кордон. Вітчизняна наука вже вичерпала можливості подальшого інтенсивного розвитку, включаючи просте відтворення фахівців.

Україна традиційно мала значну частку науково-кадрового потенціалу СРСР, після його розпаду вона за чисельністю наукових кадрів займала друге місце в СНД. Так, якщо в 1990 р. Україна мала 349,1 тис. працівників, які виконували НДДКР (у тому числі науково-педагогічних працівників), то в 1992 р. відповідно - 298,1 тис. чол., що складало 18,5% всіх виконавців НДДКР країн-членів СНД. З них кандидатів наук: у 1990 р. - 50,4 тис. чол. або 17,8%; у 1992 р. - 49,7 тис. чол. або 19,4%. При цьому фінансування української науки складало: 1990 р. - 2,33% від ВВП; 1991 р. - 1,81%; 1992 р. - 1,40%. Частка виконаних українськими дослідниками НДДКР в 1992 р. становила 26,6% від загального обсягу робіт, виконаних країнами - членами СНД [5].

Починаючи з 1990 р. в Україні спостерігається стійка тенденція до зменшення загальної чисельності науково-технічних працівників. У 1990-2004 рр. чисельність зайнятих у науково-технічній сфері скоротилася майже у 2,9 раза. На початок 2005 р. виконанням наукових і науково-технічних робіт в Україні займалося майже 106,6 тис. спеціалістів, що в розрахунку на 1000 працюючих становило 5,3 особи (за даними OECD, на початку XXI століття цей показник складав: у Польщі - 5,3 особи, Словаччині - 6,7, Іспанії - 8,4, Німеччині - 12,5 особи). Скорочення чисельності працюючих у сфері НДДКР продовжується: у 1991-1995 рр. середньорічний темп зменшення чисельності науковців становив майже 10%, у 1996-2000 рр. - 8%, у 2001 р. - 6,2%, у 2002 р. -

5,2%, у 2003 р. -2,5%, збільшившись у 2004 р. на 1,7%. З 2003 р. спостерігається зменшення числа випадків «прямої» еміграції⁵ науковців за кордон. Зокрема, якщо у 1999 р. виїхало 32 доктори наук, у 2000 р. - 26, у 2001 р. - 23, у 2002 р. - 27, то в 2003 р. «тільки» 13. З них 10 мали вчене звання професора, а найпривабливішою країною для вітчизняних докторів наук залишаються США, куди виїхали 7 докторів наук.

Слід зазначити наявність певної тенденції скорочення у загальній кількості спеціалістів, які виконують наукові й науково-технічні роботи, частки фахівців з науковим ступенем. Так, якщо у 1990 р. 3,2% науковців мали ступінь доктора наук і 29,3% - кандидата наук, то відповідно в 1995 р. - 4,1 і 22,9%; у 2000 р. - 4,1 і 17,9%, у 2004 р. - 4,1 і 17,0% [6, с. 350-351].

Загальний стан невизначеності в науково-технічній сфері на початку 90-х років минулого століття, що мала місце через штучний розрив наукових зв'язків, позначився також на чисельності українських науково-технічних працівників (*див. додаток 1*).

Крім зменшення загальної чисельності українських науково-технічних працівників, спостерігаються різкі зміни структури кадрового складу науки. По-перше, переважна більшість науковців, які «залишили» науку, є представниками технічних наук. Так, у 1995-2002 рр. чисельність фахівців, які виконували наукові й науково-технічні роботи з технічних наук, скоротилася у 2,2 раза. За цей час науку залишили кожний другий доктор і кандидат технічних наук. По-друге, крім галузевого, різко змінився регіональний розподіл наукових кадрів. Найбільше скорочення відбулося у Кіровоградській області, де в 2002 р. залишився у сфері науки лише кожен десятий (у порівнянні з 1995 р.). На другому місці стоїть АР

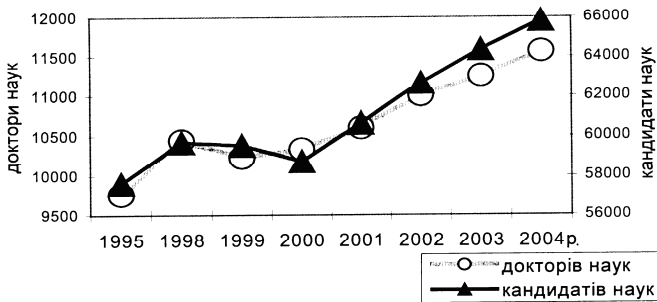
---

⁵ Значна кількість українських вчених виконує тимчасову наукову роботу з короткото- та середньостроковими контрактами. Певна кількість українців після навчання в іноземних університетах продовжує працювати за кордоном, здійснюючи наукову й науково-технічну діяльність. На жаль, вітчизняна статистика вказані категорії осіб не враховує.

Крим - скорочення в шість разів. Майже у чотири рази скоротилися чисельність виконавців НДДКР у Львівській, Миколаївській і Одеській областях.

За даними [6, с.30] після суттєвого зростання, яке відбулося у 1988 р., спостерігалось падіння кількості осіб, які захищали кандидатські дисертації. При цьому цей спад не обумовлений якими-небудь надзвичайними демографічними обставинами. Одночасно мало місце безпрецедентне зростання кількості осіб, які захищали докторські дисертації, чисельність яких у 1991 р. в порівнянні з 1987 р. зросла удвічі. Загальна чисельність науковців вищої кваліфікації за останні десять років збільшилась (*графік 2.1*).

Графік 2.1. - Наукові кадри України вищої кваліфікації, осіб

Джерело: Статистичний щорічник України (різні випуски)

Якщо у 1995 р. в економіці України було зайнято 9759 докторів і 57610 кандидатів наук, то у 2004 р. - 11573 докторів і 65839 кандидатів наук (що складало 118,6 і 114,3% відповідних показників 1995 р.), у тому числі з економічних наук, відповідно 456 і 792 докторів наук; 4176 і 6141 кандидатів наук (173,7 і 147,1%).

2.2. Науковці України: розподіл за віком

Сьогодні серед українських науковців переважають працівники пенсійного або передпенсійного віку, які працюють ще з радянських часів. Середній вік докторів наук, починаючи з 1991 р., кожні 2-3 роки збільшувався в середньому на рік. На 1 жовтня 2004 р. в Україні середній вік дослідників складав 47,6 років, кандидатів наук - 51,9 років (в 1991 р. - 47 років), докторів наук - 61,4 років [11, с.31].

За станом на 01.01.2003 р. середній вік наукових співробітників НАН України становив 50,3 років, у тому числі кандидатів наук – 50,7 років, докторів наук - 60,1 року.

Станом на 01.10.2004 р. 57,9% українських докторів наук і 28,2% кандидатів наук були в пенсійному віці; тільки кожні чотири із ста працюючих кандидатів наук були віком до 30 років. Молодих вчених, які відслідковують останні досягнення і наукові розробки, мало: вони або йдуть у бізнес, або йдуть працювати в інші країни. Зазначимо, що із загальної кількості випускників вищих навчальних закладів, які в 2004 р. отримали дипломи магістра, спеціаліста, бакалавра і молодшого спеціаліста, лише 0,6% поступили на роботу до наукових організацій [2, с.213].

Таблиця 2.1. - Розподіл спеціалістів вищої кваліфікації за віком у системі МОН України, %

	Доктори наук	Кандидати наук	Професори	Доценти	Зав. кафедри
До 40 років	1,5	18,3	0,4	6,5	4,7
40-49	13,8	27,5	6,8	27,0	20,8
50-59	31,8	27,2	26,4	33,2	35,6
60-65	28,1	18,7	32,8	23,6	26,6
Понад 65 років	24,8	8,3	33,5	9,8	12,3

Примітка: У системі МОН працюють 42,3% всіх спеціалістів з науковими ступенями.

Українська наука і вища школа за короткий час значно «постаріла». Так, якщо у 1995 р. із загальної чисельності докторів з науковими ступенями в економіці України працювало 36,9 % докторів у пенсійному віці (від 60 років і старшому), то в 2004 р. таких вже було 53,4%, відповідно по кандидатах наук - 13,1 і 26,3% (табл. 2.2).

Таблиця 2.2. - Розподіл фахівців вищої кваліфікації України за віком, % до загальної чисельності фахівців, які мають науковий ступінь

	Доктори наук					Кандидати наук				
	1995	1998	2000	2003	2004	1995	1998	2000	2003	2004
31-40	2,8	2,2	2,2	2,1	1,9	21,8	16,4	15,8	15,9	16,9
41-50	18,7	17,7	16,4	14,3	14,3	30,3	29,2	28,4	26,1	25,3
51-55	15,0	12,9	16,0	15,3	14,7	13,9	12,9	15,9	14,8	13,9
56-60	26,7	21,7	15,9	14,3	15,7	21,0	18,2	12,6	11,4	12,4
61-70	27,4	33,2	36,5	37,8	37,0	11,3	18,2	20,8	22,5	21,7
71 і старше	9,5	12,4	12,9	16,3	16,4	1,8	1,8	3,4	4,6	4,6

Джерело: Статистичний щорічник України (різні випуски).

Названа проблема не є суто українською. Негативні тенденції спостерігалися наприкінці минулого століття в СРСР і США (табл. 2.3). Так, якщо у США в 1975 р. середній вік докторів, які займалися академічними дослідженнями, складав 42,4 років, то в 2001 р. він збільшився до 47,4 років. За цей період частка вчених віком до 35 років скоротилася з 25,9% у загальній чисельності докторів академічного сектора до 12,0%, частка вчених та

інженерів віком від 35 до 44 років - з 36,8 до 29,1%, а віком від 45 до 54 років збільшилась з 23,7 до 31,8%, віком 55-64 років - 11,7 до 23,1%, понад 65 років - 2,0 до 4,0% відповідно [3].

Таблиця 2.3. - Вікова структура наукових працівників вищої кваліфікації в СРСР та США (на початок року, %)

	СРСР		СРСР		США	
	Доктори наук		Кандидати наук		Доктори філософії	
	1983	1988	1983	1988	1981	1988
Всього:	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
до 35 років	-	-	10,0	10,0	17,3	13,6
36-40 років	2,0	2,0	13,0	15,0	22,4	19,2
41-50 років	23,0	20,0	47,0	40,0	32,5	37,2
51-60 років	42,0	41,0	23,0	27,9	19,3	19,5
61 рік і старше	33,0	37,0	7,0	8,0	8,5	10,2

Джерело: [11, с. 195]

Мало змінилась ситуація з домінуванням науковців вищої кваліфікації серед виконавців наукових і науково-технічних робіт з введенням пільгових умов щодо виходу на пенсію (табл. 2.4).

Таблиця 2.4. - Чисельність пенсіонерів, які отримують пенсію згідно із Законом України «Про наукову і науково-технічну діяльність» (осіб, станом на 1 січня року)

	2000 р.	2001 р.	2002 р.	2003 р.	2004 р.	2005 р.
Чисельність	4382	24488	32683	60660	70158	76133
Від загальної чисельності пенсіонерів України	0,03	0,18	0,24	0,45	0,51	0,58
Середній розмір	248,93	324,00	355,99	440,7	482,1	845,21

Джерело: [5]

Чи є демографічна ситуація в науці й освіті «надзвичайною» або вона знаходиться в межах загальної демографічної кризи в країні? Розглянемо дані всеукраїнського перепису населення 2001 року, зокрема класифікаційну групу «Професіонали»⁶.

Якщо у загальному складі 17,25 млн. громадян України, зайнятих економічною діяльністю, частка осіб у віці, старшому за працездатний, складала 4,7%, то для категорії «Професіонали» - з 2,0 млн. осіб - 8,9%, у тому числі для 688 тис. викладачів -10,6% [19, с. 94-95].

2.3. Підготовка наукових і науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації

У 2004 р. в Україні аспірантури були затверджені в 235 вищих навчальних закладах III-IV рівнів акредитації і 255 наукових установах, в яких навчалося 28412 аспірантів (табл. 2.5). Докторантури діяли у 151 вищому навчальному закладі й 95 наукових установах, де навчалися 1271 докторант (табл. 2.6)

Підготовка науково-педагогічних кадрів в Україні здійснюється за 25 галузями наук і 510 науковими спеціальностями. За даними Міністерства освіти і науки України [7] у вищих навчальних закладах і наукових установах держави працює майже 670 спеціалізованих вчених рад, в яких у 2004 р. було захищено 5960 дисертацій - 717 докторських і 5243 кандидатських.

---

⁶ Обробка даних Всеукраїнського перепису населення про професійні ознаки фізичних осіб здійснювалась за наступними дев'ятьма класифікаційними групами (розділами): «1. Законодавці, вищі державні службовці, керівники», «2. Професіонали», «3. Фахівці», «4. Технічні службовці», «5. Працівники сфери обслуговування та торгівлі», «6. Кваліфіковані працівники сільського й лісового господарства, риборозведення та рибальства», «7. Кваліфіковані працівники з інструментом», «8. Оператори й складальники устаткування та машин», «9. Найпростіші професії». Друга група «Професіонали» охоплює професії, які передбачають високий рівень знань у галузі фізичних, математичних, технічних, біологічних, медичних, суспільно-політичних наук та в галузі мистецтва, економіки, фінансів, управління і права [14].

Таблиця 2.5. - Основні показники діяльності аспірантури в Україні

	Кількість аспірантур	Кількість аспірантів на кінець року	Прийом за рік	Випуск за рік	у т.ч. з захистом дисертації
1990 р.	291	13374	4162	3377	584
1995 р.	374	17464	6261	3372	551
1998 р.	397	21766	7202	4656	739
1999 р.	399	22300	7336	5068	822
2000 р.	418	23295	7744	5132	842
2001 р.	434	24256	8027	5223	839
2002 р.	445	25288	8463	5550	971
2003 р.	479	27106	9022	5733	1005
2004 р.	490	28412	9225	6100	1102

Джерело: Наукова та інноваційна діяльність в Україні. [11,15-17].

Таблиця 2.6. - Основні показники діяльності докторантури в Україні

	Кількість докторантур	Кількість докторантів на кінець року	Прийом за рік	Випуск за рік	У т.ч. із захистом дисертації
1991 р.	93	503	203	123	37
1995 р.	158	1106	436	224	49
1998 р.	187	1247	423	369	48
1999 р.	194	1187	364	374	63
2000 р.	209	1131	376	401	37
2001 р.	215	1106	393	371	35
2002 р.	225	1166	428	333	40
2003 р.	235	1220	437	352	52
2004 р.	246	1271	469	356	65

Джерело: Наукова та інноваційна діяльність в Україні [11, с. 15-17].

Цікавим, на наш погляд, є порівняння з аналогічними показниками роботи аспірантури Російської Федерації (табл. 2.7). Статистика підтверджує схожість тенденцій розвитку, які характеризуються в Росії різким спадом у прийомі в аспірантуру на початку 90-х років XX століття, з поступовим значним зростанням кількісних показників, починаючи з 1993 р. Зазначимо, що на думку російських статистиків та соціологів, намагання молодих людей до отримання кандидатського ступеня як додаткового кваліфікаційного досягнення, що має на ринку праці певну цінність, є тільки одним із стимулюючих факторів. Певною мірою для аспірантів у Російській Федерації значною стає можливість отримання відстрочки від призову на військову службу.

Таблиця 2.7. - Основні показники діяльності аспірантури в Російській Федерації

	Чисельність аспірантів	Прийом в аспірантуру	Випуск з аспірантури	У т.ч. із захистом дисертації
1991р.	59314	15687	16322	3105
1992р.	51915	13865	14857	3135
1993р.	50296	16507	143432	3198
1994р.	53541	19416	12292	2712
1995р.	62317	24025	11369	2609
1996р.	74944	29012	11931	2881
1997р.	88243	32670	14135	3553
1998р.	98355	34351	17972	4691
1999р.	107031	37666	21982	5953
2000р.	117714	43100	24828	7503

Джерело: [9, с. 362]

Загальні тенденції розвитку майже повністю повторюються в Російській Федерації у динаміці чисельності і частки аспірантів в економічних науках. Після спаду в 1993 р. (6,8%) тут

спостерігається стабільне зростання, яке в 2000 р. досягло 402,9%, що становило 21392 аспіранти в економічній сфері або 18,2% від їх загальної кількості [10, с.529].

За даними російських соціологів, стан підготовки науково-педагогічних кадрів у країнах СНД складний [10, с.334]. Зокрема, з 1995 по 2000 р. кількість аспірантів у «ближньому зарубіжжі» скорочувалась (Азербайджан, Грузія, Туркменія), або залишалася на попередньому, в цілому невисокому рівні (Вірменія, Таджикистан, Молдова). Найбільш помітне зростання чисельності аспірантів відзначено в Киргизії (на 41%) і Білорусії (на 40%). Частка здобувачів, які закінчили національні аспірантури із захистом дисертацій, у багатьох країнах СНД незначна, наприклад, у Грузії - 1,7, Киргизії - 1,9, Білорусії - 9, Азербайджані - 10, Молдові та Узбекистані - 12, Казахстані - 13%. За даними Комітету із статистики країн СНД найбільш ефективно здійснюється навчання в аспірантурах Таджикистану і Вірменії - її своєчасно закінчують із захистом дисертації відповідно 28 і 35% аспірантів.

Зміни показників прийому аспірантів і докторантів з економічних спеціальностей в Україні сталися тільки в останні роки (табл. 2.8).

Таблиця 2.8. - Прийом до аспірантури та докторантури в економічній галузі

	Аспірантура	Докторантура
1999р.	814	21
2000р.	806	21
2001р.	799	17
2002р.	828	22
2003р.	844	24
2004р.	915	38

Міністерство освіти і науки України відзначає [7], що ефективність діяльності аспірантури, ад'юнктури і докторантури, критерієм якої прийнята кількість захищених

дисертацій в обсягах навчання в аспірантурі і перебування в докторантурі, в цілому по Україні в 2004 р. складала всього 18%.

Ефективність роботи аспірантури з економічних спеціальностей, за існуючими статистичними даними, доволі складно виділити із загальних показників університетів та технічних вищих навчальних закладів (ВНЗ). У період з 1996 по 2004 р. ефективність діяльності аспірантури й докторантури по групі торговельно-економічних вищих навчальних закладів коливалася від 0 до 75%, причому показники найбільш відомих наукових економічних шкіл часто були нижче середніх по Україні (*табл. 2.9*).

Таблиця 2.9. – Показники найбільш відомих наукових економічних шкіл України

	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004
	%	%	%	%	%	%	%	%	%
<i>Аспірантура</i>									
Донецька академія управління	40	6	15	0	4,3	0	0	9,5	6
Донецький університет економіки і торгівлі	0	43	50	23	0	75	60	47,1	35
Київський нац. економічний університет	10	20	15	8	6	8	11,6	14	18
Київський торг.-екон. університет	25	29	0	8,6	20	24	12	6	11
Одеський екон. університет	29	6	11	8,3	6,3	6	5	0	0
Тернопільська академія народного господарства	19	26	40	38,5	20	31	46,2	55	71

	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004
	%	%	%	%	%	%	%	%	%
Харківська академія техн. та орг. харчування	0	0	16	14,3	0	10	0	12	0
Харківський екон. університет	36	45	36	4,8	9,1	44	47	28,2	59
Чернігівський інститут екон. і управління						0	13	0	0
<i>Докторантура</i>									
Донецька академія управління								100	
Донецький університет екон. і торгівлі									0
Київський екон. університет	-	40	33	0	0	0	83,4	50	100
Київський торг.-екон. університет		0	50	50	0	0	0	0	0
Одеський екон. університет		0	0		0		0		
Тернопільська академія народного господарства	-	-	-	-	-	0	0	-	100
Харківська академія техн. та орг. харчування		0		0	0	0	0	0	0
Харківський екон. університет	-	0	20	75	-	-	-	50	33,3
Чернігівський інститут екон. і управління									

Джерело: Міністерство освіти і науки України [7].

Керівники ВАК України висловлюють стурбованість [8, с.4] стабільним зростанням частки претендентів на отримання наукового ступеня кандидата і доктора наук в першу чергу в економічних і юридичних науках, які не вчилися в аспірантурі чи докторантурі, не працювали в наукових установах або вищих навчальних закладах, але успішно захищали відповідні дисертації без відриву від виробництва, «залишаючись осторонь від науки, так і освіти». Зокрема, в галузі економічних наук у 2003 р. рівень здобувачів наукового ступеня кандидата наук, які не навчались в аспірантурі, досяг 32%, а не працюючих у наукових центрах - 44,1%.

Сучасна система статистичного дослідження підготовки наукових кадрів вищої кваліфікації потребує вдосконалення, тому що сьогодні (згідно із затвердженими формами державної статистичної звітності та методологічними поясненнями Держкомстату України [11, с.312; 12]), вона обмежується досить вузьким переліком показників і не відповідає у повній мірі завданням управління у сфері наукової та науково-технічної діяльності країни.

РОЗДІЛ 3. АНАЛІЗ АВТОРЕФЕРАТИВ З ЕКОНОМІЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ

Проблема 1. Відповідність дисертацій наведеним у авторефератах паспортам спеціальностей

Порівняльний аналіз паспортів спеціальностей виявив певну розмитість меж і понять у напрямках досліджень, що приводить як до неусвідомленої, так і свідомої зміни тем, підбору здобувачем певних спеціалізованих рад для захисту, з подальшим «підлаштуванням» дисертаційних матеріалів, сприяє викривленню оцінки дисертацій при розгляді в експертних радах ВАК.

Аналіз авторефератів виявив багато кандидатських дисертацій, теми яких, в порушення частини 2 статті 13 «Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вчених звань в Україні», одночасно відповідають паспортам декількох спеціальностей або таких, що явно виконувалися на межі галузей економіки, а захист відбувався за однією науковою спеціальністю.

1. Дисертації, захист яких відбувся за спеціальністю 08.01.01, із дослідженням проблем, які можна віднести, згідно з представленою редакцією авторефератів, до інших спеціальностей:

1.1. «Вплив держави на розвиток інвестиційних процесів у трансформаційній економіці інверсійного типу» - слід віднести до спеціальності 08.02.03 - «організація управління, планування і регулювання економікою». Дисертація відповідає як формулі спеціальності в частині, де визначається, що досліджуються «грошово-кредитні відносини, теоретичні та методичні проблеми функціонування банківської системи, ринку кредитних ресурсів», так і наступним напрямом дослідження, визначеним у паспорті: «теорія кредитування, грошей і грошового обігу; кредит у механізмі

формування фінансових ресурсів підприємств; формування і функціонування ринку кредитних ресурсів; грошова політика і грошово-кредитне регулювання»;

1.2. «Грошовий обіг та інфляція в умовах ринкової трансформації економіки України» - варто віднести до спеціальності 08.04.01. - «фінанси, грошовий обіг і кредит». Дисертація відповідає як формулі спеціальності в частині, де визначається, що досліджуються «грошово-кредитні відносини, теоретичні та методичні проблеми функціонування банківської системи, ринку кредитних ресурсів», так і наступним напрямом дослідження, визначеним у паспорті: «теорія кредитування, грошей і грошового обігу; грошова політика і грошово-кредитне регулювання; проблеми інфляції та стабілізації грошового обігу; грошова емісія і грошовий обіг». Про вищезазначене також свідчить визнання автором об'єкта та предмета дослідження. За авторським визначенням об'єктом «...є сфера грошового обігу та ціни...» (с.3), а в якості предмета прийнято «...економічні відносини, що виникають у зв'язку з грошовим обігом та рухом цін у перехідний період...» (с.3). Крім того, автор ще раз підтверджує наведене при визначенні значущості одержаних результатів як «...виявлення фундаментальних зв'язків процесу грошового обігу та ціноутворення в сучасних умовах і, на їх основі, обґрунтування теоретичних засад удосконалення грошового обігу та цін...» (с.4).

У дисертації присутні певні моменти, що дозволяли б віднести роботу до спеціальності 08.01.01. - «економічна теорія», але це не підтверджено в тексті автореферату. Так, визначено, що метою дослідження є «...розкриття соціально-економічної природи *грошової кризи* в трансформаційній економіці та обґрунтування закономірностей грошового обігу...» (с.2). У висновках також визначено, що у дисертації «...здійснено теоретико-методичне узагальнення проблем виникнення *грошових криз* у сучасних умовах...» (с. 14). Але більше в роботі

(авторефераті) про *грошові кризи* мова не ведеться, визначення грошової кризи, її ознак, причин та інше не дається;

1.3. «Кредит в умовах ринкової трансформації» - варто віднести до спеціальності 08.04.01. - «фінанси, грошовий обіг і кредит». Робота відповідає як формулі спеціальності в частині, де визначається, що досліджуються «грошово-кредитні відносини, теоретичні та методичні проблеми функціонування банківської системи, ринку кредитних ресурсів», так і наступним напрямом дослідження, визначеним у паспорті: «теорія кредитування, грошей і грошового обігу; кредит у механізмі формування фінансових ресурсів підприємств; формування і функціонування ринку кредитних ресурсів; грошова політика і грошово-кредитне регулювання». Про вищезазначене також свідчить визнання автором об'єкту та предмету дослідження. Об'єктом автор визначає «...систему виробничих відносин і кредитних відносин як форми їх вираження...» (с.3), а предметом - «...процес формування кредитної системи, заходи її державного регулювання та інституційного забезпечення...» (с.3);

1.4. «Стимулюючий вплив оподаткування факторних доходів на економічне зростання в Україні» - слід віднести до спеціальності 08.04.01. - «фінанси, грошовий обіг і кредит». Це підтверджують: а) мета дослідження, що визначена, як «...теоретичне обґрунтування оптимального механізму оподаткування факторних доходів, його ролі в стимулюванні економічного зростання та розробці практичних рекомендацій...» (с.2), та відповідні завдання (с.2-3); б) наукові результати (новизна) дослідження (с.3-4);

1.5-1.6. «Організаційна культура в транзитивній економіці: політекономічний аспект», «Організаційна культура як інструмент підвищення ефективності функціонування ринкової системи» - роботи варто класифікувати, як такі, що відносяться до спеціальності 08.02.03 - «організація управління, планування і регулювання економікою», за формулою та напрямками

дослідження;

1.7. «Соціально-економічні особливості системи пенсійного забезпечення в умовах перехідної економіки» - роботу слід віднести до спеціальності 08.09.01 - «демографія, економіка праці, соціальна економіка і політика». Вона відповідає як формулі спеціальності в частині, де визначається, що змістом спеціальності «є дослідження теоретико-методологічних і практичних проблем народонаселення, суспільних явищ і процесів у сфері праці і соціального розвитку суспільства», так і наступним напрямом дослідження, визначеним у паспорті: «теорія і методологія досліджень демографії, економіки праці та соціальної політики суспільства. Основні принципи та особливості вивчення демоекономічних процесів, проблем економіки праці і соціальної політики розвитку суспільства в конкретних умовах простору і часу. Місце демографії та економіки праці в економічних науках» та інше. На зазначене вказує й мета дослідження: «Теоретичне обґрунтування і розробка системи пенсійних накопичень і виплат шляхом дослідження взаємопов'язаних соціальних параметрів пенсійного забезпечення і вироблення на цій базі науково обґрунтованих рекомендацій щодо теоретичних основ і практичних шляхів реформування та вдосконалення пенсійної системи» (с.2).

2. Дисертації, захист яких відбувся за спеціальністю 08.02.03 - «організація управління, планування і регулювання економікою», з дослідженням проблем, які можна віднести, згідно з представленою редакцією авторефератів, до інших спеціальностей:

2.1. «Механізм державного регулювання підготовки управлінського персоналу в реальному секторі економіки» - скоріше відноситься до спеціальності 08.09.01 - «демографія, економіка праці та соціальна політика» за формулою та напрямом дослідження. Паспортом спеціальності визначено наступні напрями: «методологія планування і прогнозування

підготовки і перепідготовки кваліфікованих робочих кадрів і спеціалістів. Нормативи потреби в кваліфікованих робочих кадрах і спеціалістах. Форми підготовки кадрів. Ціна робочої сили» а також «дослідження і розробка теоретичних і методологічних основ ринку праці і його регулювання. Кон'юнктура ринку робочої сили». Метою дослідження автором визначено «...теоретичне обґрунтування основних напрямів щодо підготовки управлінського персоналу в реальному секторі економіки, розробка методичних та практичних положень механізму державного регулювання цього процесу...» (с.2). Вказана мета реалізована у визначених завданнях дослідження, його предметі й об'єкті, результатах та висновках;

2.2. «Стратегічна модель розвитку систем управління виробництвом» - можна віднести до предмету відання спеціальності 08.01.01 - економічна теорія. Це впливає з мети дослідження, визначення його об'єкта та предмета. Так, об'єктом дослідження визначено «...процес еволюційного поетапного розвитку систем управління виробництвом...», предметом: «...механізм управління виробництвом та формування управлінських рішень із забезпечення стійкого розвитку та функціонування суб'єктів підприємницької діяльності...» (с.2);

2.3. «Управління інвестиційними процесами на фінансових ринках» - за назвами розділів дисертації та змістом автореферату - мета, текст, висновки, у роботі досліджуються виключно питання функціонування фінансових ринків, що потребує розгляду в спеціалізованих вчених радах за спеціальністю 08.04.01;

2.4. «Механізм гнучкого контролінгу в управлінні виробничо-господарськими системами» - у роботі здійснено комплексний підхід до аналізу діяльності «виробничо-господарських систем». Натомість, зміст автореферату, висновки й впровадження підтверджує розгляд проблеми контролю діяльності на рівні підприємств, що більше

відповідає спеціальності 08.06.04;

2.5. «Фінансово-економічне регулювання розвитку агропромислового виробництва» - за назвами розділів дисертації та змістом автореферату - мета, текст, висновки, у роботі досліджуються питання економіки сільського господарства і АПК, що потребує розгляду в спеціалізованих вчених радах за спеціальністю 08.07.02;

2.6. «Ефективність державного регулювання грошової пропозиції в перехідній економіці» - за назвами розділів дисертації та змістом автореферату - мета, текст, висновки, у роботі досліджуються питання грошової політики, що потребує розгляду у спеціалізованих вчених радах за спеціальністю 08.04.01. За структурою представленого матеріалу та формою подання робота наближена до спеціальності «економічна теорія» -08.01.01;

2.7. «Комплексна оцінка та механізм регулювання зайнятості населення у контексті соціально-економічного розвитку регіону» - за назвами розділів дисертації та змістом автореферату мета, текст, висновки, у роботі досліджуються процеси у сфері праці й соціального розвитку суспільства, що повністю відповідає вимогам паспорту спеціальності 08.09.01 (пункти 7, 9, 11,12, 14). Питання соціально-економічного розвитку регіонів у даному дослідженні є похідними й суміжними;

2.8. «Управління трудовими ресурсами в сільському господарстві регіону» - відповідно до п.23 паспорту спеціальності 08.02.03 передбачається здійснення досліджень ринку трудових ресурсів виключно як одного з факторів виробництва. У дисертації вирішується більш широкий спектр питань управління трудовими ресурсами із прив'язкою до сільського господарства, що повністю відповідає вимогам паспортів спеціальностей 08.09.01 (пункти 9, 11, 12, 14) і 08.07.02 (п.2);

2.9. «Управління пенсійними системами в Україні» - паспорт

спеціальності 08.02.03 не передбачає дослідження визначених у дисертації проблем. Питання соціальної політики і розвитку соціальної інфраструктури є прерогативою спеціальності 08.09.01;

2.10. «Управління портфельними інвестиціями комерційних банків в Україні» - за назвами розділів дисертації та змістом автореферату - мета, текст, висновки, у роботі досліджуються специфічні проблеми функціонування комерційних банків, що потребує розгляду в спеціалізованих вчених радах за спеціальністю 08.04.01;

2.11. «Державне регулювання та управління банківською діяльністю в Україні» - за назвами розділів дисертації та змістом автореферату - мета, текст, висновки, у роботі досліджуються специфічні проблеми функціонування комерційних банків, що потребує розгляду в спеціалізованих вчених радах за спеціальністю 08.04.01;

2.12. «Стратегічні засади розвитку зовнішньоторговельних зв'язків України з країнами СНД» - внесення дисертації до розгляду за спеціальністю 08.02.03 базується на єдиному посиленні у паспорті спеціальності до поняття «зовнішньоекономічна», яке здійснюється у контексті державного регулювання окремих сфер економіки, що у наведених завданнях дослідження не передбачено. Натомість, формула спеціальності 08.05.01 передбачає дослідження стану світового господарства та тенденцій його розвитку, форм міжнародних економічних відносин, що повністю відповідає, згідно автореферату, меті, тексту, висновкам роботи;

3. Дисертації, захист яких відбувся за спеціальністю 08.05.01 - «світове господарство і міжнародні економічні відносини», із дослідженням проблем, які можна віднести, згідно представленої редакції авторефератів, до інших спеціальностей:

3.1. «Ф'ючерсні ринки: глобальні тенденції та становлення в Україні», дисертація на здобуття наукового ступеня доктора

економічних наук, - за формулою і напрямками дослідження спеціальності 08.04.01, а також за назвою та змістом робота скоріше є предметом спеціальності 08.04.01 - «фінанси, грошовий обіг і кредит»;

4. Дисертації, захист яких відбувся за спеціальністю 08.06.01 - «економіка, організація і управління підприємством», є дослідженням проблем, які можна віднести, згідно з представленою редакцією авторефератів, до інших спеціальностей:

4.1. «Удосконалення процесу прийняття та реалізації управлінських рішень торговельних підприємств в умовах невизначеності» - за назвами розділів дисертації і змістом автореферату в роботі досліджуються питання формування експертних систем, але не наведено використання математичних методів (дослідження обмежується виключно описом моделей). Питання організації та управління підприємством можна вважати вторинними відповідно до мети і завдань дослідження. За таких умов дисертацію потрібно розглядати за спеціальністю 08.03.02 або за двома спеціальностями;

4.2. «Маркетингова концепція торговельної діяльності підприємств споживчої кооперації» - за назвами розділів дисертації та змістом автореферату в роботі досліджуються питання функціонування кооперативних організацій, діяльність яких (в узагальненому вигляді) не можна відносити до підприємств, і захист повинен відбуватись за спеціальністю 08.07.05 (слід зазначити, що автор працює у профільній галузевій організації, в якій виконувались відповідні госпрозрахункові роботи і яка має право прийому дисертацій за даною спеціальністю, але захист було здійснено у суто технічному ВУЗі);

4.3. «Управління гнучким розвитком підприємств в трансформаційній економіці: стратегічний аспект» - за змістом автореферату - мета, текст, висновки, в роботі досліджуються теоретичні аспекти розвитку підприємств (гіпотетичних), що

більш притаманне спеціальності 08.01.01;

4.4. «Методи аналізу і прогнозування розвитку підприємств сфери послуг» - структура докторської дисертації, а також мета і висновки, передбачають дослідження проблем сфери послуг у загальнодержавному масштабі, а не на рівні підприємств, що потребує розгляду роботи в спеціалізованих вчених радах за спеціальністю 08.07.05;

4.5. «Структурна трансформація підприємств агропромислового комплексу» - структура дисертації, а також мета і висновки, передбачають дослідження проблем АПК у загальнодержавному масштабі, а не на рівні окремих підприємств, що потребує розгляду роботи в спеціалізованих вчених радах за спеціальністю 08.07.02;

4.6. «Підвищення ефективності міжнародних автомобільних перевезень вантажів» - розділи дисертації (1. Сучасний стан та основні напрямки підвищення ефективності міжнародних перевезень вантажів автотранспортом; 2. Теоретичні аспекти міжнародних перевезень вантажів автотранспортом; 3. Прикладні аспекти...міжнародних перевезень вантажів автотранспортом), а також мета і висновки, передбачають дослідження проблем підгалузі у загальнодержавному масштабі, а не на рівні окремих автопідприємств, що потребує розгляду роботи в спеціалізованих вчених радах за спеціальністю 08.07.04;

4.7. «Оцінка ефективності використання повітряного простору України та методи її забезпечення» - у дисертації досліджено ефективність використання повітряного простору України, що потребує розгляду роботи в спеціалізованих вчених радах за спеціальністю 08.07.04;

4.8. «Трансформація організаційних структур управління підприємствами (на прикладі автотранспортних послуг)» - за назвами всіх розділів дисертації передбачено дослідження систем управління підприємствами автотранспорту, а не проблем окремих автопідприємств, що потребує розгляду роботи в спеціалізованих вчених радах за спеціальністю

08.07.04;

4.9. «Виробничий маркетинг на підприємствах олійно-жирової галузі України» - за назвами всіх розділів дисертації передбачено дослідження маркетингових проблем олійно-жирових комбінатів, які розглядаються як підгалузь у системі вітчизняного АПК, а не проблем окремих підприємств, що потребує розгляду роботи в спеціалізованих вчених радах за спеціальністю 08.07.02;

5. Дисертації, захист яких відбувся за спеціальністю 08.07.02 - «економіка сільського господарства і АПК», з дослідженням проблем, які можна віднести згідно з представленою редакцією авторефератів до інших спеціальностей:

5.1. «Розвиток і трансформація аграрного виробництва в Угорщині» - внесення дисертації до розгляду за спеціальністю 08.07.02 базується на єдиному посиланні в паспорті спеціальності (п. 18) до поняття «зовнішньоекономічна», яке здійснюється у контексті розвитку АПК України, що в тексті дослідження не передбачено. Натомість, за назвами розділів дисертації та змістом автореферату в роботі досліджуються виключно питання розвитку сільського господарства Угорщини. Формула спеціальності 08.05.01 передбачає дослідження стану світового господарства та тенденцій його розвитку, форм міжнародних економічних відносин, що повністю відповідає, згідно з авторефератом, меті, тексту, висновкам роботи;

6. Дисертації, захист яких відбувся за спеціальністю 08.10.01 - «розміщення продуктивних сил і регіональна економіка», з дослідженням проблем, що можна віднести до інших спеціальностей:

6.1. «Стратегія диверсифікованого розвитку туристського комплексу в регіональній економіці (на прикладі Йорданії) – згідно з викладеною метою та змістом автореферату робота відноситься до спеціальності 08.07.05 (держава розглядається як регіон).

Перевірка основних положень поданого на розгляд пакету дисертаційних матеріалів, передбачає аналіз автореферату, тексту дослідження та особової справи щодо відповідності теми, назви, об'єкта і предмета дослідження, а також змісту роботи, профілю спеціалізованої вченої ради, формулі та основним напрямкам паспорта визначеної спеціальності 08.07.01 - «економіка промисловості».

За формальними ознаками в паспорті спеціальності 08.07.01 немає положень, в яких безпосередньо визначено можливість дослідження проблем інноваційного розвитку. В певній мірі зазначені проблеми висвітлені в паспорті спеціальності 08.02.03 - «організація управління, планування і регулювання економікою». Формула останньої спеціальності опосередковано, в узагальненому вигляді передбачає пошук нових шляхів покращання стану виробництва - *досліджуються функціонування державних систем управління економікою на різних рівнях, форми, методи і економічні важелі регулювання економічних процесів та їх ефективність*. Серед інших напрямів до паспорта включено можливість дослідження *економічних важелів державного регулювання структури економіки, окремих сфер діяльності (фінансової, кредитної, інвестиційної, зовнішньоекономічної, інноваційної) (п.11)*. Найбільш повно обрана автором тематика дослідження відповідає вимогам паспорта спеціальності 08.02.02 - економіка та управління науково-технічним прогресом, інвестиційні та інноваційні процеси, формула якої передбачає *дослідження теорії, методології та методики визначення економічної ефективності... інноваційних процесів, організації та управління інноваційними процесами, яке має завершуватись розробкою заходів, що забезпечують підвищення ефективності виробництва*. Відповідно до напрямів дослідження віднесено: *вплив інноваційних процесів на рівень розвитку виробництва (п. 4), критерії та показники економічної ефективності інноваційних процесів (п.5), пріоритетні напрями... інновацій в*

галузях економіки (п.9), державне регулювання... інноваційних процесів (п. 18), інноваційний менеджмент (п. 19).

За своєю суттю обрана автором назва дисертації не відображає особливостей діяльності реального сектора економіки, не має прикладної спрямованості, а налагоджує на дослідження суспільно-економічних відносин у виробництві, категорій та закономірностей становлення і функціонування економічних систем, що більш притаманно спеціальності 08.01.01 - «Економічна теорія». У назві роботи та її розділів увага акцентується на відображенні значення і проблем інновацій, на прикладі промисловості, а не формуванні реальної промислової політики нового типу. Слід відмітити, що при обговоренні дисертації на засіданні спеціалізованої вченої ради її член (спеціальність - 08.01.01) задавала здобувачеві уточнююче питання щодо назви і отримала підтвердження - *робота присвячена саме інноваціям як чиннику розвитку промисловості* (стенограма, с. 14).

У тексті дисертації превалює (в сутнісному й об'ємному вимірах) викладення особливостей інноваційного процесу (розділи 1, 3). Проблеми промисловості, на нашу думку, розглянуті за статистичними даними формально і фрагментарно (розділ 2), показники наведені виключно у прив'язці до інновації і не відображають прикладних проблем промисловості.

Як об'єкт дослідження у дисертації розглядається система економічних відносин і механізмів, що забезпечують генерування, розвиток, розповсюдження інновацій у відтворювальному процесі. Таке визначення має узагальнений характер, що, безумовно, вплинуло на постановку переліку завдань та глибину дослідження. Зауважимо, що на це також звернуто увагу у офіційному відзиві (атестаційна справа - с.5), але здобувач не дав відповіді на наголошене під час захисту зауваження. Виходячи з об'єкта дослідження, у визначенні предмета увага акцентується на інноваційній діяльності, яка розглядається на прикладі української промисловості.

Вторинність проблем промисловості підтверджується звуженим використанням у дослідженні статистичних даних, яке обмежується 2000-2002 роками (розділ 2), а захист відбувся у середині 2005 р., на що звернуто увагу у відзивах офіційного опонента, провідної установи та у надісланому офіційному відзиві. При цьому останній вносить суттєве зауваження - *з матеріалів дисертації важко встановити, який статистичний блок інформації досліджувався (скільки підприємств, яких галузей і т.д.), наскільки обґрунтованими є проведені експертні оцінки...* У процесі обговорення при відповіді на два перших зауваження здобувач не торкнувся питання використання інформаційної бази, а на зауваження стосовно наведеного вище зауваження дав узагальнено-уникливу відповідь (стенограма - стор. 19-26, відзив опонента - стор. 7).

Питання відповідності теми дисертаційного дослідження спеціальності, за якою захищалася дисертація, знайшли позитивне відображення в узагальненому вигляді, у спільному висновку трьох відділів при розгляді у випускаючому інституті щодо надання рекомендації до захисту дисертації (с.7) та висновку комісії спеціалізованої вченої ради (с.1), але не відмічені у відзивах офіційних опонентів та провідної організації.

Доцільно відзначити, що при загальному позитивному висновку комісії спеціалізованої вченої ради виступ одного з членів комісії був, на наш погляд, обґрунтовано критичним (стенограма - стор. 27-28), а другий член комісії, беручи участь у засіданні, не виступив при обговоренні дисертації, що, враховуючи його спеціальність - 08.07.01, є порушенням норм частини 12 п.4.5 Положення про спеціалізовані вчені ради. У цілому з 16 членів спеціалізованої вченої ради, які були присутні на засіданні, взяли участь в обговоренні тільки 6 осіб, в тому числі офіційний опонент. Зазначимо також, що на розіслані автореферати (затверджено до друку 100 примірників) отримано, згідно із стенограмою, 11 відзивів, в тому числі 8 з одного

регіону, 2 - без назви місця знаходження. Відзивів від спеціалізованих наукових центрів, провідних і загальнонавчаних у дослідженнях проблем економіки промисловості, не отримано.

Проблема 2. Неузгодженість паспортів спеціальностей

Порівняльний аналіз паспортів спеціальностей виявив великі розбіжності у структурі та рівні деталізації паспортів, які часто формуються відповідно до «бачення» експертних рад ВАК та при певному впливі відповідних спеціалізованих вчених рад. Так, паспорт спеціальності 08.01.01 - «економічна теорія» містить найбільшу кількість напрямків для досліджень - 69, які згруповані у 4 секторах, 55 напрямків зафіксовано у паспорті спеціальності 08.06.01 - «економіка, організація і управління підприємством», 44 - у паспорті спеціальності 08.04.01 - «фінанси, грошовий обіг і кредит», найменша кількість напрямків для дослідження наведена в паспорті спеціальності 08.05.01 - «світове господарство і міжнародні економічні відносини» - 9. Навіть порівнюючи близькі за сферою регулювання відносин паспорти спеціальностей, наприклад, «економіка промисловості» та «економіка, організація і управління підприємством» (відповідно, 08.07.01 і 08.06.01), спостерігаємо значні розбіжності в кількості зареєстрованих напрямків -15 проти 55. Трохи менші, але теж значні «розриви» мають місце і в межах однієї галузі науки. Наприклад, у межах спеціальності 08.07.00 - «економіка галузей господарства» відмічаємо, що паспорт спеціальності 08.07.04 - «економіка транспорту і зв'язку» містить 28 напрямків, а паспорт спеціальності 08.07.05 - «економіка торгівлі та послуг» - 10. При цьому, в 2003 р., в процесі уточнення і коригування діючих паспортів, спостерігалось намагання керівників окремих спеціалізованих вчених рад максимально розширити межі кожної спеціальності, включати до паспортів якомога більше напрямків досліджень, що, безумовно, призвело б до

нівелювання особливостей різних спеціальностей з подальшим поширенням поверховості й розмитості проведення досліджень. Відсутня також ідентичність у структурі й формі паспортів різних спеціальностей.

Аналіз текстів паспортів свідчить про певну розмитість меж і понять у напрямках досліджень та дублювання окремих положень. Як вже зазначалось у попередньому розділі, наявність у паспортах окремих слів та словосполучень у невизначеному контексті призводить до волюнтаристського обрання здобувачем спеціалізованих вчених рад для захисту і викривлення оцінки дисертацій при розгляді в експертних радах ВАК. Наприклад, формула спеціальності 08.01.01 - «економічна теорія» дозволяє допускати до захисту дослідження з економічних питань практично за будь-якою тематикою, назви підрозділів «б» та «в» тільки підкріплюють таку можливість, а затверджена редакція деяких напрямків дослідження (наприклад, «рента і система аграрних відносин», «витрати виробництва і прибуток», «економічні проблеми маркетингової діяльності суб'єктів господарювання різних форм власності...», «ринок факторів виробництва і розподіл доходів», «заощадження, споживання та інвестиції», «система державного регулювання національної економіки» тощо) безпосередньо спонукає до «формування» результатів дослідження під певну спеціальність для спрощення процесу їх розгляду, а не до подачі дисертації у відповідну спеціалізовану вчену раду. Окремі напрямки досліджень даної спеціальності дублюються у паспортах інших спеціальностей. Так, пункт «в-46» - «планування, прогнозування та державне регулювання макроекономічних процесів» продубльовано в пункті 4 паспорта спеціальності 08.02.03 - «організація управління, планування і регулювання економікою»: «теорія і практика прогнозування та макроекономічне планування в системі державного управління»; таким же чином пункт «а-9» - «соціально-економічні моделі держави...» повторюється у

пункті 2 - «моделі державного регулювання економікою» тощо. Наявність єдиної спеціальності, в паспорті якої присутні поняття «теорія» і «методологія», передбачає ліквідацію даних термінів у паспортах інших спеціальностей. У той же час у паспортах практично усіх спеціальностей у формулах та серед затверджених напрямів визначені дослідження теорії та методології у певних сферах. Наприклад, у формулі спеціальності 08.02.02 - «економіка та управління науково-технічним прогресом, інвестиційні та інноваційні процеси» передбачено проведення досліджень «... Теорії, методології та методики...», а серед напрямів зареєстровані «теоретичні та методологічні основи...» (п.1), «технологічні зміни в теоріях економічного розвитку» (п.15), «теорії накопичення капіталу» (п.16), «теорії еволюційної економіки» (п. 17); у паспорті спеціальності 08.02.03 - «організація управління, планування і регулювання економікою» до напрямів дослідження включено пункт 32 - «фундаментальні теоретичний і науково-практичні проблеми соціально-економічного розвитку регіонів, міст і населених пунктів», а в пункті 22 передбачена «методологія оцінки ефективності ресурсовикористання»; у паспорті спеціальності 08.04.01 - «фінанси, грошовий обіг і кредит» до напрямів дослідження включені пункти 1 - «теорії державних фінансів і податків» і пункт 25 - «теорія кредитування, грошей і грошового обігу»; в паспорті спеціальності 08.06.01 - «економіка, організація і управління підприємством» до напрямів дослідження включено пункт 41 - «теорія прийняття управлінських рішень...»; у паспорті спеціальності 08.07.01 - «економіка промисловості» до напрямів дослідження включено пункти 13 - «теоретичні та методологічні засади інвестиційних процесів...» та 8 і 5 щодо теоретичних та методологічних проблем з інших питань, аналогічні напрями передбачені в паспортах спеціальностей 08.07.02-08.07.04; в паспорті спеціальності 08.08.01 - «економіка природокористування і охорони навколишнього середовища» до напрямів дослідження,

відповідно із формулою спеціальності, включено пункт 2 - «теорія та методологія економічних відносин у сфері природокористування»; в паспорті спеціальності 08.09.01 - «демографія, економіка праці та соціальна політика» до напрямів дослідження відповідно з формулою спеціальності, окрім узагальнюючого напрямку «теорія і методологія досліджень демографії, економіки праці та соціальної політики суспільства», включено пункти 10, 11, 12, в яких передбачені уточнюючі положення щодо «теоретичних та методологічних основ» у певних сферах відносин; в паспорті спеціальності 08.10.01 - «розміщення продуктивних сил і регіональна економіка» до напрямів дослідження, відповідно з формулою спеціальності включено пункт 1 - «фундаментальні теоретичні й науково-практичні проблеми соціально-економічного розвитку регіонів, міст і населених пунктів», що одночасно повністю повторює текст пункту 32 паспорту спеціальності 08.02.03 - «організація управління, планування і регулювання економікою».

Аналогічне дублювання та розпливчастість у формулюваннях існує у визначенні напрямків досліджень з питань міжнародних відносин, інноваційного розвитку, навіть управлінського обліку, елементи яких у різних формах присутні в паспортах практично всіх спеціальностей. Наприклад, у паспортах спеціальностей 08.08.01 - «економіка природокористування і охорони навколишнього середовища» та 08.09.01 - «демографія, економіка праці, соціальна економіка і політика», опосередковано, за суттю змісту закладені питання екологічної та соціальної ефективності виробництва. Натомість, питання економічної ефективності виробництва є базовими при реалізації всіх напрямків досліджень спеціальності «економіка промисловості», тому наявність у пункті 3 паспорту спеціальності 08.07.01 - «економіка промисловості» слів «екологічна та соціальна» дає можливість прийняття до розгляду (на вимогу здобувача, або за домовленістю) у

відповідних спеціалізованих радах (08.07.01) дисертацій, в яких опрацьовувалися переважно питання екології чи соціальної політики. Наявність вказаних напрямків для досліджень, при невизначених співвідношеннях обсягів різних сфер, наприклад, екологія-економіка чи соціальне-економічне, «розмиває» межі базової спеціальності, складне для кваліфікації і дає підстави для зловживань.

Як приклад можливого жонглювання поняттями в чинній системі розподілу спеціальностей варто розглянути роботу на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук «Міжнародний маркетинг високотехнологічної продукції». У паспортах спеціальностей 08.02.02 - «економіка та управління науково-технічним прогресом, інвестиційні та інноваційні процеси» і 08.05.01 - «світове господарство і міжнародні економічні відносини» закладені відповідні положення: пункт 21 - «економіка міжнародного трансферу науково-технічних інновацій та іноземних інвестицій» і пункт 6 - «проблеми участі України в глобальному й регіональному економічному, науково-технічному та інформаційному співробітництві». У спеціалізованій раді затверджено вищезазначену роботу за спеціальністю 08.06.01 - «економіка, організація і управління підприємствами», паспорт якої визначає виключно поняття «маркетинг». Інший приклад. У кандидатській дисертації «Європейська інтеграція як фактор розвитку промисловості України», захист якої відбувся у 2005 р. за спеціальністю 08.07.01 - «економіка промисловості», сутність галузевих проблем не розглянута, а наведено тільки окремі статистичні дані реального сектора економіки, задекларована автором наукова новизна не структурована й вельми сумнівна за суттю, за своїм змістом дослідження ближче до спеціальності 08.05.01. Але, за формальними ознаками, відповідно до паспорта спеціальності 08.07.01, де фігурує поняття «зовнішньоекономічні», дисертація правильно прийнята до розгляду у «виробничій» спеціалізованій вченій раді.

Аналогічні можливості для вільного поширеного трактування напрямів дослідження у паспорті спеціальності 08.02.02 - «економіка та управління науково-технічним прогресом, інвестицій та інноваційні процеси» дають пункти 22 - «науково-технологічна конкурентоспроможність країни» і 23 - «промислова та інвестиційна політика».

Згідно з формулою спеціальності 08.02.02 - «економіка та управління науково-технічним прогресом» здобувачі мають досліджувати інвестиційні й інноваційні процеси (слід відмітити, що це єдиний паспорт у галузі економічних наук із прикладною спрямованістю, у формулі спеціальності якого передбачено необхідність завершення дослідження «розробкою заходів, що забезпечують підвищення ефективності виробництва, вирішення соціально-економічних завдань»). Прикладні проблеми інноваційного розвитку і впровадження інвестицій у промисловий сектор економіки, без яких неможливо розглядати питання розвитку реального сектора економіки, за наявності такого розуміння, можна вважати прерогативою груп спеціальностей 08.06.00 і 08.07.00 - відповідно «економіка підприємства та управління виробництвом» та «економіка галузей господарства». Тоді в паспорті спеціальності 08.02.02 залишаються питання управління науково-технічним прогресом, що більш повно відповідає загальнотеоретичній та методологічній спрямованості спеціальності 08.01.01.

Аналіз виявив певні суперечності всередині паспортів однієї спеціальності та між паспортами спеціальностей різних галузей наук. У паспорті спеціальності 08.05.01 - «світове господарство і міжнародні економічні відносини» формула спрямовує на дослідження сучасного стану світового господарства та тенденцій його розвитку, динаміки, особливостей, основних напрямків і форм міжнародних економічних відносин в сучасних умовах. Тобто в передбачуваних дослідженнях Україну (як державу) можна розглядати виключно як складову частину світового господарства і міжнародних економічних

відносин. Наведені в паспорті напрями дослідження дещо викривлюють сутність формули - більшість пунктів (6 із 9) акцентують увагу на внутрішніх проблемах України в даному секторі реальної економіки і питаннях функціонального та галузевого розвитку підприємств на світових ринках, що більш притаманне напрямам досліджень із спеціальності 08.02.03 - «організація, управління, планування і регулювання економікою». Таким чином, зміна акцентів у визначенні напрямів дослідження відповідно до формули спеціальності часто призводить до викривлення структури дисертацій - основою дослідження стає не поглиблене вивчення розвитку світового господарства з висновками-рекомендаціями для України, а інформаційний огляд світового досвіду, з доданням існуючих вітчизняних тенденцій у певній сфері зовнішньоекономічних відносин.

Подібні неточності присутні й у паспорті спеціальності 08.10.01 - «розміщення продуктивних сил і регіональна економіка». Згідно з формулою спеціальності - це сфера економічної науки, у якій досліджуються проблеми урбанізації, розвитку соціально-економічних відносин у регіонах, механізм їх регулювання і ефективність використання. Натомість до напрямів дослідження, окрім зазначених питань, включено проблеми (за традицією?), що в даний час забезпечують життєдіяльність громад, але більш притаманні економіці галузей господарства та підприємств - енергетичний комплекс, транспортно-комунікаційна інфраструктура, переробка побутових відходів, при цьому в паспортах відповідних спеціальностей ці напрями чітко не відображені. Таким чином, дослідження за даною спеціальністю все частіше здійснюються не з базових питань, що визначені у формулі, а на межі виробничо-регіональних проблем.

Багато суперечностей з'явилося після затвердження президією ВАК нових спеціальностей. Вище вказувалось на наявність дублювання напрямів досліджень з питань соціально-економічного розвитку регіонів у паспортах

спеціальностей 08.02.03 (пункт 32) і 08.10.01 (пункт 1). Затвердження у чинній редакції паспорта спеціальності 25.00.02 - «механізми державного управління» з включенням до основних напрямів досліджень пункту 14 - «державне регулювання економічного та соціального розвитку регіону, галузі, програми та механізми реалізації» призвело до поширення дублювання і на нову галузь науки. Одночасно положення даного пункту і пункту 9 спеціальності 25.00.02, в частині програм та механізмів реалізації, повторюють напрями дослідження, визначені у пункті 8 паспорта спеціальності 08.02.03 - «організація управління, планування і регулювання економікою». За відсутності чіткого розмежування напрямів досліджень між спеціальністю 08.07.01 - «економіка промисловості» та спеціальністю 25.00.02 - механізми державного управління» у паспорті останньої присутні дублюючі положення в частинах 9, 14, 16, 18 тощо. Певна схожість напрямів досліджень у паспортах спеціальностей 08.02.03 - «організація управління, планування і регулювання економікою» і 25.00.02 - «механізми державного управління», що пояснюється, зокрема, визначеними у формулах спеціальностей масштабами сфер розгляду, при якому другу спеціальність можна розглядати як складову частину першої, призвела до наявності внутрішніх суперечностей у паспорті спеціальності 25.00.02. Специфіка спеціальності визначена у її назві - «механізми державного управління». Натомість у напрямах досліджень передбачені економічні важелі регулювання економічних процесів: у пункті 9 - «державне регулювання та цільове програмування діяльності органів державної влади, методи та види» (слід відмітити й наявність методичної помилки - використання поняття «регулювання» стосовно діяльності органів державної влади), у пункті 14 - «державне регулювання економічного і соціального розвитку регіону, галузі, програми та механізми реалізації» (проблеми «галузей» не визначені у формулі спеціальності), у пункті

16 - «галузі економіки, сфери життєдіяльності суспільства, суспільної й економічної діяльності, як об'єкти державного регулювання, підтримки та впливу» (проблема «державотворення» підміняється на «державне регулювання»), у пункті 18 - «управління та регулювання діяльності підприємств, установ і організацій; аналіз і оптимізація їх діяльності, методи моделювання» (діяльність «підприємств» не входить до функцій управління державних органів), у пункті 19 - «інформаційні технології та забезпечення в управлінні та інших сферах державної діяльності» (занадто розпливчасте формулювання щодо технологічних аспектів та «інших» сфер).

Окремі положення паспорта спеціальності 25.00.04 - «місцеве самоврядування» не в повній мірі узгоджуються з ідеологією формування спеціальностей наук з державного управління. Формула спеціальності передбачає, в тому числі, дослідження «...економічних та фінансових... аспектів місцевого самоврядування», а пункт 9 основних напрямів досліджень - «...місцеві бюджети і міжбюджетні стосунки». Одночасно у паспорті спеціальності 08.10.01 серед напрямів дослідження передбачено пункт 2 - «особливості регіонального управління економічними процесами», а формула спеціальності 08.04.01. - «фінанси, грошовий обіг і кредит» передбачає дослідження всього спектру питань щодо «...фінансових відносин у процесі розподілу і перерозподілу частини вартості національного продукту», з відповідним відображенням проблем у напрямках досліджень (п.2).

Паспорт спеціальності 04.00.19 - «економічна геологія», за якою присуджується науковий ступінь з економічних наук, визначає напрями досліджень, що більш притаманні економічним наукам - проблеми «потреб, споживання та цін в Україні, СНД і світі» на мінеральну сировину, питання «маркетингу... мінерально-сировинної інформації», «економіки, планування та управління геологорозвідувальною галуззю та мінерально-сировинним потенціалом» тощо (виходячи з

наведених формули спеціальності та визначених галузей дослідження, в тому числі у сфері правового забезпечення, спеціальність у затвердженій редакції, на нашу думку, доцільно назвати «економіко-правова геологія»).

Аналіз виявив необхідність розширення переліку напрямів у затверджених паспортах спеціальностей. Потребують коригування, з метою внесення змін у зв'язку з оновленням тематики досліджень, зокрема, питання безробіття, які в явному вигляді не включені до паспорта спеціальності 08.09.01 - «демографія, економіка праці та соціальна політика» (пункт 11 - «дослідження і розробка теоретичних і методологічних основ ринку праці і його регулювання. Кон'юнктура ринку робочої сили»), так само абстрактно сформульовано напрям із соціальної політики, актуальною є чітке визначення проблеми стану і тенденцій у пенсійному забезпеченні тощо.

Зазначимо, що проведення аналізу паспортів за спеціальностями 20.01.05 - «будівництво Збройних сил», групи спеціальностей 21.04.00 - «економічна безпека», за якими передбачено присудження наукового ступеня з економічних наук, не було здійснено через відсутність відповідних паспортів спеціальностей у загальному користуванні, що свідчить про недостатню транспарентність органів виконавчої влади у цій сфері.

В експертних радах ВАК з економічних питань постійно здійснюється аналіз наявних паспортів, але їх коригування проводиться суто редакційно, без попереднього централізованого опрацювання методичного апарату, виявлення кореляційних елементів і системного підходу до їх розробки.

Проблема 3. Досягнення наукової якості дослідження при забезпеченні певних формальних ознак дисертацій

Експертиза дисертацій у сфері економіки промисловості та економіки підприємств, затверджених у 2003 році, виявила ряд

робіт, які в цілому відповідають загальним (формальним) вимогам ВАК, але здобувачем представляється не глибоке дослідження за чітко визначеним вузьким напрямком, а пропонується дисертація з широким спектром порушених питань при спрощених (в певній мірі) підходах до наукової якості. У подібних роботах досить важко довести їх невідповідність Положенню ВАК, бо наявною є дисертація, в якій дотримані загальні формальні вимоги щодо обсягу, структури, змісту, наявності певних елементів новизни (як правило, нечітко визначених). Поширення такої практики в загальнодержавному масштабі може призвести до зростання кількості «оглядових» дисертацій.

При здійсненні комплексного аналізу авторефератів дисертацій, які надійшли до ВАК у 2003 р. за економічними спеціальностями, виявлено роботи із спрощеними структурами дослідження. Цю категорію робіт умовно можна поділити на дві частини. До однієї доцільно відносити роботи, в яких не висвітлено необхідні, відповідно до визначення, назви, мета, об'єкт та предмет дослідження, наукові результати:

1. «Ф'ючерсні ринки: глобальні тенденції і становлення в Україні» - робота на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук за спеціальністю 08.05.01 - «світове господарство і міжнародні економічні відносини», - український сегмент дисертаційного дослідження прописано у неявному вигляді. Зокрема, немає його висвітлення у визначенні основних завдань, об'єкта та предмета дослідження (с.3).

2-3. «Організаційна культура в транзитивній економіці: політекономічний аспект» і «Організаційна культура як інструмент підвищення ефективності функціонування ринкової системи», - роботи на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук за спеціальністю 08.01.01 - «економічна теорія». Тут характерним є надмірне абстрагування від реальних економічних процесів, відсутність вказівок на вивчення українського досвіду, розпливчастість у формулюванні

практичного значення.

4. «Стратегічна модель розвитку систем управління виробництвом» - робота на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук за спеціальністю 08.02.03 - «організація управління, планування і регулювання економікою» має переважно оглядовий характер. В якості наукової новизни визначено, що вперше «...розроблені методичні підходи до визначення взаємозв'язків між вертикальними функціями управління на різних ієрархічних рівнях, виходячи зі структурно-функціонального поділу праці і професіоналізації керівних кадрів...», «...розроблена стратегічна модель розвитку систем управління виробництвом на основі ефективної взаємодії усіх функціональних підрозділів, орієнтованої на досягнення кінцевих цілей при реалізації концепції випереджального розвитку, програмування лідерства в певних напрямках діяльності...» (с. 3).

До другої частини робіт із спрощеними структурами дослідження доцільно віднести роботи, в яких результати викладені за певним стандартом: розділ 1 - узагальнений огляд стану справ у визначеній за темою галузі, розділ 2 - інформація про загальнодержавну ситуацію у сфері певного функціонального напрямку (наприклад, інноваційний чи інвестиційний розвиток, антимонопольна політика чи ціноутворення), розділ 3 - трансформований звіт за виконаною науково-дослідною роботою. До цієї категорії можна віднести наступні дисертації:

1. «Організаційно-економічний механізм активізації іноземного інвестування в економіку України» (08.02.03);

2. «Ефективність інвестування виноробних підприємств (за матеріалами Одеської області)» (08.06.01);

3. «Підвищення ефективності розвитку пивоварної промисловості в Україні» (08.07.01);

4. «Організаційно-економічний механізм активізації інноваційної діяльності в промисловому виробництві» (08.07.01);

5. «Ефективність інвестицій у дорозробку нафтових родовищ України» (08.07.01);

6. «Організаційно-економічний механізм регулювання інноваційної діяльності в промисловості України» (08.07.01);

7. «Стратегія інвестування виробництва (на прикладі харчової промисловості)» (08.07.01);

8. «Економічна ефективність льонарського підкомплексу АПК Чернігівської області» (08.07.02);

9. «Механізм оцінки конкурентоспроможності послуг електрозв'язку» (08.07.04);

10. «Стратегія диверсифікованого розвитку туристського комплексу в регіональній економіці (на прикладі Йорданії)» (08.10.01).

Проблема 4. Пріоритетність проблем у дослідженнях та тематиці дисертаційних робіт

Частотний аналіз у назвах авторефератів за ключовими словами виявив значні розбіжності у використанні «популярних» слів, що, як правило, декларуються в політиці, і термінів, які визначають суспільні пріоритети. У 1999-2003 р.р. поняття «регіон» (з усіма похідними) було використано у назвах дисертацій 189 разів. При цьому питання регіональних пріоритетів досліджувалось тільки в трьох роботах, підприємництва в регіонах - 3, програм регіонального підприємництва - 1, словосполучення «регіон-енергетика» використано 3 рази, «регіон-житло-комунальне» - 1 раз.

Із всього масиву робіт за 5 років питання програмування, які законодавчо визнані провідними у плануванні розвитку економіки, зазначались у 6 дисертаціях, а пріоритети - у 7. У той же час проблеми інвестування було розглянуто у 165 роботах, у тому числі регіональні аспекти в 19, але питання інвестиційних пріоритетів - у 2, інвестицій в пріоритетну сферу економіки - енергетику - у 3. У різних словосполученнях питання інновацій

було досліджено в 50 дисертаціях, у тому числі регіональні проблеми - в 4, у сфері підприємницької діяльності - 2, в енергетичній галузі - 2. Цікавим виглядає використання у назвах 5 наукових досліджень словосполучення «інвестиційно-інноваційне».

Дуже популярними для обговорення в останні роки стали питання підприємництва, які було досліджено у 90 дисертаціях. Натомість життєво важливі проблеми зайнятості опрацьовувались у 7 роботах, а бідності, боротьба з якою визнана першочерговим завданням у державі, - тільки в одній. Так само питання пенсійного забезпечення за 1999-2003 р.р. опрацьовані у 6 дисертаціях, у тому числі тільки в одній вивчалися проблеми пенсійного страхування. Реформа житлово-комунального господарства опосередковано знайшла відображення в 1 дисертації.

У практиці роботи навчальних і наукових установ і, як наслідок, відповідних спеціалізованих рад часто виникає своєрідна «мода» (практика) на подання до захисту робіт майже за одним напрямом, а в окремих випадках - за однією тематикою:

1. Екологічні питання лісокористування Карпат - у 2003 р. було подано три дисертаційні роботи за спеціальністю 08.08.01 - «економіка природокористування і охорони навколишнього середовища», в тому числі: «Оптимізація лісокористування на основі еколого-економічних критеріїв (на прикладі підприємств українських Карпат)», «Оптимізація виробничих зв'язків підприємств територіального лісопромислового комплексу за критеріями еколого-економічної ефективності (на прикладі Львівської області)» і «Лісові ресурси Карпат у системі еколого-економічної безпеки».

Перші дві роботи виконано на базі однієї кафедри - економіки та менеджменту лісових підприємств, у тому числі в рамках однієї наукової теми - «економічний механізм покращання фінансового стану і раціонального використання

лісових ресурсів на підприємствах лісового комплексу» (номер державної реєстрації - 0101U005132). Особистий внесок кожного з дисертантів у виконанні цієї колективної наукової роботи не визначений. Обидві дисертаційні роботи виконані на прикладі Державного лісгосподарського об'єднання «Львівліс».

2. Певні подібності робіт на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук за спеціальністю 08.01.01 - «економічна теорія» присутні у дисертаціях «Організаційна культура в транзитивній економіці: політекономічний аспект» та «Організаційна культура як інструмент підвищення ефективності функціонування ринкової системи». У цих роботах визначено один предмет дослідження - організаційну культуру в перехідній економіці, є певна однорідність мети: у першому випадку - «політекономічне обґрунтування сутності організаційної культури...» (с. 2), у другому - «розробка концептуальних основ використання інструменту організаційної культури...» (с.2). Вказана мета сприяла подібності завдань, результатів, встановлення їх практичного значення і висновків.

3. У 2003 р., за спеціальністю 08.07.04 - «економіка транспорту і зв'язку» відбувся захист дисертації «Удосконалення механізму управління авіакомпанією в умовах конкуренції», тематика дослідження якої ідентична темі роботи «Оцінка конкурентоздатності авіакомпаній на авіатранспортному ринку України», захист якої відбувся там же у березні 2002 р.;

4. У 2003 р. за спеціальністю 08.07.04 - «економіка транспорту і зв'язку» відбувся захист дисертації «Формування та напрями реалізації стратегії оновлення парку повітряних суден», в якій присутні положення, ідентичні дисертації «Організаційно-економічне забезпечення лізингових операцій на авіаційному транспорті», захист якої відбувся там же у травні 2003 р.;

5. У грудні 2003 р., за спеціальністю 08.06.04 - «Бухгалтерський облік, аналіз та аудит» відбувся захист дисертації «Облік і контроль виробничих витрат пивоварної промисловості», а в 2000 р. там же відбувся захист дисертації

«Фінансовий аналіз в аудиторській діяльності: проблеми методики» (на прикладі підприємств пивоварної промисловості). Слід зазначити, що в обох роботах був один науковий керівник, у тексті авторефератів наукова новизна не структурована, не має чіткого визначення і не проглядається;

6. У грудні 2003 р., за спеціальністю 08.06.04 - «Бухгалтерський облік, аналіз та аудит» відбувся захист дисертації «Облік витрат та процес калькулювання собівартості продукції у швейному виробництві», а в 2001 р. там же відбувся захист дисертації «Аналіз формування та виконання виробничої програми в умовах ринкових відносин (на прикладі швейних підприємств Західного регіону України)»;

7. Роботи «Моделювання інструментів адаптації у виробничо-економічних системах» і «Моделювання процесів фінансового менеджменту у виробничо-економічних системах», захист яких здійснено за спеціальністю 08.03.02 - «економіко-математичне моделювання», виконано на базі однієї кафедри - економічної кібернетики університету. Обидві роботи виконано в рамках однієї наукової теми «Моделювання динаміки виробничо-економічних систем» (номер державної реєстрації - 0100U001971). Особистий внесок кожного з дисертантів у виконання цієї колективної наукової роботи не визначений. Обидві роботи використовували й обробляли дані про виробничо-господарську діяльність одного ВАТ.

8. Роботи «Макроекономічний аналіз внутрішньої конкурентоспроможності підприємств в умовах ринкової трансформації економіки України» на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук за спеціальністю 08.01.01 - «Економічна теорія» і «Управління конкурентоспроможністю вітчизняних товаровиробників на макро- та мікрорівнях у перехідній економіці» на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук за спеціальністю 08.02.03 - «Організація управління, планування і регулювання економікою» в значній мірі дублюють одна одну.

Це впливає не тільки з подібності назв досліджень, але й з формулювання мети, завдань, наукової новизни та структури дослідження:

<p>Макроекономічний аналіз внутрішньої конкурентоспроможності підприємств в умовах ринкової трансформації економіки України</p>	<p>Управління конкурентоспроможністю вітчизняних товаровиробників на макро- та мікрорівнях в перехідній економіці</p>
<p>Мета: наукове обґрунтування нових підходів і засад забезпечення конкурентоспроможності підприємств і напрацювання на цій основі методичних положень та практичних рекомендацій щодо досягнення і утримання міцних ринкових позицій товаровиробниками в умовах ринкової трансформації економіки України</p>	<p>Мета: розробка теоретичних основ і обґрунтування практичних рекомендацій щодо формування на макро- та мікрорівнях організаційно-економічних умов забезпечення конкурентоспроможності вітчизняних товаровиробників на етапі ринкової трансформації економіки</p>
<p>Завдання: уточнити суть поняття «конкурентоспроможність підприємств» та виявити його характерні риси в перехідній економіці</p>	<p>Завдання: розкрити конкурентоспроможність товаровиробників як економічну категорію, визначити її сутність, зміст, джерела, фактори формування</p>
<p>Завдання: проаналізувати вплив макроекономічного інструментарію на внутрішню конкурентоспроможність сектора підприємств, виявити обставини, що гальмують розвиток конкурентних відносин у вітчизняній економіці</p>	<p>Завдання: проаналізувати сучасне конкурентне становище українських товаровиробників на внутрішньому й світовому ринках, розкрити його причини й суперечності</p>

<p>Наукова новизна 1: набуло подальшого розвитку визначення та тлумачення конкурентоспроможності як комплексної характеристики діяльності підприємств у перехідній економічній системі; запропоновано моделі аналізу конкурентоспроможності підприємств на основі конкурентоспроможності продукції, за їх виробничим потенціалом і впливом зовнішнього середовища</p>	<p>Наукова новизна 1: вперше доведено двоєдину сутність конкурентоспроможності товаровиробника як органічну єдність його продукції та стабільної ефективності його виробничо-господарської діяльності, достатньої для тривалого та успішного функціонування на ринку; встановлено потенціал, складові, джерела, фактори формування конкурентоспроможності та встановлено їх взаємодію.</p>
<p>Наукова новизна 2: з'ясовано причини низького рівня конкурентоспроможності вітчизняних суб'єктів економічної діяльності та запропоновано заходи для її підвищення</p>	<p>Наукова новизна 2: розкрито причини низької конкурентоспроможності вітчизняних товаровиробників та визначено напрямки її підвищення на макро- та мікрорівнях</p>
<p>Структура: 1. Теоретико-методологічні основи дослідження конкурентоспроможності підприємств у перехідній економіці (розглядаються рівні, види і значення конкуренції, розкрито суть категорії «конкурентоспроможність», з'ясовано її економічний зміст, проаналізовано визначники і</p>	<p>Структура: 1. Економічна природа конкурентоспроможності товаровиробників (досліджено конкурентоспроможність як економічну категорію, проаналізовано рівень конкурентоспроможності вітчизняних товаровиробників) 2. Макроекономічні фактори підвищення</p>

<p>методики оцінки, досліджено вплив змін макросередовища на функціонування вітчизняних підприємств)</p> <p>2. Проблеми і напрями підвищення рівня внутрішньої конкурентоспроможності підприємств в умовах переходу України до ринку (аналізуються визначники конкурентоспроможності підприємств на внутрішньому ринку, вплив на неї макроекономічної політики, та обговорюються пропозиції і напрями підвищення конкурентоспроможності ділових одиниць)</p>	<p>конкурентоспроможності вітчизняних товаровиробників (розглянуто народногосподарські умови забезпечення конкурентоздатності товаровиробників завдяки структурній політиці та протекціоністській діяльності держави, галузевій інтеграції підприємств)</p> <p>3. Внутрішньовиробничі умови та фактори забезпечення конкурентоспроможності промислових підприємств (присвячений ринковим перетворенням господарського управління на мікрорівні)</p>
--	---

9.Роботи «Удосконалення міжбюджетних відносин в умовах ринкової трансформації» і «Реформування міжбюджетних відносин в умовах ринкової трансформації економіки України» на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук за спеціальністю 08.04.01 – «фінанси, грошовий обіг і кредит» в певній мірі дублюють одна одну. Це впливає не тільки з подібності назв, але й з формулювання мети, завдань та структури дослідження:

Удосконалення міжбюджетних відносин в умовах ринкової трансформації	Реформування міжбюджетних відносин в умовах ринкової трансформації економіки України
Мета: теоретичне та практичне обґрунтування актуальних проблем організації міжбюджетних відносин, аналіз становлення і розвитку української системи між - бюджетних відносин і розробка заходів з її вдосконалення	Мета: дослідження шляхів оптимізації фінансових відносин, що склалися між рівнями бюджетної системи, і визначення стратегічних напрямів їх подальшого реформування як важливого засобу соціально-економічного розвитку територій України
Завдання: дослідити теоретичні основи організації міжбюджетних відносин в умовах ринкової трансформації економіки	Завдання: розкрити економічну сутність міжбюджетних відносин на основі принципів бюджетного унітаризму
Завдання: розробити схему розмежування основних податків з метою стимулювання регіонального розвитку	Завдання: дослідити практику використання податків як інструменту міжбюджетного регулювання
Завдання: виявити і дослідити основні етапи становлення та розвитку системи міжбюджетних відносин України	Завдання: проаналізувати основні етапи розвитку міжбюджетних відносин та їх вплив на ефективність бюджетної системи України
Структура: 1. Теоретичні основи організації міжбюджетних відносин 2. Ретроспективний аналіз організації міжбюджетних відносин в Україні	Структура: 1. Теоретичні основи міжбюджетних відносин 2. Становлення і розвиток міжбюджетних відносин в Україні

3. Основні напрямки удосконалення системи міжбюджетних відносин в Україні	3. Реформування міжбюджетних відносин в умовах підвищення ефективності функціонування бюджетної системи України
---	---

У багатьох дисертаційних дослідженнях присутні некоректне і науково невиважене використання термінів та визначень. Часто термін, що використовується при визначенні мети (або новизни), далі в роботі не знаходить свого відображення, а в деяких випадках у тексті автореферату не застосовується.

Некоректність використання наукової термінології можна побачити на прикладі роботи *«Ефективні зрушення структури будівельного комплексу в умовах трансформації економіки України»* (спеціальність 08.07.03. - «економіка будівництва»). Автор використовує в назві термін «зрушення», але далі по тексту не тільки не розшифровує вказаний термін, а й не використовує його. Так, за мету в дослідженні визначено *«...науковий (???) аналіз стратегії і тактики трансформації будівельного комплексу України...»* (с. 2). Предметом дослідження оголошено *«економічні відносини й сукупні (??) механізми їх регулювання, що складаються (відносини чи механізми ???) в процесі реструктуризації будівельного комплексу України...»* (с. 2). Наукова новизна в широкому змісті визначена як *«обґрунтування основних методологічних положень трансформації грошових потоків (???) на виробничий і соціальний потенціал (???)»* (с.3). Наукова новизна у вузькому змісті *«...тракується як доведення авторської позиції щодо залучення неструктурних інноваційних галузей (???) до будівельної діяльності...»* (с.3). Слід зазначити, що термін «будівельний комплекс» використовується на 16 сторінках тексту автореферату більше 150 разів.

У цій роботі здобувач використовує розпливчате визначення зв'язку з науковими програмами, планами, темами -*«...відповідає*

виконанню програмних документів «Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України», «Про заходи щодо підтримки індивідуального житлового будівництва на селі», «Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектору економіки» (с.1). Натомість, норми закону України «Про державне прогнозування...» ніякого відношення до змісту цього дослідження не мають.

Проблема 5. Назва дисертаційного дослідження

Часто здобувачі досить вільно й не завжди коректно та науково виражено як у назві, так і у визначенні мети та завдань, предмета й об'єкта дослідження використовують терміни, не показуючи в роботі ані авторського бачення їх змісту й суті, ані не посилаючись на тих дослідників, які вперше дали це визначення.

1. У роботі «*Моделювання інструментів адаптації у виробничо-економічних системах*» на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук за спеціальністю 08.03.02 – «Економіко-математичне моделювання» фактично не розшифровується, які конкретно «інструменти» мав на увазі автор. Це не розкрито в меті та завданнях дослідження. Так, метою дослідження є «розробка комплексу економіко-математичних моделей *процесів адаптивного управління* виробничо-економічних систем на основі принципів життєздатних систем» (с.2). Об'єктом дослідження визначено «*процеси управління у виробничо-економічних системах, що функціонують в умовах нестабільного зовнішнього середовища*» (с.2). Тільки предмет дослідження передбачає «економіко-математичне моделювання *інструментів адаптації* виробничо-економічних систем в умовах нестабільного зовнішнього середовища» (с.2). За текстом автореферату ані розшифровки дефініції «інструмент адаптації», ані її змісту не наведено.

Лише наприкінці опису третього розділу визначено в самому загальному вигляді, що «одним із перспективних напрямків є розвиток *інструментальних засобів* у процедурах вибору рішень: впровадження систем підтримки прийняття рішень, розробка інтегрованих систем, експертних систем, інтелектуальних систем, автоматизованих систем експертного оцінювання та інше» (с.12).

2. У роботі «Моделювання процесів *фінансового менеджменту* у виробничо-економічних системах» на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук за спеціальністю 08.03.02 - «економіко-математичне моделювання» тема сформульована невиправдано широко, бо метою дослідження визначена «...розробка комплексу економіко-математичних моделей *левериджу фінансового менеджменту* виробничо-економічних систем...» (с.2). Виключно на дослідження *левериджу* спрямовано всі п'ять завдань дослідження (с.2) й визначено предмет дослідження як «моделювання *левериджу* у *фінансовому менеджменті* виробничо-економічних систем» (с.2). Виключно питання *левериджу* визначено як усі складові наукової новизни й практичної цінності результатів дослідження (с.3).

Є приклади, коли назва не повністю співпадає з метою та змістом дослідження, не відображається у змісті автореферату, не визначає в повній мірі тему дослідження.

1. Головною метою дослідження у «*Вплив* держави на розвиток *інвестиційних процесів* в трансформаційній економіці *інверсійного типу*» визначено: «комплексне теоретичне вивчення систем, механізмів і форм *участі* держави в інвестиційній діяльності, для обґрунтування та розробки шляхів підвищення її ефективності». Але автор фактично не розкриває в роботі зміст запропонованої ним економічної категорії «*вплив*», він використовує наступні терміни для визначення державного регулювання інвестиційної діяльності: «*участь*», «*роль*», «*функція*», «*регулювання*» та ін. Лише у висновках наводиться, що «розглядати питання *впливу* держави

на розвиток інвестиційної діяльності необхідно з позиції її впливу на інвестиційний клімат» (с.8);

у роботі, крім того, мова йдеться не про *«інвестиційні процеси»*, а про *«інвестиційну діяльність»*. Автор визначає, що предметом «стали чинники, критерії і показники *інвестиційної діяльності»* (с.2), об'єктом є *«механізми і передумови інвестиційної діяльності в умовах ринкової трансформації»* (с.2);

він не дає визначення відмінностей *«трансформаційної економіки інверсійного типу»* від інших типів трансформаційної економіки, не посилається на авторство.

3. У роботі «Економіко-математичне моделювання інвестиційних процесів в агропромисловому комплексі при реалізації *концепції екологічного менеджменту»* фактично не наведено концепцію екологічного менеджменту посилення на авторів цієї концепції.

Проблема 6. Мета і методи дослідження

Робота «Ф'ючерсні ринки: глобальні тенденції та становлення в Україні» на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук за спеціальністю 08.05.01 - «світове господарство і міжнародні економічні відносини» формулює спрощене уявлення про мету й наукову новизну. Робота має скоріше оглядовий (навчально-методичний) характер. Так, зазначається, що *«...мета дослідження полягає у теоретичному узагальненні, обґрунтуванні методологічних та методичних засад функціонування міжнародних ф'ючерсних ринків, виявленні глобальних тенденцій їх розвитку та виробленні концептуальних підходів до їх становлення в Україні...»* (с. 3). *«...Наукова новизна одержаних результатів полягає в системному обґрунтуванні теоретико-методологічних засад та прикладних аспектів функціонування міжнародних ф'ючерсних ринків, виявленні глобальних тенденцій розвитку та виробленні концепції їх становлення в Україні в контексті інтеграції до*

світового економічного середовища...» (с. 4).

Таке формулювання мети й новизни як *узагальнення та обґрунтування теоретико-методологічних засад і прикладних аспектів* не відповідає вимогам до докторської дисертації, різко звужує її зміст. При цьому є певні казуси й тривіальні висновки. Так, на с. 15 зазначається, що «у дисертації підкреслюється, що нелінійні й хаотичні процеси становлення вітчизняних фінансових ринків, стимульовані впливом конкретних політиків, зокрема негативним, вимагають використання синергетичного¹ методу дослідження та вивчення психологічних аспектів економічної поведінки...»(?). Або на с. 27 визначено мікроекономічні *цілі* концепції становлення ф'ючерсних ринків в Україні як «...формування конкурентного ринкового середовища та підвищення динамізму інвестиційної діяльності через сприяння процесам створення фінансової еліти, біржових трейдерів на сировинних ринках та брокерів, спекулянтів та хеджерів...».

Роботі «Кредит в умовах ринкової трансформації», на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук за спеціальністю 08.01.01 - «економічна теорія» притаманна певна невизначеність у формулюванні мети дослідження, в якості якої автор визначає «...комплексне теоретичне та практичне обґрунтування сутності та функціонального призначення кредиту й кредитних відносин в Україні в період трансформації економіки...» (с.2). Ця невизначеність призводить до того, що автор у першому розділі «*Методологічні аспекти дослідження кредиту і кредитних відносин*» розкриває сутність кредиту наступним чином: «Кредит як ринкова категорія за своїм змістом глибока й складна. Вона виступає перш за все як грошова форма руху позичкового капіталу... Отже кредит є специфічною рисою капіталістичної, ринкової економіки...» (с.7). Тривіальність

---

¹ На с. 4 серед методів визначається «синергетичний метод як *аналіз міжнародних ф'ючерсних ринків, як нелінійних хаотичних систем та висунення гіпотези фрактальності функціонування ф'ючерсних ринків*» (???)

мети, завдань та результатів призводить до загальновідомих визначень у висновках: «...кредит нерозривно пов'язаний з кругообігом капіталу...», «...кредитне господарство порівняно з стихійним товарно-грошовим господарством тісно пов'язане з підвищенням свідомості людини... кредитне господарство забезпечує регульований, узгоджений рух економіки...» (с. 14-15). Здобувачі часто надто широко й абстрактно визначають методи дослідження.

1) У роботі «Механізм фінансових відносин на регіональному рівні» на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук за спеціальність 08.10.01 - «розміщення продуктивних сил економіка» визначено наступні методи: комплексного системного аналізу економічних явищ; економіко-математичні; статистичного аналізу; прогностичний; історичний; логічного узагальнення; прийоми порівняльного аналізу. Конкретизації методів за текстом автореферату немає;

2) У роботі «Соціально-економічні особливості системи пенсійного забезпечення в умовах перехідної економіки» на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук за спеціальності 08.01.01 - «економічна теорія» зазначено, що використано загальнонаукові методи дослідження, а саме методи системного і порівняльного аналізу. Використано також методи порівняння і узагальнення, логічного моделювання та логічного аналізу, системний, статистичний і порівняльний аналіз, економіко-математичні методи і моделювання (с. 3-4). Конкретизації методів у тексті автореферату немає.

Аналіз виявив елементи штучного впровадження в дослідження математичних формул, використання яких часто призводить до некоректних результатів. У роботі «Соціально-економічний розвиток регіону і формування нового типу споживача» на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук за спеціальністю 08.10.01 - «розміщення продуктивних сил і економіка» на с. 10 автореферату наведена

формула коефіцієнта розміщення. За зазначених у формулі показників у багатьох випадках можна отримати в знаменнику нульове значення (за умов державної зайнятості в галузі, яке дорівнює нулю), що фактично зводить нанівець усі запропоновані розрахунки та висновки.

Проблема 7. Формалізація наукової новизни дисертаційного дослідження

Автори кандидатських дисертаційних досліджень, які мають проблеми з його забезпеченням на базі конкретного предмета дослідження, часто пробують це компенсувати своєрідними «фантазіями» на теоретично-методичні теми, вказуючи в науковій новизні загальновідомі речі, абстрактно-неконкретні припущення, посилання на маловідомі й спірні теорії, використовуючи абстрактні схеми, застосовуючи таблиці й графіки, які часто відіграють роль своєрідної «наочної агітації». У значній мірі це може бути викликано недосконалим знанням здобувачами економічної теорії або замовним характером дисертації.

На сьогодні відсутні єдині вимоги до поняття «наукова новизна» дисертаційного дослідження. У діючих експертних радах ВАК з економічною спрямованістю існують різні підходи до визначення найважливішого показника актуальності і якості наукової праці. В певній мірі автори (і відповідні спеціалізовані ради) формулюють наукову новизну або надмірно абстрактно, або перебільшують свої досягнення. Не завжди проглядається наскрізне розуміння наукової новизни в тракті ціль-завдання-наукова новизна, за принципом - одна задача вимагає знаходження одного нового наукового вирішення.

Аналіз наявності наукової новизни в авторефератах з економічних спеціальностей здійснено за трьома напрямками: визначення рівня кореляції результатів дослідження з проведеними у відповідних навчальних та наукових центрах

науково-дослідними роботами, виявлення дисертацій, в яких здійснюється адаптація загальновідомих, поширених у світовій практиці методик до вітчизняного ринку управлінських технологій, представлення окремих положень і бачення здобувачів та відповідних членів спеціалізованих рад з наявного визначення наукової новизни отриманих результатів.

Структура авторефератів передбачає обов'язковість підрозділу «Зв'язок роботи з планами наукових досліджень», але в методичних матеріалах та роз'ясненнях ВАК відсутні посилання на обов'язкові елементи його формування. Здійснений аналіз дозволив виявити найбільш «яскраві» положення, що свідчать про формально-поверхове ставлення відповідальних осіб до цього важливого загальнодержавного показника визначення напрямків досліджень і можливу наявність зловживань у дотриманні норм законодавства у сфері авторського права. За результатами наведеної вибірки, як правило, залишається невизначеною первинність та узгодженість отриманих матеріалів. Приклади посилань у дисертаціях на завершені науково-дослідні роботи:

1. «Науково-методичні основи реформування відносин власності в Україні» (08.02.03) - «...дослідження пов'язане з виконанням тем...»;

2. «Формування конкурентних переваг комерційно-посередницьких організацій ринку газу» (08.06.01) - «...характеристику діяльності і стану ринку... *було використано при виконанні держбюджетної теми...*»;

3. «Оцінка ефективності використання повітряного простору України та методи її забезпечення» (08.06.01) - «Результати дисертаційного дослідження *були використані* при виконанні держбюджетної теми..., а також *господогвірної теми...*, виконаної науково-виробничим підприємством «...». При цьому особистий вклад здобувача у зазначених роботах та розподіл авторських прав на результати дослідження не визначено;

4. «Виробничий маркетинг на підприємствах олійно-жирової галузі України» (08.06.01) - «...згідно з господарським договором з СП «...» в межах теми...автором особисто виконано підрозділ «Аналіз привабливості олійно-жирової галузі» (питання розподілу авторських прав на результати дослідження не визначено);

5. «Управління інноваційно-інвестиційною діяльністю підприємства» (08.06.01) - «дисертаційна робота виконана... у межах теми «Розробка науково-методичних рекомендацій з формування системи управління інноваційно-інвестиційною діяльністю у ВАТ «...». Структура і зміст дисертації, згідно з авторефератом, повністю ототожнюють вказану науково-дослідну роботу, розподіл авторських прав на результати дослідження не визначено (автор займає посаду начальника головного управління відповідної обласної держадміністрації);

6. «Підвищення ефективності розвитку пивоварної промисловості в Україні» (08.07.01) - «...дослідження *тісно пов'язано* з тематикою науково-дослідних робіт..., в рамках якої автором розроблений перспективний *прогноз* основних напрямків *розвитку пивоварної промисловості...* (а також) аналіз сучасного стану та *розроблений прогноз розвитку харчової промисловості України...* визначені перспективні темпи, пропорції, структурні та динамічні особливості функціонування галузі...». Структура і зміст дисертації, згідно з авторефератом, ототожнюють науково-дослідну роботу, визначені обсяги здійснених досліджень та отриманих результатів (прогноз розвитку галузі) набагато перевищують можливості одного здобувача, навіть якщо автор займає посаду начальника відділу Державного...;

7. «Ефективність інвестицій в дорозробку нафтових родовищ України» (08.07.01) - «...дослідження є *складовою частиною держбюджетних тем* МОН... виконаних у НДІ... технологій...»;

8. «Трансформація системи реалізації зерна в Україні до ринкових умов» (08.07.02) - «...дисертаційна робота як

науковий пошук... пов'язана з тематикою наукових досліджень, виконуваних відділенням ціноутворення та інфраструктури ринку Інституту ... УААН... за темою «Розробити методологію ціноутворення та інфраструктури ринку продукції АПК в перехідний період до ринкової економіки (№0196U016297)». Особистий вклад здобувача у зазначених роботах не встановлено. Структура і зміст дисертації, згідно з авторефератом, ототожнюють зазначену науково-дослідну роботу (автор займає посаду заступника голови правління ДАК «...»);

9. «Формування доходів сільськогосподарських підприємств та підвищення економічної ефективності їх господарювання» (08.07.02) - «...дисертаційні дослідження виконувалися відповідно до тематичного плану науково-дослідних робіт...національної академії... і є складовою теми...». Особистий вклад здобувача у вказаних роботах не визначено;

10. «Удосконалення функціонування ринку продукції скотарства (на матеріалах Львівської області)» (08.07.02) - «дисертаційне дослідження є складовою частиною бюджетної наукової теми...»;

11. «Формування і економічний механізм функціонування інтегрованих структур АПК» (08.07.02) - «...дисертаційне дослідження виконувалось у складі виконання ...державною ... академією науково-дослідних робіт за період 2000-2005 роки...»(захист відбувся у 2003 році);

12. «Економічна ефективність виробництва картоплі в господарствах різних форм власності і господарювання» (08.07.02) - «...дисертаційна робота виконана відповідно до Державної галузевої комплексної програми «Картопля-2003»;

13. «Удосконалення організаційно-економічного механізму функціонування особистих господарств населення» (08.07.02)- «дисертаційна робота... є складовою теми «Організаційно-економічного механізму функціонування підприємницьких структур, система ціноутворення, фінансово-кредитних

відносин, страхування (номер державної реєстрації 0102U003197)». Структура і зміст дисертації, згідно з авторефератом, ототожнюють зазначену науково-дослідну роботу;

14. «Механізм регулювання комерційної діяльності авіакомпаній України» (08.07.04) - «...дисертаційна робота виконана відповідно до «Державної програми розвитку авіаційного транспорту України на період до 2010 року», схваленої постановою Кабінету Міністрів України від 27.07.2001р. № 919» (у зазначеній програмі проведення дисертаційних досліджень не передбачено);

15. «Організаційно-економічне забезпечення лізингових операцій на авіаційному транспорті" (08.07.04) - «...здобувачем *сумісно з відділом* проблем розвитку й розміщення транспорту ... НАН України була *виконана робота* з теми № 370 від 25.07.01р. «Провести дослідження використання лізингових схем на підприємствах транспорту і розробити методичні рекомендації щодо використання лізингових схем залучення недержавних інвестицій в авіаційний транспорт України»... Структура і зміст дисертації, згідно з авторефератом, ототожнюють вказану науково-дослідну роботу;

16. «Організаційно-економічні основи створення і розвитку суб'єктів малого підприємництва на морському транспорті України» (08.07.04) - «...дисертаційна робота виконувалася в *межах* досліджень за темами...» - 4 НДР, особистий вклад здобувача у названих роботах не визначено;

17. «Удосконалення механізму управління авіакомпанією в умовах конкуренції» (08.07.04) - «результати дисертаційного дослідження *використані* при виконанні наступних госпдоговірних тем...» (3 теми). Робота ідентична дослідженню К* (здобувач є іноземним громадянином);

18. «Стратегія організаційно-економічного розвитку залізничних рефрижераторних перевезень» (08.07.04) -

«...дисертаційна робота виконана відповідно до «Концепції...», затвердженої рішенням колегії Міністерства транспорту України... і «Програми реструктуризації...», затвердженої...», «...виконана у рамках теми Д-1 «основні напрямки реструктуризації... дисертант *взяв участь* у зазначених роботах як виконавець»;

19. «Управління якістю внутрішньо фірмового планування у торгівлі» (08.07.05) - «...апробацією результатів дослідження була участь у госпрозрахунковій науково-дослідній темі, що виконувалась на замовлення Міносвіти...».

Існує ще інша складова названої проблеми - встановлення практичного значення одержаних матеріалів і подання документально підтверджених документів про впровадження результатів дослідження. Слід відмітити, що положення Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вчених звань не передбачають обов'язкове оформлення довідок про впровадження та ув'язку роботи з науковими програмами, планами, темами випускаючих кафедр для всіх наукових праць. Відповідно до норм статті 11 вищезазначеного Порядку «теми дисертацій мають бути зв'язані, як правило, з напрямками основних науково-дослідних робіт наукових установ і організацій і затверджені вченими радами для кожного здобувача персонально з одночасним призначенням наукового керівника». Там же сказано, що документи, підтверджуючі практичне використання отриманих автором результатів, повинні бути представлені тільки щодо дисертацій, які мають прикладне значення. Для інших робіт вимагається подання рекомендацій щодо використання наукових висновків. При цьому, на жаль, Вища атестаційна комісія не дала роз'яснень щодо необхідного мінімального набору документально підтверджених відомостей. У результаті здобувачі часто представляють поверхово оформлені довідки, підписані посадовими особами, які не мають актово-розпорядничих функцій, а в актах впровадження з наведенням «економічного ефекту» - без другого підпису головного бухгалтера. У

спеціалізованих вчених радах подібні відписки, як правило, не перевіряються. Наприклад, в дисертації «Європейська інтеграція як фактор розвитку промисловості України», захист якої відбувся за спеціальністю 08.07.01, наведено декілька актів впровадження, загальний економічний ефект від якого складає майже 550 тис. грн., що не було відповідним чином проведено по балансу підприємств. При безпосередньому розгляді роботи здобувач підтвердив, що зазначений ефект досягнутий не завдяки використанню авторських дисертаційних наукових розробок, що можна вважати елементами наукової новизни, а через планове оновлення технологічного обладнання та механізмів, яке було здійснено за його допомогою.

У процесі аналізу виявлено автореферати, в яких проглядаються наявні ознаки адаптації поширених у світовій практиці загальновідомих закордонних методів і технологій до вітчизняного ринку управлінських технологій:

1. «Механізм гнучкого контролінгу в управлінні виробничо-господарськими системами» (08.02.03) - робота є однією із спроб адаптації сучасної іноземної технології - контролінгу до системи вітчизняного управління виробництвом. У тексті автореферату наукова новизна не має чіткого визначення, твердження «...вперше розроблено концепцію механізму гнучкого контролінгу в управлінні...» при наявності значної кількості аналогічних робіт є упередженням;

2. «Ринкові механізми управління водогосподарськими проектами» (08.02.03) - у визначенні наукової новизни в авторефераті зазначено, що «...вперше адаптовано теоретичні основи проектного менеджменту до особливостей водогосподарського обслуговування об'єктів природокористування...», фактично дисертація є описом машинної версії інвестиційного проекту;

3. «Планування руху грошових коштів у системі управління фінансовими ризиками» (08.06.01) - в авторефераті задекларована наукова новизна у вигляді «...вперше

запропоновано метод бюджетування...»;

4. «Формування систем управління підприємством на засадах ризик-менеджменту» (08.06.01) - адаптується система ризик-менеджменту, задекларована наукова новизна у вигляді «...вперше розроблено концептуальний підхід до оцінки економічного ризику як багатогранного економічного явища із застосуванням методу кластерного аналізу»;

Значна частина дисертацій не має структурованого визначення наукової новизни. У наведеній дисертації названі тільки окремі випадки, які можна розглядати як приклади недосконалої роботи наукових керівників і вчених секретарів спеціалізованих вчених рад.

1. Спеціальність «08.01.01»:

1.1.«Грошовий обіг та інфляція в умовах ринкової трансформації економіки України» - до наукової новизни віднесено: «Виявлено, що гіперінфляція в 1992-1994 рр. в Україні насамперед була результатом хибної економічної політики держави... Встановлено, що перерозподіл національного багатства внаслідок процесу гіперінфляції сприяв швидкому становленню нового типу економічних відносин, які в умовах старої структури, у свою чергу, стали потужним чинником інфляції витрат у подальші роки» (с. 4). На с. 12-13 автор наводить «...сім чинників інфляції, що були наслідком неправильної економічної політики...». Фактично наведене не можна вважати принципово новим результатом дослідження, воно є тривіальним, не раз повторювалося не тільки в спеціальних, а й у популярних виданнях;

1.2.«Кредит в умовах ринкової трансформації» - «наукова новизна і особистий внесок автора полягають у комплексному дослідженні природи й ролі кредиту в умовах ринкової трансформації (чого??) і обґрунтуванні шляхів та методів підвищення його дієвості в розвитку економіки» (с.4). При цьому, в якості наукових результатів визначаються: «...обґрунтовано, що кредитні відносини є більш високою

формою виробничих відносин і перш за все такої їх форми... як товарно-грошові відносини...»; «...доведено, що ціна кредитних ресурсів є одним із визначальних чинників інвестиційного процесу і темпів економічного зростання...» (с.4). Фактично більша частина з шести сформульованих в якості одержаних наукових результатів мають загальновідомий, часто тривіальний характер;

2. Спеціальність «08.02.03»:

2.1. «Ринкові механізми управління водогосподарськими проектами» - наукова новизна не структурована, «...вперше адаптовано теоретичні основи проектного менеджменту до особливостей водогосподарського обслуговування об'єктів природокористування...», фактично кандидатська дисертація є описом машинної версії інвестиційного проекту;

2.2. «Податкове стимулювання розвитку підприємництва» - наукова новизна не структурована, 9 пунктів не містять будь-яких ознак отримання наукових результатів;

2.3. «Управління пенсійними системами в Україні» - наукова новизна структурована за вільними ознаками: запропоновано, розроблено, розширено, удосконалено, дістали подальший розвиток;

2.4. «Стратегічні засади розвитку зовнішньоторговельних зв'язків України з країнами СНД» - вперше «...розроблено пропозиції до стратегії державного регулювання експортної діяльності...», «...обґрунтовано умови конвергенції регіональних об'єднань країн СНД...»;

2.5. «Науково-методичні основи реформування відносин власності в Україні» - одержано вперше «...визначення поняття «стратегічно важливі підприємства» з позицій...». У тексті автореферату наукова новизна не проглядається;

2.6. «Організаційно-економічний механізм активізації іноземного інвестування в економіку України» - одержано вперше «...розроблено методичні рекомендації щодо пошуку та відбору найбільш вірогідних потенційних іноземних інвесторів...

за рахунок посилення передпродажного вивчення міжнародного попиту...». У тексті автореферату наукова новизна не проглядається;

2.7. «Управління інвестиційними процесами на фінансових ринках» - наукова новизна не структурована, у тексті автореферату наукова новизна не має чіткого визначення і не проглядається;

2.8. «Механізм гнучкого контролінгу в управлінні виробничо-господарськими системами» - робота є однією із спроб адаптації сучасних іноземних технологій - контролінгу до системи вітчизняного управління виробництвом. У тексті автореферату наукова новизна не має чіткого визначення, твердження «...вперше розроблено концепцію механізму гнучкого контролінгу в управлінні...», за наявності значної кількості аналогічних робіт є упередженим;

2.9. «Регулювання прямих іноземних інвестицій в країнах з перехідною економікою (на прикладі країн Вишеградської групи)» - наукова новизна не структурована, у тексті автореферату наукова новизна не має чіткого визначення;

2.10. «Фінансово-економічне регулювання розвитку агропромислового виробництва» - наукова новизна не структурована, «...вперше запропоновано класифікацію видів фінансово-економічної рівноваги..., в основу якої покладено наявність власних оборотних коштів підприємств; вперше визначено граничні параметри рівноваги...»;

2.11. «Ефективність державного регулювання грошової пропозиції в перехідній економіці» - наукова новизна не структурована. У розділі «наукова новизна» задекларовані загальновідомі дані. У тексті автореферату наводяться загальнотеоретичні положення, наукова новизна не має чіткого визначення і не проглядається;

2.12. «Управління портфельними інвестиціями комерційних банків в Україні» - наукова новизна не структурована, у тексті автореферату наукова новизна не має чіткого визначення;

2.13. «Державне регулювання та управління банківською діяльністю в Україні» - наукова новизна не структурована, в тексті автореферату наукова новизна не має чіткого визначення;

2.14. «Стратегічні засади розвитку зовнішньоторговельних зв'язків України з країнами СНД» - «...одержано вперше: розроблено пропозиції до стратегії державного регулювання експортної діяльності...; обґрунтовано умови конвергенції регіональних об'єднань країн СНД...». У тексті автореферату наукова новизна не має чіткого визначення;

2.15. «Управління трудовими ресурсами в сільському господарстві регіону» - наукова новизна не структурована, в тексті автореферату наукова новизна не має чіткого визначення - «...вперше обґрунтовані методики визначення ефективності управлінської праці...; вперше розроблені методологічні підходи до оцінки діяльності суб'єктів управління трудовими ресурсами...»;

2.16. «Механізм державного регулювання підготовки управлінського персоналу в реальному секторі економіки» - вперше «...запропоновано модель діяльності закладу, що працює в сфері підготовки управлінського персоналу, базовану на інноваційних моделях підприємницької поведінки. Така модель передбачає розробку навчальних програм і потреб клієнтів та спеціальних освітніх послуг відповідно до проблем та потреб клієнтів...» (с.3).

3. Спеціальність «08.06.01»:

3.1. «Удосконалення процесу прийняття та реалізації управлінських рішень на торговельних підприємствах в умовах невизначеності» - «...вперше розроблено модель інформаційної бази даних стереотипних управлінських рішень...». У тексті автореферату наукова новизна не проглядається;

3.2. «Формування конкурентних переваг комерційно-посередницьких організацій ринку газу» - наукова новизна не структурована, у тексті автореферату вона не має чіткого визначення і не проглядається;

3.3. «Стратегія трансформації управління виноградарсько-виноробними підприємствами Криму» - наукова новизна не структурована, в тексті автореферату наукова новизна не має чіткого визначення - «...наукова новизна отриманих результатів: встановлено, що в Україні була відсутня науково обґрунтована концепція стратегії управління підприємствами в умовах реформування *їхньої* економіки і подано авторське *бачення* основ стратегії виходу сільськогосподарських підприємств з тривалої кризи... на основі організації проєктованого Національного земельного банку України. Обґрунтовані його додаткові функції: контролю повного використання земельних ресурсів...». У тексті автореферату наукова новизна не проглядається;

3.4. «Ефективність інвестування виноробних підприємств (за матеріалами Одеської області)» - «...вперше запропоновано систему показників економічної ефективності й соціального ефекту процесу інвестування стосовно виноробних підприємств; вперше комплексно досліджена ефективність інвестування виноробних підприємств...». У тексті автореферату наукова новизна не проглядається;

3.5. «Організаційно-економічні методи управління конкурентоспроможністю підприємства» - наукова новизна не структурована, у тексті автореферату наукова новизна не має чіткого визначення і не проглядається (згідно з представленою редакцією до наукової новизни віднесено метод експертного прогнозування тощо);

3.6. «Організаційно-економічний механізм реструктуризації підприємств металургійної промисловості» - «...вперше застосовано метод ретроспективного моделювання для визначення раціональної реструктуризації і запропоновано критерій оцінки реструктуризації на основі фінансового аналізу...»;

3.7. «Теоретико-методологічні засади оцінки та оптимізації використання потенціалу промислового підприємства (на прикладі гірничо-збагачувальних

підприємств)» - наукова новизна не структурована, в тексті автореферату наукова новизна не має чіткого визначення;

3.8. «Маркетингова концепція торговельної діяльності підприємств споживчої кооперації» - наукова новизна не структурована, в тексті автореферату наукова новизна не має чіткого визначення, «...вперше розроблено концептуальну модель запровадження маркетингу на підприємствах споживчої кооперації...»;

3.9. «Управління гнучким розвитком підприємств у трансформаційній економіці: стратегічний аспект» - наукова новизна не структурована, в тексті автореферату наукова новизна не має чіткого визначення;

3.10. «Методи аналізу і прогнозування розвитку підприємств сфери послуг» (докторська дисертація) - «...вперше здійснено комплексне дослідження сфери послуг як виробничо-економічної системи...»;

3.11. «Структурна трансформація підприємств агропромислового комплексу» - наукова новизна не структурована, в тексті автореферату наукова новизна не має чіткого визначення;

3.12. «Планування руху грошових коштів в системі управління фінансовими ризиками» - задекларовано наукову новизну у вигляді «...вперше запропоновано метод бюджетування...», в тексті автореферату наукова новизна не має чіткого визначення;

3.13. «Формування систем управління підприємством на засадах ризик-менеджменту» - наукова новизна не чітко структурована, в тексті автореферату наукова новизна не має визначення, задекларовано наукову новизну у вигляді «...вперше розроблено концептуальний підхід до оцінки економічного ризику як багатогранного економічного явища із застосуванням методу кластерного аналізу»;

3.14. «Оцінка ефективності використання повітряного простору України та методи її забезпечення» - наукова новизна не структурована, в тексті автореферату наукова новизна не має

чіткого визначення;

3.15. «Трансформація організаційних структур управління підприємствами (на прикладі автотранспортних послуг)» - наукова новизна не чітко структурована, в тексті автореферату наукова новизна не має визначення, задекларовано наукову новизну у вигляді «...вперше...сформовані основні характеристики новітньої моделі управління підприємствами; вперше...здійснений аналіз автотранспортних підприємств...»;

3.16. «Виробничий маркетинг на підприємствах олійно-жирової галузі України» - в тексті автореферату наукова новизна не має чіткого визначення. Задекларовано наукову новизну у вигляді «...вперше: теоретично обґрунтовано необхідність і можливість розробки засад виробничого маркетингу...». У тексті автореферату наукова новизна не проглядається;

3.17. «Регіональні аспекти стратегії активізації сільського ринку непродовольчих товарів» - наукова новизна не структурована, в тексті автореферату наукова новизна не має чіткого визначення;

3.18. «Управління інноваційно-інвестиційною діяльністю підприємства» - наукова новизна нечітко структурована, «...уперше запропоновано: модель формування системи управління інноваційно-інвестиційною діяльністю на підприємствах...; здійснено структуризацію середовища реалізації інновації...»;

4. Спеціальність «08.07.01»:

4.1. «Підвищення ефективності розвитку пивоварної промисловості в Україні» - наукова новизна не структурована. Отримані нові наукові результати - «...обґрунтовано взаємозалежних продуктивністю інтегральних ресурсів виробництва та ефективністю пивоварної промисловості...». У тексті автореферату наукова новизна не проглядається;

4.2. «Організаційно-економічний механізм активізації інноваційної діяльності в промисловому виробництві» - наукова

новизна не структурована - «...уперше розроблено класифікацію факторів активізації інноваційної діяльності...». У тексті автореферату наукова новизна не проглядається;

4.3. «Організаційно-економічний механізм регулювання інноваційної діяльності в промисловості України» - одержано вперше «...визначено нову сутність інновацій, під якими слід розуміти новостворені, вдосконалені високотехнологічні, конкурентоспроможні, екологічно чисті види продукції...», «визначено нові методи фінансової підтримки інноваційної діяльності...», «запропоновано...створювати комунальні спеціалізовані небанківські інноваційні фінансово-кредитні розвитку управлінського потенціалу промисловості» - наукова новизна не структурована - «...наукова новизна полягає... запропоновано здійснювати інтеграцію кадрової політики та політики зайнятості, програм соціально-економічного розвитку регіонів, планування підготовки фахівців у ВНЗах... класифіковано існуючі кваліфікаційні вимоги до управлінського персоналу...»;

5. Спеціальність «08.07.02»:

«Трансформація системи реалізації зерна в Україні доринкових умов» - наукова новизна не структурована, вперше - «...комплексно проаналізовано економічну суть трансформації *зернових потоків...*»; «...комплексно досліджена проблема експорту зернових...»; «...визначена помісячна результативність заставних операцій із зерном»;

«Економічна ефективність льонарського підкомплексу АПК Чернігівської області» - наукова новизна не структурована, «...вперше комплексно досліджено стан та економічну ефективність виробництва та переробки льонарської продукції на регіональному рівні...»;

«Удосконалення функціонування ринку продукції скотарства (на матеріалах Львівської області) - наукова новизна не структурована, «...вперше досліджено *сучасний рівень розвитку галузі* скотарства Львівської області...»;

«Сприяння залученню іноземних інвестицій у переробну сферу АПК України» - наукова новизна не структурована, вперше - «...проведено аналіз...»; «...розроблено сценарій надходжень прямих іноземних інвестицій...»; «...обґрунтовано пропозиції щодо розробки торгово-інвестиційної програми...»;

«Формування доходів сільськогосподарських підприємств та підвищення економічної ефективності їх господарювання» - наукова новизна не структурована, вперше «...зафіксовано на регіональному рівні... відсутність зв'язку оплати праці з новоствореною вартістю...». У тексті автореферату наукова новизна не проглядається;

«Удосконалення організаційно-економічного механізму функціонування особистих господарств населення» - в тексті автореферату наукова новизна не має чіткого визначення;

«Розвиток та підвищення ефективності свинарства в Черкаській області» - наукова новизна не структурована, вперше «...доведена економічна доцільність інтеграційних зв'язків сільськогосподарських підприємств і м'ясокомбінатів»; «...запропоновані стратегія розвитку м'ясопродуктового підкомплексу і концепція комплексного розвитку свинарства на регіональному рівні...». У тексті автореферату наукова новизна не проглядається;

«Формування і економічний механізм функціонування інтегрованих структур АПК» - в тексті автореферату наукова новизна не має чіткого визначення;

«Економічна ефективність виробництва картоплі в господарствах різних форм власності і господарювання» - наукова новизна не структурована, «...вперше виявлено...тенденції розвитку галузі...». У тексті автореферату наукова новизна не проглядається;

«Розвиток і трансформація аграрного виробництва в Угорщині» - наукова новизна не структурована, в тексті автореферату наукова новизна не має чіткого визначення і не проглядається;

«Стратегія інвестування виробництва (на прикладі харчової промисловості)» - наукова новизна не структурована, в тексті автореферату наукова новизна не має чіткого визначення і не проглядається - «...вперше запропоновано й обґрунтовано підхід до стратегічного управління інвестуванням виробництва...», практичні пропозиції базуються на підтвердженні необхідності реалізації норм діючого законодавства (автореферат, с. 15);

6. Спеціальність «08.07.03»:

6.1. «Ефективні зрушення структури будівельного комплексу в умовах трансформації економіки України» - наукова новизна не структурована, «...в широкому розумінні полягає в обґрунтуванні основних методологічних положень *трансформації грошових потоків на виробничий і соціальний потенціал...*», «...у більш вузькому розумінні вона трактується як доведення авторської позиції щодо залучення *неструктурних* (??) інноваційних галузей до будівельної діяльності...» (с.3). Можна припустити, що під широкою метою автор розумів те, що визначено як «...найбільш суттєві наукові узагальнення, які визначають новизну та відбивають особистий внесок автора...», а саме:

«...2. Наукове обґрунтування витоків (?) елементів (?) теорії (?) перетворення капітальних затрат на поточні видатки будівельного виробництва...»,

«...3. Доповнення результатів дослідження будівельного комплексу як активного інструменту перетворення (?) капітальних затрат на інвестиційні споруди, виробничий капітал та чинники часу (?) на проведення цих процедур... (?)»,

«...6. Поглиблення концептуальних основ (???) видозміни (?) потоків коштів у будівельному комплексі, зокрема у сільському його типі (?) з метою узагальнення (?) схеми управління інноваційним сільським будівельним комплексом на основі самонакопичення інвестиційних затрат... (???)» (с.3),

«...7. Узгодження компромісу (?) між диференційованою

структурою (?) управління будівельним комплексом та інтегрованим методом управління (?) його економічними ресурсами»,

«...8. Розробка концептуального підходу до розкриття економічної суті (?) інтеграції будівельного комплексу з інноваційними галузями економіки та обґрунтування концептуальних засад (?) одержання додаткового економічного ефекту від їхньої взаємодії».

Одним з елементів наукової новизни також визначено, що *«виважаються (?) актуальні підходи до економічного компромісу (???) між секторами економіки, зокрема аграрним та сільським будівельним комплексом і його практичні результати. (???)» (с.3).*

6.2. «Розробка та обґрунтування стратегії розвитку дорожно-будівельного підприємства» - мета: «...адаптація основних категорій стратегічного менеджменту...», вперше «...розроблено модель оцінки впливу факторів дворівневого зовнішнього середовища на діяльність дорожно-будівельного підприємства»;

6.3. «Організаційно-економічний механізм управління капіталом будівельних підприємств» - вперше «...встановлено кількісні параметри причинно-наслідкового зв'язку між новим капіталом і факторами розміщення та використання інвестованого капіталу...», «...обґрунтовано оптимальне співвідношення оборотних і необоротних активів будівельних підприємств...», «...розроблено економічний механізм управління капіталом...»;

7. Спеціальність «08.07.04»:

7.1. «Удосконалення механізму управління авіакомпанією в умовах конкуренції» - «...вперше розроблений підхід до визначення рівня конкурентоздатності як результату взаємодії ринкового, споживчого, економічного факторів; розроблені методи прогнозування діяльності авіакомпанії на основі передбачення дій конкурентів...». Тематика дослідження

ідентична роботі К*, захист якої відбувся там же у березні 2002 р. Згідно з текстом автореферату в дисертації відсутній теоретичний розділ, наукова новизна не проглядається;

7.2. «Оцінка конкурентоздатності авіакомпаній на авіатранспортному ринку України» - «...вперше класифікований комплекс чинників конкурентоздатності авіакомпаній...; ...розроблена конкурентна карта авіаційного ринку України...». У тексті автореферату наукова новизна не проглядається;

7.3. «Формування і напрями реалізації стратегії оновлення парку повітряних суден» - «...вперше в перехідних умовах (після 1990 р.) проведено комплексне дослідження оновлення парку повітряних суден України; обґрунтовані методичні положення вибору схеми фінансування процесів оновлення ПС авіакомпаній...». Здобувач взяв участь у виконанні НДР №370 (автореферат, с.1), присутні положення, ідентичні дисертації О*, захист якої відбувся там же у травні 2003 р. У тексті автореферату наукова новизна не проглядається;

7.4. «Організаційно-економічне забезпечення лізингових операцій на авіаційному транспорті» - «...вперше...визначені вимоги до системи амортизації повітряних суден, які є об'єктами лізингу; обґрунтована доцільність використання в Україні рівномірного *методу*... для нарахування амортизації повітряних суден...». Здобувач був відповідальним виконавцем НДР №370 із аналогічною тематикою (автореферат, с.2). У тексті автореферату наукова новизна не проглядається;

7.5. «Механізм регулювання комерційної діяльності авіакомпаній України» - «...вперше: запропоновано *концепцію ієрархічної побудови механізму* забезпечення ефективності комерційної діяльності авіакомпаній...». Назви розділів дисертації: 1. Наукові підходи до регулювання комерційної діяльності авіакомпаній. 2. Дослідження умов ефективної діяльності авіакомпаній України. 3. Моделювання механізму ефективної комерційної діяльності авіакомпаній. У тексті

автореферату наукова новизна не проглядається;

7.6. «Організаційно-економічні основи створення і розвитку суб'єктів малого підприємництва на морському транспорті України» - вперше «...виділені основні напрями розвитку суб'єктів малого підприємництва на морському транспорті України; запропоновані нові форми співробітництва малого і великого бізнесу...; ...розроблені методичні основи створення і розвитку малого підприємництва...». Згідно з текстом автореферату в дисертації відсутні теоретичний розділ, наукова новизна не проглядається;

7.7. «Економічні аспекти формування стратегії ефективного функціонування судноплавних компаній» - наукова новизна в авторефераті не має чіткого визначення і «...полягає в розробці в умовах українського торговельного флоту найважливіших положень стійкого розвитку і функціонування судноплавних компаній...». Наведені в авторефераті «найбільш істотні результати» теж не несуть наукового інформаційного навантаження;

7.8. «Механізм оцінки конкурентоспроможності послуг електрозв'язку» - «...вперше запропонований підхід до визначення інтегрального коефіцієнта конкурентоспроможності послуг електрозв'язку...»;

7.9. «Стратегічні засади розвитку телекомунікаційних послуг (на прикладі Львівської області)» - наукова новизна в авторефераті не має чіткого визначення, не структурована і «...полягає у таких положеннях: сформульовано визначення поняття «стратегія розвитку телекомунікаційних послуг у регіоні»...; розроблено класифікацію системи чинників продукування обсягів телекомунікаційних послуг...; запропоновано соціальну й економічну концепції розвитку телекомунікаційних послуг...; сформульовано організаційно-економічні засади розвитку телекомунікаційної інфраструктури...; запропоновано метод обґрунтування вибору регіонів пріоритетного інвестування розвитку телекомунікаційної

інфраструктури...; запропоновано системологічний підхід до розробки стратегічної програми розвитку...». В авторефераті зазначено, що «методологічною основою виконання дисертаційних досліджень є теорія ринкової економіки, теорія розробки програм соціально-економічного розвитку регіону» (с.2). У тексті автореферату наукова новизна не проглядається (автор займає посаду директора відповідної дирекції ВАТ «...»);

7.10. «Портфельний аналіз у корпоративному управлінні в сфері телекомунікацій (на прикладі ВАТ «Укртелеком»)» - «вперше систематизовано складові реінжинірингу бізнеспроцесів та портфельного аналізу операцій з цінними паперами...»;

7.11. «Організаційно-економічний механізм розвитку ринку пасажирських перевезень в Україні» - вперше «...досліджено функції та елементи ринку пасажирських перевезень магістрального транспорту...; обґрунтовано необхідність введення в теорію поняття «організаційно-економічний механізм ринку пасажирських перевезень (?!); сформульовані сутність і напрямки трансформацій транспортної галузі...»;

7.12. «Стратегія організаційно-економічного розвитку залізничних рефрижераторних перевезень» - вперше «...обґрунтовано необхідність введення в теорію понять «стратегія організаційно-економічного розвитку залізничних рефрижераторних перевезень» і «залізнична холодо-транспортна система»; «...виявлено та обґрунтовано сукупність факторів, які впливають на становлення і розвиток системи...»; «...визначено організаційно-економічні принципи ефективного розвитку системи...; ...розкрито сутність і структуру економічного механізму розвитку системи...». Назви розділів дисертації: 1. Рефрижераторні перевезення як важливий сегмент ринку транспортних послуг. 2. Становлення та організаційно-економічний розвиток залізничної холодо-транспортної системи. 3. Соціально-економічна ефективність залізничної холодо-транспортної системи. У тексті

автореферату наукова новизна не проглядається;

8. Спеціальність «08.07.05»:

8.1. «Управління якістю внутрішньофірмового планування у торгівлі» - наукова новизна структурована за вільними ознаками: обґрунтовано, розроблено, визначено, удосконалено, дістали подальшого розвитку. У тексті автореферату наукова новизна не проглядається;

9. Спеціальність «08.10.01»:

9.1. «Стратегія диверсифікованого розвитку туристського комплексу в регіональній економіці (на прикладі Йорданії) - «...вперше запропоновано поняття «туристська привабливість регіону» та методичні підходи до оцінки на основі анкетних опитувань...». У тексті автореферату наукова новизна не проглядається;

9.2. «Удосконалення системи підготовки кадрів в умовах формування ринкових відносин (на прикладі Західного регіону)» - наукова новизна не структурована, «...вперше для визначення напрямів розвитку системи підготовки кадрів регіону... застосовано концепцію маркетингової діяльності... та здійснено сегментацію споживачів освітніх послуг...». При визначенні мети і завдань дослідження та в тексті автореферату наукова новизна не проглядається;

9.3. «Механізм фінансових відносин на регіональному рівні» - в якості наукової новизни визначено, що вперше одержано «...регіон в системі фінансових відносин визначено з трьох позицій: 1) як підсистему першого рівня фінансової системи держави та підсистему другого рівня фінансової системи світового рівня; 2) як фінансову систему регіонального рівня; 3) як сукупність фінансових систем місцевого рівня» (с. 3), або «обґрунтовано та введено в науковий обіг наступні економічні показники оцінки ефективності механізму фінансових відносин на регіональному рівні: показник рівня чистих видатків; рівень податкової віддачі; показник динамічної рівноваги місцевих доходів та

видатків, рівень фінансового покриття, рівень фінансового забезпечення...» (с.4). При цьому автор дає некоректне визначення фінансових відносин як «грошову форму економічних відносин, що опосередковують рух (?) валового внутрішнього продукту (?) в процесі створення, розподілу та використання фінансових ресурсів...(?)» (с. 6);

9.4. «Соціально-економічний розвиток регіону і формування нового типу споживача» - на с. 11-15 автореферату наведено суто «теоретичні» міркування автора щодо «віртуального» та «гібридного» споживача, появу яких автор пов'язує з виникненням Інтернет-технологій. При цьому здобувач вважає, що науковою новизною даної роботи є вперше «...введення на категоріальному рівні нового типу споживача, який отримав в дисертації назву «гібридний...» (с.3).

Проблема 8. Ретроспективний огляд авторефератів за спеціальністю 08.06.04. - «Бухгалтерський облік, аналіз та аудит»

За останні роки навіть у найбільш консервативному секторі економічної науки - бухгалтерському обліку, кількість дисертацій, в тому числі у сфері реальної економіки, не зменшується. У період з 1999 по 2003 рр. за спеціальністю 08.06.04 відбувся захист 185 дисертацій. Вибірка робіт за ключовими словами «облік» та/або «аудит» виявила їх наявність у 144 дисертаціях, слова «підприємство» зустрічається у 90 роботах, «галузь» - у 4.

Тематичний аналіз авторефератів з питань «обліку та аудиту» показує, що «галузевий принцип» присутній у 89 дисертаціях. Найбільше досліджень здійснено у сільському господарстві - 44, в тому числі з галузевих та загальних методичних питань - 13, а в 31 роботі мають визначитися певні особливості в підгалузях (кондитерська і хлібобулочна промисловість - 6, плодоовочеві підприємства - 7, м'ясо- та молокопереробні -

3, цукроварні - 3, елеватори - 2, пивоварні - 2 тощо).

Аналогічна ситуація наявна в дослідженні проблем обліку в інших сферах економіки. Питання бухгалтерського обліку в торгівлі було досліджено в 11 роботах, у банківській сфері - 8, облік у страхуванні - 2, в малому підприємстві - 4, в акціонерних товариствах - 4. У промисловості найбільшу кількість досліджень здійснено щодо гірничодобувних підприємств - 8, у машинобудуванні - 6, швейному виробництві - 2 (слід зазначити, що в деяких галузях, які останнім часом прискореним темпом розвиваються і поступово реформуються, наприклад, в енергетичній галузі, виконано лише одне дослідження, у житлово-комунальній сфері - жодного). У чотирьох дисертаціях досліджувались проблеми бухгалтерського обліку в медицині.

Як правило, подібну тематику дисертаційних досліджень обирають з посиланням на «особливості» обліку в певному секторі економіки, але не визначають їх відмінність від аналогічних підприємств цієї ж галузі, а також додають (в дужках) пояснення, що робота здійснена «на прикладі» декількох підприємств однієї з областей України. Найбільше «претензій» на необхідність наукового узагальнення «особливостей» обліку та аудиту задекларовано для західних областей України -15 (центр - 5, південь - 2). При цьому поняття «західний регіон» використано 6 разів, а Житомирська та Тернопільська області є «найособливішими» в Україні (відповідно 5 і 2 дисертації).

Галузево-територіальний підхід до обрання теми дослідження спостерігається в 114 дисертаціях, або 70% від загальної кількості розглянутих у ВАК за спеціальністю 080604 (за винятком 22 робіт, які, на нашу думку, не відповідають паспорту спеціальності). Таким чином, стає наявною потреба визначення з необхідністю подальшого прийняття до розгляду дисертацій, в яких загальновідомі наукові положення у сфері бухгалтерського обліку (за правило, розділ 1) і

затверджені методики виконання (розділ 2) «прив'язуються» до статистичних даних окремих підприємств, які часто здобувач отримує під час виконання госпрозрахункових договірних тем. Як приклад можна навести добірку досліджень, які були прийняті тільки в 2003 р. у ***кому національному економічному університеті: «Облік і контроль витрат виробництва (на прикладі зернопереробних підприємств Кіровоградської області)», «Облік і внутрішній аудит матеріальних запасів (на матеріалах підприємств хлібопекарної галузі промисловості)», «Облік і аналіз використання виробничих запасів (на прикладі підприємств машинобудування Полтавської області)», «Облік і контроль не виробничих витрат (на прикладі машинобудівних підприємств)», «Облік і аналіз витрат виробництва: управлінський аспект (на матеріалах виноградарських господарств Автономної Республіки Крим)» тощо. Слід зазначити, що в усіх цих роботах наукова новизна не структурована і не має чіткого визначення.

Із кандидатських дисертацій щодо «функціональних» питань треба виділити роботи за проблемами здійснення валютних операцій (8), обліку основних засобів (5) та цінних паперів (6), інвестицій (3), нематеріальних активів (2), використання інформаційних технологій (4).

Багато дисертацій виконано в досить вузькій, чітко визначеній сфері знань, що, за відсутності певної координації, призводить до не завжди обґрунтованих дублювань у дослідженнях, навіть дослівних повторів у назвах прийнятих робіт. Аналіз виявив 44 дисертації, в яких спостерігається схожа тематика, що складає майже 30% від загальної кількості.

Значна кількість дисертацій - 22 (12%) не відповідає паспорту спеціальності 08.06.04. При цьому до спеціальності 08.06.01 варто віднести 9 робіт, до спеціальності 08.04.01 - 7, до 08.07.01 - 2, до 08.07.02 - 3, до 08.01.04 - 1. Більшість з цих робіт навіть за назвами не можна відносити до

спеціальності «Бухгалтерський облік, аналіз та аудит». Наприклад, «Історія розвитку бухгалтерського обліку», «Методика аналізу кредитного портфеля комерційного банку», «Аналіз розвитку податкових відносин», «Економічний аналіз попиту на плодоовочеву продукцію», «Аналіз виробництва кормів в умовах формування ринкових відносин», «Маркетинговий аналіз ринку насіння овочевих культур» тощо.

Назви деяких робіт потребують стилістичного уточнення. Наприклад, досить претенціозно виглядають назви робіт «*Організація і методи управлінського обліку* виробництва продукції овочівництва захищеного ґрунту», «Принципи і форми інтеграції функції обліку в посиленні *економічної безпеки промислових підприємств*», «Бухгалтерський баланс: теорія і практика» (на матеріалах підприємств Житомирської області)», не виважено - «Формування інформаційних облікових потоків управління витратами виробництва», карикатурно - «Аналіз виробництва яловичини в умовах розвитку її ринку» тощо.

Наведені результати попереднього вибіркового аналізу свідчать про незадовільне становище та наявність негативних тенденцій в контролі й методичному забезпеченні досліджень у галузі економічних наук. На нашу думку, ситуація вимагає широкого обговорення шляхів покращання стану справ в атестаційному процесі і проведення подальшого поглибленого дослідження за певними напрямками, в тому числі ретроспективних досліджень за окремими спеціальностями.

РОЗДІЛ 4. ПРОБЛЕМА ЯКІСНОГО ПОКРАЩАННЯ АТЕСТАЦІЇ НАУКОВИХ КАДРІВ ВИЩОЇ КВАЛІФІКАЦІЇ: ОГЛЯД ПУБЛІКАЦІЙ

Останніми роками в Україні активізувалося обговорення необхідності удосконалення системи підготовки і атестації наукових кадрів вищої кваліфікації. На шпальтах популярних періодичних видань виплескуються емоції різних зацікавлених осіб, «ображених» здобувачів, відповіді офіційних осіб. В освітній і науковій сферах суспільства обговорюються шляхи інтеграції до Європи, майбутнє вітчизняної вищої школи у логічному продукуванні наукових знань в руслі приєднання до Болонської конвенції. Таким чином, за всіма ознаками ведеться жвава дискусія з широким спектром питань.

Основні положення публікацій можна звести до двох головних напрямків - обговорення організаційно-методичних засад атестаційного процесу і різнопланова аргументація нагальної необхідності ліквідації Вищої атестаційної комісії як центрального органу виконавчої влади. На жаль, дискусія ведеться не завжди професійно, іноді превалює бачення, а не вивчення проблем атестаційного процесу, внесені пропозиції часто не базуються на результатах дослідження, не мають дієвих інструментів реалізації.

Розглянемо наукові дослідження в даному секторі наукознавства, які можна вважати винятком у довгому переліку статей, що висвітлюють проблеми атестаційного процесу у вітчизняній і російській періодичній літературі. В даній групі публікацій спостерігається намагання дослідити сутність та тенденції розвитку окремих напрямків атестаційного процесу, обґрунтувати рекомендації до його покращання.

В електронному журналі «Економічна соціологія» у травні 2003 р. розміщено цікавий тематичний огляд авторефератів кандидатських дисертацій Російської Федерації за 2000-2002 рр., виконаний аспірантом Вищої школи економіки Котельниковою З.

[1]. Автор дослідив проблематику організації господарства на прикладі більш ніж 30 міст та 70 науково-освітніх установ Росії. У роботі представлено кількісний розподіл тем кандидатських дисертацій з економічної соціології, в тому числі за регіонами. Дослідження передбачало виявлення частки дисертацій з економічної соціології у загальній сукупності кандидатських робіт із соціології, аналіз тематики кандидатських дисертацій, зв'язок між регіонами та розподілом тем, роль освітніх закладів та наукових установ у підготовці наукових кадрів. Хоча дослідження проводилося для демонстрації інтересу професійного співтовариства до соціології, його варто розглядати також як спробу вивчення проблеми якості дисертацій, актуалізації проблеми упорядкування тематики, визначення регіональної активності наукових центрів.

Розбір та систематизація типового спектру помилок, взятих із дисертаційних робіт в галузі медицини, представлені у монографії Зосимова А.М. і Голіка В.П. [3]. Професор А.М. Зосимов, очолюючи апробаційну комісію спеціалізованої ради Харківської медичної академії, методично виважено виявляє та аналізує помилки, викладаючи їх відповідно до стандартної структури дисертації. Безумовно, специфіка медичної галузі превалює у викладенні основних положень монографії і неспеціалісту іноді важко оцінити в повній мірі окремі порівняння та посилання авторів, однак наведені методичні підходи та запропоновані рекомендації дозволяють критично проаналізувати і впорядкувати дисертації в будь-якій галузі. У той же час зауважимо, що монографія сприймається скоріше як посібник з оформлення дисертаційної роботи, побудований із використанням наявних негативних прикладів із професійної практики, а не спеціальне комплексне дослідження масиву галузевих дисертацій, метою якого є виявлення системних недоліків для впорядкування стану справ у одній з найбільш активно зростаючих (в атестаційному процесі) галузей.

Наукова література за останні роки поповнилась низкою

досліджень, в яких проблеми атестації наукових кадрів вищої кваліфікації розглянуті українськими й російськими вченими або у вузько визначеній сфері, наприклад, соціологія, юриспруденція, історія [4, 5, 6], або як супутні питання у дослідженнях загальноосвітніх, науково-технологічних, юридичних, економічних проблем [7, 8, 9, 11, 12].

Певний вплив на відносини авторів публікацій вносить специфіка їх професійної наукової діяльності. Гострота проблеми багато в чому залежить від суспільних та особистих відносин у певній галузі науки, статусу науковця, рівня конкуренції ВНЗ чи академічних інститутів у даній науково-педагогічній сфері. Зазначимо, що на обсяги надходження дисертацій до спеціалізованих рад суттєво впливають темпи науково-технічного прогресу, наприклад, впровадження нової техніки в медицині, «відкриття» певних ніш у паспортах спеціальностей, наприклад, історія педагогіки, зміна значущості галузі в загальносуспільному сприйнятті й відповідне збільшення (зменшення) потреб в атестованих спеціалістах, наприклад, економіка чи юриспруденція. Авторське бачення напрямків розвитку вузько спеціальних проблем у публічних дискусіях, як правило, трансформується і поширюється на всі галузі науки, а іноді, у середньо- чи довгостроковому періоді, може змінюватися на протилежне.

Основна дискусія щодо діяльності ВАК України велась на сторінках газети «Дзеркало тижня» і журналу «Економічний часопис». За останні 10 років у газеті опубліковано майже 100 статей, у журналі за п'ять років - більше 10, в яких висвітлювались проблеми атестації наукових кадрів. Розглянемо тільки окремі публікації, в яких висловлені найбільш аргументовані пропозиції до демократизації та впорядкування атестаційного процесу.

Певним поштовхом до відкритого обговорення проблем атестації наукових кадрів вищої кваліфікації стала нарада голів спеціалізованих вчених рад, яка відбулася влітку 1997 р.

Актуалізував дискусію академік АМН, член-кореспондент НАН України І.М. Трахтенберг, гостро критичною статтею у «Дзеркалі тижня» [13], в якій порівнюються неписані правила діяльності ВАК СРСР з ризиками від впровадження нового порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вчених звань [14]. Підтримуючи громадський пафос статті і погоджуючись із пропозиціями щодо першочергового визначення принципів побудови основоположних документів, необхідності підвищення ролі та відповідальності спеціалізованих вчених рад, зміни підходів до докторських дисертацій, значного розширення науково-дослідницьких функцій ВАК, не можна не зазначити, що головне положення в авторській критиці Порядку - надмірна регламентованість дій, як показує наведений у розділі 3 аналіз, сьогодні стає на заваді справедливій і достовірній оцінці дисертаційних робіт через відсутність чітких критеріїв експертизи.

За результатами наради академічна спільнота визначила головне завдання ВАК - створення системи якісного зростання наукових кадрів, де атестація розглядається як потужний інструмент їх відбору, а основним критерієм дисертаційних робіт є новизна [28].

Особливе місце в дискусії щодо шляхів розвитку атестаційного процесу займає тема світової практики підготовки вчених та доцільності існування ВАК. У [13] зазначено: «Чи означає, що, ознайомившись із світовим досвідом, ми зобов'язані сліпо копіювати його? Зовсім ні. Але й продовжувати, як колись, вперто підтримувати звичну систему отримання ступенів...навіть чи виправдано». Є й інше бачення: «...не можу погодитись «дивитися» на Захід і робити, як там. Хочемо остаточно загубити нашу науку - давайте це зробимо. Тоді будь-який вищий навчальний заклад буде і далі продовжувати в тому ж дусі - пекти-випікати дуже слабкі роботи» [15]. Автор публікації [16], розглядаючи спрямованість ВАК «...споруджувати нові й нові барикади на шляху до жаданого наукового ступеня», в умовах

реально існуючих у технічних науках складнощів при проведенні досліджень (через стару експериментальну базу та недостатнє фінансування) й, навіть, при формуванні спеціалізованих рад (через відсутність потрібної кількості фахівців необхідної наукової кваліфікації), пропонує, на наш погляд, боротися не з наслідками, а з причинами, які їх породжують. Позитивно сприймаючи стурбованість автора ускладненнями, які вносять інструкції ВАК у проведення атестаційного процесу в технічних галузях науки, процитуємо С. Белановського: «...науковий ступінь доктора фізико-математичних наук може значуще корелювати з науковими досягненнями вченого, а ступінь доктора філософських наук - значно менш значущий (якщо ця кореляція взагалі є позитивною)» [17]. В.Кухар тільки м'яко натякає на можливість різних підходів та інтелектуально-часових вкладів при опрацюванні дисертацій у різних галузях [16]. Наслідки загальновідомі, але причини в статті не досліджуються, лише наводиться посилання на світовий досвід. При цьому, переводячи питання відповідальності самих вчених за якість дисертацій у моральну площину, рішенням проблеми автор вважає ліквідацію ВАК «...зі «стрункою» системою рогаток і шор...», з одночасною передачею «всієї влади» «...самим ученим, радам, які їх об'єднують».

До такого ж висновку приходять і кандидат філософських наук С.Ф. Клепко у науковій доповіді «Атестація науково-педагогічних кадрів як дзеркало демократії в Україні», зроблений на другій конференції проекту «Демократична освіта». Представлені автором результати, при наявній певній структуризації проблеми, в значній мірі зведені до цитування тенденційно підібраних висловлювань у пресі (іноді дещо емоційних) поважних у вітчизняній науковій спільноті осіб, але не мають, на нашу думку, достатньої аргументації, а визначені на закінчення «сценарії демократичної трансформації ВАК» також тільки окреслюють напрямки дій, без підкріплення відповідними механізмами реалізації.

Не можна не погодитися з авторами, що у провідних наукових центрах та університетах значної частини світу, які ні організаційно, ні фінансово не залежать від держави, а працюючи там наукові кадри вищої кваліфікації належать до вищих щаблів середнього класу і не мають соціальної прив'язки до «мінімальної заробітної плати», існує економіко-юридичне підґрунтя самостійно оцінювати вклад молодих вчених у розвиток науки. Враховуючи сьогоденні реалії у соціальному забезпеченні науково-педагогічних працівників, складнощі у формуванні матеріально-технічної бази і впровадженні системи самоврядування у закладах освіти та наукових установах, на наш погляд, дискусія щодо доцільності знаходження у системі центральних органів виконавчої влади Вищої атестаційної комісії є передчасною. На підтвердження такої позиції щодо недоцільності скасування в даний час інституту державного контролю за атестаційним процесом і передачі цих функцій університетам, наводимо негативний досвід м. Москви [9, с.362-365].

Посилаючись на світову практику, апелюючи до принципів демократії та вільної конкуренції, керівники громадських академій та недержавних науково-освітніх установ у 1999 р. отримали підтримку Головного управління Міністерства юстиції Російської Федерації у м. Москві, яке офіційним листом посвідчило, що присудження наукових ступенів на громадських засадах є законним актом на території Росії. Поширення практики отримання на комерційних засадах дипломів наукових ступенів та вчених звань після пред'явлення їх для зайняття відповідних посад для викладацької роботи і здійснення юридичної практики набуло міжнародного резонансу. Через невідповідність наукових титулів і професійних навичок пред'явників до ВАК Росії почали надходити запити з-за кордону (від Міжуніверситетського центру ідентифікації наукових знань в Афінах, Центру науки і технологій державного університету Північного Ріо-де-Жанейро, Посольства Нової

Зеландії в Москві і т.п.) з проханням підтвердити автентичність кандидатських, докторських, професорських дипломів, надати відомості щодо назв робіт, дат захисту тощо. Міністерство юстиції РФ наприкінці 2001 р. примусило орган-видавець відкликати зазначений лист, а міністр юстиції дав письмове роз'яснення щодо неправомірності рішення Московського ГУ Мін'юсту РФ, попередження про порушення законодавства були спрямовані до відповідних видавців дипломів. З травня 2002 р. недержавні науково-освітні установи можуть відкривати спеціалізовані вчені ради за рішенням ВАК Росії на загальних підставах, а контроль за їх діяльністю та видача дипломів здійснюється централізовано.

Поштовхом до активної і тривалої дискусії про доцільність існування ВАК України в журналі «Економічний часопис» стало оприлюднення постанови президії Вищої атестаційної комісії «Про публікації результатів дисертацій на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук та їх апробацію». Як зазначено у [25], постанова ВАК *поклала край вільному і незалежному висвітленню результатів власних наукових результатів*. Слід відмітити, що дана постанова не обмежує конституційних прав громадян на публікацію власних розробок у будь-яких засобах масової інформації, а тільки встановлює певні орієнтири щодо якісного складу редакційних колегій наукових видань для використання авторських матеріалів у суто прагматичних цілях - оприлюднення результатів дисертаційного дослідження і накопичення кількості публікацій на виконання встановлених кваліфікаційних нормативів до формування дисертаційного пакету документів. Подальше обговорення локальної проблеми Інституту трансформації суспільства та його видання (журнал «Економічний часопис») перейшло на публікації відносно скасування президією ВАК рішення спеціалізованої вченої ради щодо однієї докторської дисертації і доцільності формування інституту конфіденційних експертів-інспекторів, оприлюднення «Звернення» до Уряду України із закликом *підпорядкувати*

Вищу атестаційну комісію України Міністерству освіти і науки України і розпочати відновлювати в Україні університетську автономію, повернути ліквідоване більшовиками право вчених остаточно присуджувати наукові ступені, та роздумів стосовно трансформації системи вищої освіти в контексті європейської інтеграції України. У зазначеному матеріалі пропонується, в тому числі (п.7), ліквідувати Вищу атестаційну комісію України як структуру, породжену радянсько-комуністичним режимом і яка має відійти в небуття разом з ним. Така необхідність аргументується тим, що на Заході не існує атестаційних установ, подібних до нашої ВАК, оскільки цю функцію виконують провідні університети... а Україні дуже скоро також доведеться переходити до такої моделі, якщо ми хочемо, щоб нас розуміли в європейських державах. На протигагу думкам, наведеним у журналі «Економічний часопис», пошлемось на коментар А. Рожена до статті «ВАК кинуто виклик» [31] - «ВАК у корумпованій державі необхідний. Контроль в одну ступінь не ефективний. Проаналізуйте результати голосування у спеціалізованих вчених радах: 99,9 випадків - одноголосно. Але ВАК необхідний не для покарання здобувачів (кваліфікацію надає рада), а для контролю кваліфікації рад». Бачення співробітника популярного тижневика «Дзеркало тижня» ближче до життєвих реалій, хоча навів його далеко не самий активний прибічник цього бюрократичного органу.

Взаємозв'язок виконання контрольних функцій у атестаційному процесі органом державного управління в особі ВАК і соціального забезпечення досить широкого прошарку наукового співтовариства відзначався вище. Враховуючи сумнівні перспективи швидкого поліпшення матеріального становища вчених, які проживають на пострадянському просторі, багато в чому залежних від наявності кваліфікаційних ступенів, навряд чи доцільно розглядати цю пропозицію як дієвий крок. Те, що дискусія з питань реформування організації

науки в цих країнах ще не отримала логічного завершення навіть на рівні концепції, також не дає підстав для планування прискореного переходу університетів на не залежні від держави джерела фінансування. На підтвердження цього пошлемося на звернення учасників міжнародної конференції «Інтелектуали і влада» українського фулбрайтівського товариства (2005 р.), в якому зазначено, що, хоча *«визначення наукової кваліфікації здійснюється в Україні на основі застарілих і формалізованих ВАК критеріїв оцінки... констатуємо відсутність в українських університетах справжньої академічної свободи»* [28].

Широке обговорення проблем розвитку сучасної наукової спільноти провів на початку століття журнал «Pro et contra». Олексій Богатуров у статті «Десять років парадигми освоєння» показує, що всеохоплююча криза, в якій знаходиться держава, незважаючи на *колосальне зростання кількості володарів наукових ступенів*, поширилась і на гуманітарні науки, спостерігається прихована деградація гуманітарних досліджень і захоплення молодих вчених переказом зарубіжних теорій (автор називає їх «перекладачами»), яке можна ототожнити з неспроможністю створювати власне [18]. На підтвердження прояву зазначеної тенденції можна послатися на результати здійсненого аналізу українського масиву дисертацій (Розділ 3), в яких «перекладання» проявляється не тільки на рівні кандидатських робіт, але й докторських «досліджень».

У розвиток теми М. Греков публікує роздуми «Методологічна криза» або прихована деградація?» [19], в яких, порівнюючи із Заходом стан розвитку гуманітарних наук в Росії, визначає пріоритетність впливу на молодь матеріальних факторів і вторинність вивчення та розвитку наукового інструментарію у вигляді методологічних засад. Одночасно, аналізуючи супутні чинники, роль і перспективи молодих дослідників, які розглядають науковий ступінь як самоціль, автор відзначає можливу безповоротність цього процесу і робить висновок, що науковий потенціал держави починає приходити у відповідність з

її економічними можливостями, замість «добудови» західних теорій відбувається «вбудовування» на індивідуальному рівні. На підтвердження цього висновку зазначимо, що недостатність чи небажання пошуку місцевого матеріалу для наукового осмислювання, як свідчить аналіз авторефератів економічної галузі, наведений у розділі 3, проявляється, в першу чергу, у виборі неактуальних тем дисертацій, низькій практичній значущості більшості прикладних робіт.

Одночасно з проблемою інтелектуального наповнення дослідницьких робіт постало питання «замовлених» дисертацій, яке актуалізувалось практично в усіх галузях науки. Як зазначено у статті «Куплю 500 дисертацій» (1999 р.), через «...відсутність знань у сфері біометрики і клінічної епідеміології», в умовах «...підміни цілей наукових досліджень...» важливим стає сам факт виконання роботи, а не отримання об'єктивних результатів» [21]. Автор наводить головні, на його думку, наслідки низької якості експериментальних досліджень, котрі, як нам здається, можна поширити на всі галузі науки. У публікації пропонується наступна структуризація наслідків: наукові, коли недостатній методологічний рівень позбавляє науку можливості виконувати її головні завдання - розробляти фундаментальні засади і надавати надійні орієнтири практикам; прикладні, коли у дисертаціях декларуються НОВІ методи, які не мають перспективи широкого впровадження; економічні, коли використання науково не виважених методів веде до невиправданих ресурсних витрат; міжнародні, в частині зниження престижу вітчизняної науки; морально-етичні, коли підміна цілей веде до перетворення науки в «цинічний бізнес». Вихід з даної ситуації автор бачить у максимальній прозорості дій ВАК і нормативно визначеній відкритості атестаційного процесу. Активно підтримуючи ці пропозиції, відмітимо певну звуженість інформаційної наповненості сайту ВАК України, яка спрямована на штучну комерційну підтримку журналу «Бюлетень ВАК України» через реальну недостатність

його бюджетного фінансування, але має вузько відомчий інтерес. Сучасний Інтернет містить величезну кількість міжнародних сайтів з пропозиціями безкоштовного користування текстами рефератів-дисертацій. Вважаємо, що Громадська рада ВАК України має очолити реконструкцію сайту, ініціювати випуск компакт-дисків з повними текстами не тільки авторефератів чи дисертацій, але й стенограм засідань спеціалізованих рад (на комерційних засадах). Відкриття такого масиву інформації буде найкращим посібником для аспірантів і надасть можливість здійснення повного громадського контролю за атестаційним процесом. Одночасне збільшення обов'язкової розсилки авторефератів, в тому числі до Росії, та підвищення методичного рівня експертизи надасть вітчизняній атестації реальні європейські риси професіоналізму.

Продовжує тему «замовлених» дисертацій стаття Є. Балацького «Дисертаційна пастка» (2005 р.), в якій автор розглядає і вельми відверто описує економічну складову «тіньового» ринку дисертацій, систематизує чинники, які безпосередньо впливають на проблему, аналізує шляхи ліквідації цієї «пастки» [18]. Наша особлива зацікавленість обумовлена як сферою розгляду проблеми - економічна галузь, так і структурою статті - першу її частину можна розглядати як інструкцію для споживачів та виробників такого виду послуг (розцінки, шляхи входження, виконавці на різних етапах). Розглядаючи проблему через призму сучасної економічної теорії [23], автор визначає п'ять негативних аспектів діяльності цього стійкого, але неефективного інституту, які частково повторюють вищенаведені висновки [21]. Окремо виділимо фактори, що безпосередньо впливають на безпеку держави, - відволікання найбільш продуктивних дослідників від вивчення серйозних проблем, при одночасному зниженні наукового рівня дисертацій через абсурдність для працездатного вченого навіть думки віддати комусь цікаву ідею «за копійки», виконуючи «халтуру». Розглянувши генезис «дисертаційної пастки», розкладаючи

інституційну норму через фундаментальні, організаційні та соціетальні групи факторів, Є. Балацький пропонує три сценарії ліквідації «тіньового» дисертаційного ринку - рестриктивний, еволюційний та реформаторський. В останньому планується «перехід на міжнародний професійний стандарт», визнаючи цей крок «радикальним і, зрозуміло, болючим», який приведе до значних «соціальних витрат і психологічного шоку в науковому середовищі».

Не можна не погодитися з Є. Балацьким, що отримання наукових ступенів людьми, які не беруть належної участі в наукових дослідженнях, підриває довіру суспільства до наукової сфери, знижує загальний рівень наукової продукції, стимулює пошук найкоротших шляхів до отримання бажаних «корочок» [23]. Приймаючи проведений аналіз стану відносин замовник-виконавець за основу, пропонуємо розглянути детальніше деякі аспекти авторських сценаріїв ліквідації «тіньового» дисертаційного ринку. Механізм реалізації передбачає ліквідацію ВАК і надання науковим організаціям *немислимої* свободи у присудженні наукових ступенів, апелюючи виключно до репутації наукових шкіл. На нашу думку, в статті здійснюється певна підміна понять - вибір реформаторського сценарію обумовлений лише ейфорією від обіцяної майбутньої свободи, що базується на місці отримання (джерелах) інформації, без необхідного аналізу інституційної основи впровадження досвіду в українському суспільстві. Орієнтуючись на побажання наукової спільноти, автор не дає пояснення щодо інструментів нівелювання негативного впливу трьох груп факторів, які визначають стійкість та неефективність інституту. Крім того, внесені пропозиції не дозволяють радикально змінити ментальність народу, вплинути на «особовий чинник», усунути причини «кругової поруки» при розгляді дисертацій. Таким чином, запропоновані шляхи виходу з «дисертаційної пастки» можуть стати тупиковими. У статті наведено три варіанти сценаріїв у «чистому» вигляді, але практика свідчить, що

розробка концепції реформування системи атестації вимагатиме задіяння елементів кожного з них (посилення контролю і санкції, системність і поступовість) із провідною роллю держави.

Натомість відмітимо, що останні статті об'єднує розуміння необхідності вирішення проблеми на інституційному рівні, використання зв'язків наукового потенціалу країн пострадянського простору, які все ще перебувають в режимі перехідної економіки, і економічних можливостей, урахування особливостей ментальності пострадянського суспільства.

В Інтернет-виданні «Економічна соціологія» в 2005 р. представлено для ознайомлення наукову роботу кандидата соціологічних наук Т.Р. Калімулліна «Російський ринок дисертаційних послуг» [2]. Дослідження має розгорнуту структуру і містить аналіз механізму відтворення ринку дисертаційних послуг в Росії. Для розкриття поставленої мети автор розглядає основні види трактування дисертаційного дослідження, що є характерними для всієї академічної спільноти, аналізує проблему соціальної укоріненості дисертацій, вивчаючи роль соціальних мереж, визначає інституціональну специфіку написання даної форми наукової праці на прикладі форм обміну в академічному середовищі. Автор наводить результати емпіричного дослідження: вивчивши історичні й соціальні засади, описані особливості відтворення академічних кадрів у Росії і соціальні характеристики основних учасників ринку, мотиви та засоби легітимації участі в угодах, виявлені непрямі індикатори оцінки статусу дисертаційних робіт. Дослідження передбачає опрацювання моделей дії на прикладі засобів відбору партнерів, цінової політики на даному ринку, видів контролю за дотриманням угод, надання рекомендацій для нівелювання значущості цього ринку. Підтвердженням достовірності результатів є, на наш погляд, сформована автором інформаційна база дослідження - емпірична частина базується на даних поглибленого неформалізованого інтерв'ю з низкою продавців дисертацій,

членів спеціалізованих рад, експертів ВАК, експертів у сфері неформальної економіки, співробітників академічних інститутів. Окрім того, в роботі використані матеріали дисертаційних пакетів документів здобувачів і електронна база авторефератів дисертацій.

Робота Т.Р.Калімулліна є важливим дослідженням, яке аргументовано розкриває певні механізми й особливості функціонування ринку дисертацій, поширює напрямки та поглиблює ступінь вивчення проблеми, дозволяє започаткувати впровадження принципів транспарентності у закриту сферу діяльності академічної спільноти. Як базовий рівень для подальшого вивчення та опрацювання дієвих інструментів впливу на атестаційний процес слід розглядати, на нашу думку, індикатори для визначення ступеня участі здобувача у написанні текстів дисертацій, формалізації вимог до експертизи. У той же час авторське бачення засобів регулювання ринку майже повністю співпадає з позицією Є. Балацького і не може бути реалізоване в найближчій перспективі.

Низка матеріалів щодо «замовлених» дисертацій з'явилася у періодичній пресі України і Росії. З приводу конкретного випадку, описаного С. Ошкадеровим, член-кореспондент Національної академії наук України В. Мазур у статті «ВАК не повинен гнати брак» [32] ділиться роздумами щодо різкого зниження за часів незалежності загального рівня дисертацій, в першу чергу докторських, наявності «творчих колективів» для їх опрацювання, що вимагає адекватних організаційних заходів від керівництва ВАК. За результатами опублікованої у російській «Парламентській газеті» статті, присвяченій проблемі «липових» чи таких, що не відповідають встановленому науковому рівню, докторських та кандидатських дисертацій, у червні 2005 р. відбулася інтернет-конференція [30]. Опитувані зазначили, що, *по суті справи, мова йде про вкрай низьку якість роботи ВАК РФ, а в глобальному сенсі це проблема якості російської науки і необхідності її реформування.*

Наводились приклади з гуманітарних дисциплін, де *фактично профанірують більшість питань, а рівень якості робіт суттєво знизився*. Відмічаючи, що це стало *проблемою наукової спільноти*, автори визнають повну безглуздість проведення в даний час спору стосовно місця ВАК через намагання кандидатів чи докторів наук отримувати державні кошти (надбавки) і підвищене пенсійне забезпечення, а також наявність певних обмежень для зайняття адміністративних посад на державній службі.

У грудні 2005 р. Інтернет-видання опублікувало результати соціологічних досліджень С. Белановського «Оцінка стану РАН» і «Наука: від фінансового аудиту до влади ефективних менеджерів» [32, 24]. Роботи мають багато спільних положень, наводяться досить відверті висловлювання безпосередньо причетних до комерційного потоку написання-захисту дисертацій. Зосередимо увагу на постановочних питаннях, які не були висвітлені в попередніх публікаціях. Перше: чи можна вважати «замовлені» дисертації повноцінними науковими працями? Як зазначено в розділі 3, існує значна кількість робіт, що у достатній мірі відповідають вимогам ВАК і за формальними ознаками не можуть бути відхилені. Подібні дисертації містять *елементи* наукової новизни, дотримана наукова стилістика тощо, а довести імітацію наукової праці, навіть за наявності суттєвих зауважень опонентів, іноді для експерта ВАК набагато складніше і трудозатратніше, ніж погодитися з рішенням спеціалізованої вченої ради. Окрім того, завжди знайдеться причетна до освіти чи науки особа, для якої вказані *елементи* наукової новизни можуть нести певне інформаційне наповнення. Таким чином, «замовлені» дисертації, на нашу думку, можна розглядати як певний вклад в науку, але чи переважить він суспільні втрати від аморальності поступку і прецеденту порушення авторського права – це вирішувати виконавцям.

Другим постановочним питанням, актуалізованим у

дослідженні С. Белановського, є проблема профанації наукової експертизи, яка виступає однією з *причин ерозії російської державності* і є *головною загрозою її існування*. Не можна не погодитись з автором щодо багаторічного руйнування інституту наукової експертизи, прикладом чого на низовому рівні є, зокрема, практика «домашніх заготовок», «риб», «кіз» тощо. Виходом з цієї ситуації автор вважає залучення іноземних експертів до оцінки наукового рівня вітчизняних досліджень. На наш погляд, вірно оцінюючи рівень методичних основ сучасної експертизи та моральну стійкість експертів, автор переставляє у висновках деякі акценти. На початку дослідження С. Белановського правильно зазначено, що існують об'єктивні критерії оцінки міжнародного рівня та наукової якості дослідницьких робіт у технічних науках. Стан досліджень у гуманітарних науках віддзеркалює загальний стан у суспільстві, яке не може бути «виліковне» завдяки зусиллям виключно «професорів із-за бугра» (працюючих без повного відчуття місцевих особливостей розвитку), або повчанням юних співробітників численних іноземних фондів (які відсутність практичного досвіду компенсують лише знанням іноземної мови), що підтверджує низький рівень використання за роки незалежності України більшості опрацьованих ними рекомендацій.

У «Незалежній газеті» доктор психологічних наук А.В. Юревич за результатами опитування наукового суспільства, проведеного Інститутом психології РАН, пропонує свої методи боротьби з «оплаченими» захистами кандидатських та докторських дисертацій [23]. Оцінюючи стан офіційної науки як *перманентно кризовий* і наявний розквіт паранауки, 97% респондентів заявили про негативне ставлення до так званих «захистів «під ключ» (3% вважають, що треба якось виживати), 82% переконані в необхідності протидії такій практиці, але тільки 18% утруднилися з відповіддю через відсутність розуміння шляхів реалізації. Серед методів боротьби, що пропонувалися респондентами, превалювали покращання

моральної атмосфери в суспільстві, підйом моральності в науковій спільноті, більш жорстка діяльність спеціалізованих вчених рад і ВАК, транспарентність прийняття рішень і удосконалення експертизи, персоніфікація відповідальності, введення кримінальної відповідальності як за шахрайство тощо. Наведені думки наукової спільноти, на наш погляд, не визначають інструментів реалізації, однак надають можливість уточнити бачення в суспільстві будувати стратегію реформування і розвитку, яка більш повно відповідає потребам вчених.

В обговоренні особливостей діяльності учасників атестаційного процесу немає системного підходу. Починаючи з перших номерів видання журналу «Бюлетень ВАК України», редакція підтримувала рубрики «Нотатки з офіційного приводу» і «Запрошуємо до дискусії», друкує вибірки з протоколів президії ВАК України «За порушення нормативних вимог».

Порівнюючи тематику досліджень та публікацій з приводу атестаційного процесу в Росії і Україні, можна констатувати, що в першій здійснюється більш глибокий підхід та виважене ставлення до стану справ, навіть з проблем «опосередковано наукових». Зокрема, відповідають загальному негативному ставленню суспільства до псевдовчених публікації у [8; 15; 28; 29; 30]. Наводяться прізвища депутатів парламентів України і Росії, посадових осіб центральних та місцевих органів виконавчої влади, які за період здійснення повноважень отримали певні наукові ступені. Але якщо в Росії ця проблема розглядається як загальносуспільна, то в українських засобах масової інформації вся «провина» покладається на ВАК. Можливо, через різницю у підходах у російських публікаціях спектр проблем, що виносяться на обговорення наукової спільноти (окрім суто регламентних), набагато ширший, а матеріали оприлюднених досліджень надають зацікавленим органам наукове підґрунтя для опрацювання управлінських рішень. Наприклад, у [8, с.323-366] окрім різнопланової статистичної бази щодо стану підготовки спеціалістів вищої кваліфікації в аспірантурі, виявлені установки аспірантів на

продовження їх професійної діяльності у сфері науки, дається соціологічна інформація з питань корупційних проявів, роботи спеціалізованих вчених рад, «замовлених» дисертацій, оцінки експертами наукового рівня дисертацій тематики досліджень. У журналі «Бюлетень ВАК РФ» лише за один рік розглядалися проблеми бібліометричної характеристики новизни наукових результатів докторських дисертацій, доцільності скасування кандидатського екзамену з філософії, визначення принципів оцінки пріоритетних напрямів в економічних науках тощо [29]. Використання методичних порад, наприклад, з [20], дозволяє покращити якість оформлення дисертаційних матеріалів.

Аналізуючи у розділі 3 автореферати дисертацій, ми звертали увагу на наявність в них значної кількості граматичних та стилістичних помилок. На цьому ж акцентується в монографії «Дисертаційні помилки» [3]. У [22] наведено посилання на електронний журнал «Біометрика», в якому відкрита «Кунсткамера» із спеціальною колекцією нісенітниць та хибних висловів із захищених дисертацій і опублікованих монографій. Тематика розміщених в них «експонатів» та географія їх походження дуже різноманітні, присутні там і відомі наукові школи. За даними автора, *абсурдні вислови псевдонаукового лексикону кочують досить часто з однієї дисертації до іншої з текстуальним відтворенням помилок*. На нашу думку, введення подібної практики, з використанням результатів роботи експертних рад ВАК України, сприяло б прискоренню формування реальної еліти у вітчизняному суспільстві, і, принаймні, скорішому виявленню самозванців від науки.

Взагалі зазначена проблема не є проблемою країн з перехідними економіками та проблемами сучасності. Так, Абрахам Г. Маслоу (Abraham H. Maslow) вказував, що загальна тенденція розвитку науки така, що проблематика дисертації дедалі менше кого-небудь хвилює, а головним стає критерій «добротності». Іншими словами, від претендента наукового ступеня вже не чекають нових ідей і внеску в науку. Від нього потребують підтримки пануючої методології і вмілого поводження з накопиченими нею багатствами, ніхто не чекає від молодого людини свіжих оригінальних ідей. У результаті армія «учених» поповнюється бездарними, нетворчими людьми.

РОЗДІЛ 5. ПОШУК ШЛЯХІВ УДОСКОНАЛЕННЯ АТЕСТАЦІЙНОГО ПРОЦЕСУ

Порівнюючи стан нормативного забезпечення атестаційного процесу в Україні й Росії і аналізуючи тенденції його розвитку, можна відмітити певну єдність у визначенні шляхів удосконалення, розуміння необхідності спільного вирішення проблем. При цьому, на наш погляд, в Росії розробка проектів реформування освіти й науки спирається в даний час на більш широкі й поглиблені дослідження, в першу чергу у сфері наукознавства, статистики та соціології освіти і науки. В Україні атестаційний процес регламентується низкою більш жорстких норм і правил, спостерігається намагання їх натуральної інтеграції у демократичне світове наукове товариство.

У розділі 1 наведено три аспекти удосконалення системи підготовки і атестації кадрів вищої кваліфікації в Росії. Реалізація першочергових заходів з вдосконалення системи базується на впорядкуванні нормативного правового поля, підвищенні вимог до результатів досліджень та рівня відкритості інформації про представлені на розгляд спеціалізованих вчених рад дисертації, реструктуризації мережі та актуалізації проблеми якості роботи дисертаційних рад, забезпеченні ефективності діяльності аспірантури й докторантури.

Аналіз запланованих в Росії заходів свідчить про певне повторення «українського шляху». Зокрема, передбачено унеможливлення представлення докторської дисертації у вигляді наукової доповіді (за сукупністю робіт), обов'язкове направлення до ВАК аудіозапису докторського захисту (в Україні ця норма розповсюджується також на кандидатські дисертації), перегляд переліку ВАК щодо наукових фахових видань і введення норми однієї публікації в них для кандидатських дисертацій (в Україні три), скасування інституту наукових консультантів при захисті кандидатських дисертацій. Заплановане також здійснення новаций, які доцільно використати в практиці вітчизняної

атестації, - попереднє розміщення тексту автореферату і об'яви про захист докторської дисертації на офіційному веб-сайті ВАК, а кандидатської - на веб-сайті базового наукового центру, виключення з видів публікацій тез конференцій та учбово-методичних матеріалів для докторських дисертацій, а щодо дисциплін гуманітарного блоку - виключення статей обсягом менше 0,4 друкованих аркушів, розробка механізму формування складу громадських органів ВАК.

Досить м'які вимоги (відносно запропонованих в Україні) заплановані в Російській Федерації щодо покращання діяльності спеціалізованих вчених (дисертаційних) рад - не більше трьох спеціальностей на одну раду, наявність 5 докторів наук по кожній спеціальності. Натомість, вводяться норми обов'язкового прискореного утворення регіональних об'єднаних рад на базі двох і більше існуючих дисертаційних рад за одними чи близькими спеціальностями, і зупинка діяльності дисертаційних рад, які *неодноразово* затверджували дисертації, що потім були відхилені ВАК.

Найбільш радикальні заходи передбачені Міністерством освіти і науки РФ з організації роботи аспірантури та докторантури. Окрім введення нових ліцензійних нормативів програм післявузівської професійної освіти заплановано суттєве зменшення прийому в аспірантуру (до 50%) за рахунок державного бюджету для установ з низькою ефективністю аспірантури в 2001-2004 роках. Одночасно визначено два напрямки, що можуть реально вплинути на продуктивність підготовчої роботи:

1. Винесення докторантури за рамки рівнів освіти і надання ступеню доктора наук особливого статусу, який відображає вищу наукову кваліфікацію.

2. Надання права керівництва аспірантами і консультування докторантів тільки вченим, які мають диплом доктора наук або атестат професора за відповідною спеціальністю.

Останнє положення неодноразово виносилось на

обговорення фахівців, причетних до забезпечення здійснення атестаційного процесу в Україні, але не було затверджено у відповідних нормативних актах.

Узагальнюючи проведений у попередніх розділах аналіз стану атестаційного процесу та його нормативно-законодавчого забезпечення, визначимо наявні ніші для порівняння з опрацьованими в різних установах проектами удосконалення нормативної бази.

Державна політика у сфері підготовки наукових та науково-педагогічних працівників в Україні достатньо повно визначена і системно реалізується. Правове регулювання атестації наукових кадрів вищої кваліфікації здійснюється на основі відповідного Порядку, структура і текст якого мало відрізняються від аналогічного нормативного акту СРСР.

До негативних факторів впливу на організацію процесу атестації в сучасному українському суспільстві можна віднести: недосконалість методичного забезпечення на різних етапах перевірки дисертацій, штучне зниження наукового рівня досліджень та надмірну комерціалізацію атестаційного процесу, низьку транспарентність всіх ланок та недостатню участь громадськості, відсутність повноцінної персоніфікованої відповідальності за результати роботи аспірантур і спеціалізованих вчених рад. Перші два фактори значною мірою залежать від глибини опрацювання методичного апарату, організованості та вимогливості уповноваженого центрального органу виконавчої влади, а останні – від законодавчого забезпечення його діяльності.

За останні роки найбільш вагомим кроком у реформуванні атестаційного процесу в галузі економічних наук стало оприлюднення пропозицій Вищої атестаційної комісії України щодо змін до переліку спеціальностей, за якими проводяться захисти дисертацій на здобуття наукових ступенів кандидата наук і доктора наук [1, с.4]. Для ознайомлення наукової громадськості було також представлено проекти паспортів спеціальностей.

Алгоритм розгляду вказаних документів передбачав двох-триетапне експертне опитування зацікавлених кіл суспільства, з поступовим коригуванням паспортів і відповідною публікацією нових варіантів. Даний механізм не передбачає системного підходу в розробці паспортів, централізованого виявлення кореляційних елементів та внутрішніх протиріч у паспортах однієї галузі, єдності у трактуванні дефініцій. Одночасно використання друкованих засобів інформації у вигляді вузькопрофесійного журналу, при наявності електронних високошвидкісних засобів наукової комунікації, надають процесу узгодження запропонованих проєктів спеціальностей і паспортів бюрократично-формальне, інструменталістське¹ забарвлення і продовжують його на невизначений термін.

Перелік спеціальностей і порядок їх розміщення зазнали серйозних змін, однак у пропозиціях відсутнє будь-яке обґрунтування доцільності структурування галузевих спеціальностей саме в такій формі та необхідності здійснення «рокіровок» шифрів спеціальностей - 08.04.00 (*галузі економіки*) на 08.07.00 (*бухгалтерський облік*), 08.03.00 (*економіка праці і соціальна політика*) на 08.10.00 (*економіко-математичне моделювання*) тощо. Слід відмітити, що всі існуючі недоліки чинних паспортів, які докладно описані в розділі 3, а також визначені в пояснювальній записці, що передувала пропозиціям ВАК, були відтворені у представлених проєктах (в окремих випадках редакційно навіть погіршених). Розглянемо проєкти паспортів крізь призму визначених у преамбулі пропозицій недоліків - дублювання напрямів досліджень, розмитість меж і понять у напрямках, наявність спільних функціональних ознак у різних спеціальностях. До цього переліку варто додати необхідність введення єдиних вимог для формування

---

¹ Інструменталізм - філософська теорія, різновид прагматизму. Згідно з інструментальною «теорією прогресу», засіб є більш важливим, ніж ціль, а прогрес визначається у процесі руху - рух без мети (Краткий философский словарь. - М., 1952. - С.153).

ідентичних за структурою та формою паспортів, виділення спеціальностей за наявними соціально- та економічно значущими нішами в суспільстві.

Загальні зауваження. Проекти паспортів сформовані з «великими розбіжностями у структурі та рівні деталізації паспортів»². Як і в попередній редакції, «паспорт спеціальності 08.01.01 - «економічна теорія» містить найбільшу кількість напрямків для досліджень - 53», а «найменша кількість напрямків для дослідження наведена в паспорті спеціальності 08.06.01 - «світове господарство і міжнародні економічні відносини» - 9», до яких додана, з тією ж кількістю напрямів, спеціальність 08.05.02 - «державні фінанси». «Навіть порівнюючи близькі за сферою регулювання відносин паспорти спеціальностей, наприклад, фінансову діяльність, спостерігаємо значні розбіжності в кількості зареєстрованих напрямків - 9 (08.05.02) проти 34 (паспорт спеціальності 08.05.03 - «гроші, кредит, страхування та фінансові ринки»). Відсутня також ідентичність у структурі й формі паспортів різних спеціальностей» (зазначимо, що паспорти групи спеціальностей 08.04.00 - «організація управління, планування та регулювання економікою (за галузями економіки)» виписані за єдиною калькою, загальні напрями з яких слід об'єднати в єдиний блок, а певні особливості визначати в галузевих паспортах).

Зауваження до окремих паспортів спеціальностей. «Аналіз текстів паспортів свідчить про певну розмитість меж і понять у напрямках досліджень та дублювання окремих положень. Як вже зазначалося вище, наявність у паспортах окремих слів та словосполучень у невизначеному контексті призводить до волюнтаристського обрання здобувачем спеціалізованих вчених рад для захисту і викривлення оцінки дисертацій при розгляді в експертних радах ВАК. Наприклад, формула спеціальності

---

² На підтвердження механічного переносу до опублікованих проектів елементів чинної деталізації формулювання із наведеного у розділі 3 аналізу авторефератів, з поправками на окремі кількісні зміни.

08.01.01 — «економічна теорія» дозволяє допускати до захисту дослідження з економічних питань практично за будь-якою тематикою». Відмітимо, що включення до формули спеціальності положень щодо «дослідження суспільно-економічних відносин у суспільному виробництві» та «державного регулювання економіки на макроекономічному рівні», а також штучне доповнення базових (теоретичних) напрямів низкою напрямів із ліквідованої спеціальності 08.02.03 - «організація управління, планування і регулювання економікою» тільки посилило прикладну спрямованість паспорта спеціальності «економічна теорія».

«Окремі напрямки досліджень даної спеціальності дублюються в паспортах інших спеціальностей. Наявність єдиної спеціальності, в паспорті якої присутні поняття «теорія» і «методологія», передбачає ліквідацію або уточнююче звужене визначення даних термінів у паспортах інших спеціальностей. У той же час, в паспортах практично всіх спеціальностей (окрім 08.06.01 та 08.10.01) у формулах та серед затверджених напрямів визначені дослідження теорії та методології у певних сферах». Зокрема, до паспорта спеціальності 08.09.01 - «розвиток продуктивних сил і регіональна економіка» до напрямів дослідження, відповідно до формули спеціальності, навіть включено пункт 1 - «фундаментальні теоретичні й науково-практичні проблеми соціально-економічного розвитку регіонів, міст і населених пунктів»; у паспорті спеціальності 08.03.01 - «економіка праці та соціальна політика» з 9 напрямів дослідження, окрім узагальнюючого напрямку «теорія та методологія досліджень економіки праці та соціальної політики суспільства», включено 5 пунктів (4-8), в яких передбачені дещо уточнюючі положення щодо «теоретичних та методологічних основ» у певних сферах відносин» тощо.

Певні зміни на краще отримало наповнення паспорта спеціальності 08.06.01 - «світове господарство і міжнародні економічні відносини». Натомість перші 4 напрями досліджень

спеціальності 08.01.02 - «економічна історія та історія економічної думки», відповідно до формули спеціальності, у наведений редакції наближені до міжнародних зв'язків. Не позбулися тяжіння до зовнішньоекономічної діяльності ще й у АПК (спеціальність 08.04.02).

Не відбулося змін у паспорті спеціальності 08.09.01 - «розвиток продуктивних сил і регіональна економіка» стосовно наявності проблем, що в даний час забезпечують життєдіяльність громад, але більш притаманні економіці галузей господарства та підприємств - енергетичний комплекс, переробка побутових відходів, при цьому в паспортах відповідних спеціальностей ці напрями чітко не відображені. «Таким чином, дослідження за даною спеціальністю все частіше здійснюються не з базових питань, що визначені у формулі, а на межі виробничо-регіональних проблем». Формула та напрями досліджень не передбачають вивчення проблем розвитку продуктивних сил, що визначено у назві спеціальності.

Потребує додаткового роз'яснення зміст паспорта спеціальності 08.01.02 - «економічна історія та історія економічної думки». По-перше, поглиблене дослідження проблем світової історії, навіть в частині визначення особливостей економічного (політичного) розвитку, елементи чого завжди присутні при ретроспективному огляді літератури, який обов'язково має здійснюватись при виконанні дисертації, навряд чи можна віднести до сфери безпосереднього прикладання зусиль економістів. По-друге, аналіз, авторське трактування і наукове чи популярне викладення історії економічної думки, що отримало в інших країнах світу певне відображення в роботах економістів, не мають в Україні на даний час достатнього поширення серед дослідників, відсутні академічні школи, які можуть розвинути даний напрямок економічної науки. У паспорті спеціальності 08.01.02 фактично дублюється низка положень паспорта спеціальності 08.01.01, а

напрями - «Україна в системі світового цивілізаційного процесу» і «досвід розвинених країн», «генезис і розвиток екологічних відносин», «історико-економічний аналіз розвитку народного господарства країни, окремих регіонів і галузей економіки», що визначають занадто тонку межу з напрямками досліджень спеціальностей 08.06.01, 08.08.01, 08.09.01, 08.04.01-08.04.05, дають можливість здобувачеві вибрати «зручну» спеціалізовану вчену раду для захисту. Зазначимо, що паспорт спеціальності 08.05.01 - «фінанси підприємств», передбачає проведення дослідження за напрямком «еволюція теорії фінансів підприємств», яке за своєю суттю повторює вимоги спеціальності 08.01.02.

Незважаючи на наявність у рекомендованому проекті переліку спеціальності 08.02.03 - «організація управління, планування і регулювання економікою», яка отримала новий шифр -08.04.00, і доповнена уточненням - «за галузями економіки», ідеологія формули практично повністю змінена, а рознесені по різних паспортах напрями досліджень не відображають макроекономічну спрямованість та міжгалузевий характер спеціальності. Погоджуючись у принципі на розподіл за пріоритетами «теоретичне - прикладне», вважаємо за доцільне підтримати пропозицію керівників Інституту економіки промисловості НАН України [3] щодо введення додаткової спеціальності 08.04.00 - «організація управління, планування та регулювання економікою на державному та міжгалузовому рівнях», аналогічної за змістом формули чинної спеціальності 08.07.00 - «економіка промисловості» з відповідним коригуванням паспортів спеціальностей 08.01.01 і галузевих. Одночасно зауважимо, що в наведених паспортах спеціальностей 08.04.01-08.04.05 формули відрізняються лише окремими термінами, а щодо житлово-комунального господарства та будівництва - текстуально повторює формулу для промисловості.

У паспорті спеціальності 08.04.03 - «організація управління, планування та регулювання економікою в

житлово-комунальному господарстві та будівництві» з 25 напрямів досліджень лише в одному присутнє посилання на житлово-комунальний комплекс, що не відповідає сучасним вимогам до вирішення проблеми розвитку ЖКГ. Натомість, до основних напрямів у паспорті включені положення щодо *оцінки рентабельності та ризику проектів, обґрунтування проектних рішень у будівництві й управління проектами* тощо, які в певній мірі дублюють напрями досліджень паспорта спеціальності 08.07.01 - «бухгалтерський облік, аналіз і аудит», в якому передбачені *загальна теорія та методологія економічного аналізу (системного, стратегічного, інвестиційного, проектного. ..)* і базової в цій сфері спеціальності - 05.13.22 - «управління проектами та програмами»³. У паспорті 08.04.03 повторюються і норми паспорта спеціальності 08.04.01 - «організація управління, планування та регулювання економікою у промисловості» стосовно загальних підприємницьких проблем та питань виробництва.

Аналогічні повтори, зокрема з проблем дослідження логістики наявні у паспортах спеціальностей 08.04.01 (*системи матеріально-технічного постачання, рух товарів*), 08.04.04 (*теоретичні та методичні основи транспортної логістики та її застосування в управлінні вантажними потоками*), 08.10.01 (*моделювання логістичних систем*); в частині інноваційного та інвестиційного розвитку, підприємництва, маркетингу тощо, присутні також у паспортах 08.04.01 - 08.04.04 - 08.04.05. Потребують пояснень різні підходи до формування паспортів однакових за функціональною спрямованістю спеціальностей - 08.07.01 - «бухгалтерський облік, аналіз і аудит» і 08.10.01 - «економіко-математичне моделювання»: у першій спеціальності

---

³ У «Бюлетені ВАК України» (№10, 2005) опубліковано паспорт спеціальності 05.13.22, затвердженої постановою президії ВАК України від 09.03.2005 р., і започатковане надання коментарю до паспорта спеціальності. Коментар містить визначення термінів і сутності, ознак та меж спеціальності, особливостей і напрямів розвитку. Вважаємо, що оприлюднення пакету «паспорт-коментар», за умови надання останньому статусу офіційного методичного документа, дасть можливість покращити якість паспортів і зменшити зловживання в атестаційному процесі.

паспорт передбачає проведення досліджень *за галузями економіки*, а в другому паспорті наведено виключний перелік напрямків, який охоплює всі сфери економічної науки.

Сумнівним, на наш погляд, виглядає запропонований розподіл на три частини напрямів досліджень за спеціальністю «фінанси». Віднесення до спеціальності 08.05.01 - «фінанси підприємств» питань діяльності інститутів спільного інвестування, недержавних пенсійних фондів, інвестиційних фондів, а також опосередковане включення проблем лізингу та концесії, за наявності спеціальності 08.05.03 - «гроші, кредит, страхування та фінансові ринки» виглядає непереконливим, а розподіл на «фінанси підприємств» та «державні фінанси» - штучним.

Особливе занепокоєння викликає недостатнє опрацювання в пропозиціях ВАК термінологічного апарату. Використання в документі, який можна вважати основоположним в урегулюванні відносин в атестаційному процесі, понять «ринкова економіка» (08.01.01 тощо), «контролінг» (08.05.01; 08.10.01) [3], «народне господарство національної економіки та зарубіжних країн» (08.01.02) видається некоректним.

Узагальнюючи викладене, схвальним є розуміння керівництвом Вищої кваліфікаційної комісії України серйозності й невідкладності вирішення проблеми докорінного якісного оновлення паспортів спеціальностей у галузі економічних наук і намагання здійснити реформу за участю широких кіл наукової спільноти. Негативними факторами, на нашу думку, є відсутність попереднього визначення принципів формування паспортів та критеріїв оцінки роботи, упередженість у можливості похідного опрацювання основоположного документу атестаційного процесу без необхідного наукового забезпечення.

У Верховній Раді України зареєстровано три законопроекти

[3; 4; 5]⁴ від трьох дійсних членів і члена-кореспондента Національної академії наук України, які спрямовані на подальше врегулювання суспільних відносин у сфері атестації наукових кадрів вищої кваліфікації⁵. Відкрите розміщення трьох законопроектів на сайті Верховної Ради України та оприлюднення, відповідно до рішенням Громадської ради при ВАК України від 20.12.2004р., у «Бюлетені ВАК України» [6], виходячи з майже непомітних відгуків у засобах масової інформації, не започаткувало їх активного обговорення широкою науковою громадськістю та офіційними особами, не відбувся професійний розгляд концепцій та змісту проектів документів.

У наведеній вище виносці № 5 ми відмічали наявність певної декларативності у статті Н. Кравчука щодо «детального порівняльного дослідження» трьох зазначених проектів законів», в якому «виявлені основні недоліки діючого закону і проектів». Проте результати дослідження не були, на жаль, оприлюднені. Це відбулося, мабуть, через відсутність зазначеного автором «чинного закону», а коментуються у статті лише декілька тез. По-перше, *проекти не змінюють основ діючої системи атестації наукових кадрів вищої кваліфікації*,

---

⁴ Проект закону про атестацію наукових і науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації, реєстр. № 2112 від 02.09.2002 р., поданий народним депутатом України Дорогунцовим С.І., проект закону про підготовку та атестацію наукових і науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації, реєстр. № 2112-1 від 01.04.2003 р., поданий народними депутатами України Ситником К.М., Юхновським І.Р., Матвієнком А.С., проект закону про систему державної атестації наукових кадрів вищої кваліфікації, реєстр. № 2112-2 від 08.05.2003 р., поданий народним депутатом України Курасом І.Ф. (згідно із статтею 6.2.11, п.4 проект оголошено відкликаним через втрату депутатом своїх повноважень (у зв'язку із смертю народного депутата).

⁵ У газеті «2000» надрукована стаття Н.Кравчука «ВАК не повинен бути стіною», в якій автор на основі «детального порівняльного дослідження» трьох зазначених проектів законів, «виявив основні недоліки діючого закону і проектів... і розробив альтернативний проект, що враховує головні пункти Болонського процесу (про визнання дипломів) і Намі реалії». У статті представлено авторське бачення щодо стану справ в атестаційному процесі, але не наводиться зміст або концепції законопроекту, лише задекларовано про «його відмінність від існуючих», заявлено про «виведення за межі закону системи підготовки наукових кадрів» і визначення «єдиних вимог до здобувачів».

зокрема ролі ВАК, а тільки уточнюють окремі дрібні деталі, реставрують її «фасад». Вважаємо, що в законопроекті [4], при певних його внутрішніх суперечностях, у розділі VII передбачена суттєва зміна структури, статусу та повноважень ВАК. По-друге, з посиланням на [4] висловлюється авторська думка про недоцільність введення для здобувача докторського ступеня обов'язкової кількості 20 наукових статей у фахових виданнях. Погоджуючись із аргументами щодо необхідності диференційованого підходу до параметрів оцінки дисертацій за галузями науки, вважаємо, що наведене положення не є нормою законодавчого акту, а більш притаманне підзаконним рішенням, як і інші вимоги до оформлення дисертацій. Підтримуємо й авторські пропозиції щодо розширення поняття наукового центру [5]. Однак зазначимо, що, згідно з частиною 1 статті 3, в законопроекті поняття наукових центрів введено не як прототип дослідницьких університетів майбутнього, а як узагальнюючий термін, в якому в стислому вигляді об'єднано визначення головних суб'єктів атестаційного процесу - вищих навчальних закладів та профільних інститутів Національної академії наук України. Таким чином, у публікації критичний порівняльний аналіз підмінений на самоствердження.

Такий же упереджений висновок стосовно збереження та зміцнення радянської системи атестації наукових і науково-педагогічних кадрів щодо всіх зареєстрованих у Верховній Раді України законопроектів і теж без серйозного аналізу їх положень здійснено у статті ректора Вінницького національного технічного університету Б.І. Мокіна «А чи варто Україні зміцнювати радянську систему атестації наукових і науково-педагогічних кадрів?», [7]. Незважаючи на назву рубрики - «Нотатки з офіційного приводу», та посилання на зазначені проекти законів у преамбулі, стаття не містить аргументів, в яких визначаються конкретні недоліки законотворчої діяльності народних депутатів - авторів проектів, більша частина життя яких була пов'язана з науковою

діяльністю.

На наш погляд, реформування будь-якої сфери суспільних відносин потребує попереднього ретельного вивчення об'єкта, запланованого до зміни. Публікація у засобах масової інформації недостовірних даних може сприяти підбурюванню обивателів та «жовтої преси». Саме через те, що автор вважає опублікований матеріал таким, що може покращити зміст проєктів законів, розглянемо його окремі твердження та пропозиції⁶. У частині «Давайте згадаємо» автор зазначає, що *для президії ВАК думка експерта важить більше, ніж думки тих 15 чи 20 докторів наук, які у складі спеціалізованої вченої ради проголосували позитивно за присудження наукового ступеня*. Не торкаючись питання «презумпції провини» експерта ВАК та його «тяжіння» до негативного відгуку, які вже описані в розділі 1, відмітимо, що з указаної в публікації кількості докторів наук спецради ВУЗу лише 3-6, як правило, спеціалізуються у цьому науковому напрямку. Одночасно в частині, «що пропонується» автором, передбачено скасувати обмеження на введення кандидатів наук у спеціалізовані вчені ради, що значно знизить їх якісний склад і суперечить тезі щодо протистояння працівників університету і членів експертної ради ВАК.

У частині «а як же в них, на Заході» наведено посилання щодо прав університетів *самостійно формувати спеціалізовані наукові ради для розгляду дисертацій...і присуджувати науковий ступінь доктора наук*. Натомість, перше положення присутнє у законопроекті [5], а друге вже давно реалізується на тих же умовах - «як у них, на Заході» (без державного забезпечення⁷), у

---

⁶ Значна частина авторських пропозицій не є предметом законодавчого регулювання, а має визначатись підзаконними нормативними актами.

⁷ Нагадаємо, що згідно з постановою Кабінету Міністрів України від 22 липня 1999 р. № 1329 єдиними документами, які засвідчують наявність наукового ступеня в Україні, є дипломи доктора і кандидата наук, видані виключно Вищою атестаційною комісією (України, СРСР), а їх власники мають право на державні гарантії, встановлені законодавством України для наукових працівників, зокрема щодо зайняття посад, отримання доплат, забезпечення додатковою житловою площею тощо.

деяких українських навчальних закладах та інститутах (МАУП, Інститут біоорганічної хімії і нафтохімії НАН України тощо). Там же зазначено, що *західний підхід є суворішим з позицій наукової активності та практично унеможлиблює отримання наукового ступеня доктора наук при кількості публікацій у серйозних виданнях, меншій, приблизно, від 60*, на цій тезі базується перша пропозиція автора⁸ з певними спрощеннями стосовно *10-15 одноосібних статей у загальновизнаних наукових виданнях*. У повній мірі підтримуючи введення подібного критерію у вітчизняний атестаційний процес, відмітимо унеможливлення його реалізації в умовах відсутності необхідної кількості загальновизнаних наукових серйозних видань в Україні, недостатню публікаційну активність українських науковців на Заході, та складність реалізації зазначених умов для наукових співробітників академічних інститутів технічного профілю або при виключенні з цього переліку навчально-методичних видань.

Як показано у [8, с.69], незважаючи на великі досягнення науки СРСР в галузях, що пов'язані з ВПК, частка публікацій радянських вчених у світовій науковій періодиці у 1981-1986 рр. знизилась у хімічних науках на 1,5 пункта, фізиці й технічних науках - на 2, в математиці, науках про Землю та космічних дослідженнях - на 3 пункти. Аналіз публікацій свідчить, що частка спільних статей вчених СРСР і закордонних співавторів у 1976-1986 рр. збільшилась з 2 до 3,3%, тоді як у провідних капіталістичних країнах за цей же період вона зросла у 1,5-2 рази і досягла в Японії - 7,5, США - 10,2, Великобританії - 16,6, Канаді - 19,4, ФРН - 20,2, Франції - 21,3%.

З посиланням «як у них, на Заході» в цій же частині автором доводиться недоцільність приведення здобувачем, у *чисто кваліфікаційній роботі, якою він демонструє своє вміння*

---

⁸ Зазначимо, що в статті Н.Кравчука «ВАК не повинен бути стіною», автор жорстко критикує положення законопроекту [5] щодо обов'язкової публікації 20 робіт у фахових виданнях для здобувача докторського диплому.

*грамотно розв'язувати поставлені перед ним наукові завдання*⁹, доказів, що запропонований варіант є найкращим. Саме через це, на думку автора, всі випускники західної докторантури вчасно захищають свої дисертації. Відмічаючи наявність іншого бачення стосовно причин¹⁰ невисокої частки результативного завершення аспірантури в Україні (відповідно, доктор філософії) і погоджуючись певною мірою з доцільністю переведення за втратою актуальності показника «впровадження результатів дослідження» з основних у додаткові (але не повного скасування), вважаємо необхідним одночасно максимально підвищити значущість критерію «наукова новизна» у вигляді пошуку найкращого наукового рішення у визначеному здобувачем (і затвердженому відповідною вченою радою) науковому завданні до дослідження.

Вся авторська аргументація перетворення атестаційного процесу України «як у них, на Заході» базується на практиці діяльності 5 університетів, що розміщені й діють за правилами трьох країн - Канада, Швеція і Данія¹¹ та декларування власного бачення-переконання у вигляді понадоптимістичних прогнозів - *підвищення якості й об'єктивності експертизи дисертацій у спеціалізованих вчених радах, підвищення ефективності аспірантури, підвищення якості контролю з боку ВАК за змістом докторських дисертацій, ліквідації суб'єктивізму й упередженості до дисертантів з боку окремих членів експертних рад ВАК, унеможливлення отримання*

---

⁹ Знову ідеологія інструменталістів - рух без мети.

¹⁰ У листі Міністерства освіти і науки України №1/10-1083 від 16.05.2005р. зазначено, що першочерговою причиною недостатньої ефективності підготовки кандидатів і докторів наук є відсутність належного контролю і уваги з боку керівництва до організації цього процесу (відсутня допомога у друкуванні наукових статей, авторефератів, монографій, оплати роботи опонентів, наукових відряджень тощо).

¹¹ Як вже було зазначено в розділі 1, за даними CEPES, ознаками данської найвищої наукової кваліфікації є наявність декількох років самостійної дослідницької роботи, результатом якої має стати важливий вклад у певну сферу знань, і проведення публічного захисту докторської дисертації (еквівалентно германському поняттю хабілітація).

наукових ступенів ненауковцями, що недостатньо, на наш погляд, для прийняття стратегічних рішень у великій державі.

Зареєстровані у Верховній Раді України законопроекти охоплюють у нормах регулювання, на наш погляд, увесь спектр інтересів і настроїв, що існують тепер у вітчизняному суспільстві - консервативний, радикальний і реформаторський. Розглянемо два нестандартних варіанти проектів законів, що визначають норми атестаційного процесу, в яких передбачені суттєві зміни у відносинах між вченими і чиновниками.

Консервативно-революційний підхід базується, на думку авторів, на практиці роботи крупних зарубіжних університетів. У проекті закону термін «атестація» не поєднується з поняттям «державна», але залишає ВАК в якості центрального органу виконавчої влади. При цьому не дано роз'яснень щодо забезпечення подальших спеціальних соціально-фінансових зобов'язань держави відносно науковців після введення в науково-педагогічних установах системи самоврядування. Проектом передбачено збільшення свободи ухвалення рішень науковими організаціями в частині проведення учбового процесу і видачі дипломів кандидатів наук. За ВАК закріплюються функції методичного забезпечення атестаційного процесу, формування мережі спецрад і присудження наукового ступеня доктора наук. Одночасно організація управління на всіх рівнях прописана дуже плутано й складно. Законопроект не містить відсилочних норм, не розкриті механізми реалізації окремих положень, а задекларовані в Пояснювальній записці очікувані певні результати не підтверджені відповідними нормами у проекті. Вважаємо, що законопроект розроблено на основі чинних нормативно-правових актів з механічним впровадженням елементів самоврядування на рівні керівництва ВАК, що нівелює всі новації. Посилення демократизації передбачено на вищому рівні управління, з одночасним поглибленням централізації управління атестаційним процесом.

Еволюційно-демократичний варіант передбачає надання

підвищеної самостійності спеціалізованим вченим радам з присудження наукових ступенів кандидатів і докторів наук. Принциповою відмінністю концепції даного проекту закону є демократичний спосіб формування спеціалізованих дисертаційних рад. У законопроекті чітко виписані функції незалежності експертів, забезпечення гласності атестаційного процесу, права на атестацію, гарантії самостійності рад. До особливостей проекту можна віднести: надання права на присудження наукових ступенів виключно провідним науковим центрам (університети і академічні інститути), обмеження повноважень ВАК, ліквідацію інституту провідних установ, розширення форм суспільного контролю і державної професійної експертизи дисертацій, персональної відповідальності на всіх етапах атестації, зменшення кандидатських іспитів і прив'язку їх до спеціальності тощо. Законодавчо передбачена виключна правова і моральна відповідальність Наукових центрів за якість повного циклу атестаційного процесу з методичним забезпеченням та під контролем ВАК. Запроваджується інститут експертів ВАК і встановлюються *більш* жорсткі вимоги до складу спецрад. Проект є рамковим, тому потребує доповнення необхідними нормативними актами прямої дії з питань, котрі не виписані в тексті безпосередньо. На наш погляд, даний проект забезпечує лібералізацію процесу атестації при додержанні належного державного контролю за дотриманням затвердженого регламенту проходження дисертацій.

Слід зазначити, що в усіх проектах не врегульовані питання здійснення Вищою атестаційною комісією науково-дослідницької роботи з питань удосконалення атестаційного процесу, коригування видів спеціальностей, участі в плануванні тем досліджень тощо. У проектах законів № 2112 та № 2112¹ окрім правових засад (як це зазначено в преамбулі) вміщено також норми прямої дії, проект № 2112 є суто рамковим, в якому визначені основи відносин.

Законопроекти неодноразово розглядалися в окремих

підкомітетах, а також на засіданнях Комітету Верховної Ради України з питань науки і освіти. Зокрема, 21 травня 2005 р. було ухвалено, на наш погляд, дещо суперечливе рішення (протокол № 38), яким рекомендовано внести до порядку денного проекти [4] та [5] і одночасно зусиллями членів підкомітету *об'єднати три законопроекти в один і підготувати його для розгляду в Комітеті та Верховною Радою України в першому читанні*. З метою підготовки на базі трьох проектів законів України єдиного законопроекту 9 липня 2003 р. Комітет ухвалив рішення (протокол № 45) про створення робочої групи у складі відповідальних працівників Інституту законодавства при Верховній Раді України, ВАК України, Міносвіти України, ЦДПН НАН України, секретаріату Комітету. 14 вересня 2005 р. Комітетом Верховної Ради України з питань науки і освіти за результатами розгляду інформації керівників ВАК України і Міністерства освіти та науки України про законодавче забезпечення діяльності Вищої атестаційної комісії ухвалено рішення (протокол № 111) щодо недостатності законодавчого забезпечення питань підготовки та атестації кадрів вищої кваліфікації і проведення обговорення та узгодження положень трьох законопроектів з метою підготовки єдиного спільного законопроекту.

Порівняльний аналіз основних положень вказаних законопроектів, наведений у додатку 3, свідчить про можливість об'єднання проектів законів №2112¹ та №2112, а також №2112 та №2112². Разом з тим вважаємо, що компроміс між проектами №2112¹ та №2112² без суттєвої зміни концепції одного з них виглядає неможливим.

Затримка в розгляді таких актуальних для нашого суспільства проектів законів стимулювала в період 2003 – 2005 рр. пошук шляхів оптимізації організаційної складової атестаційного процесу і напрацювання відповідного методичного матеріалу. Як перехідна модель, для апробації ідей лібералізації відносин у ланцюжку пошуковець - спеціалізована вчена рада - експертна рада ВАК - Президія ВАК, у січні 2004 р. запропоновано

проведення експерименту, який передбачає підвищення рівня самоврядування і відповідальності в ряді наукових центрів. Відповідно до доручення Кабінету Міністрів України ВАК України спільно з Міністерством освіти і науки України та Національною академією наук України завершили розробку основоположних матеріалів для проведення трирічного експерименту. Пакет документів містить тимчасовий «Порядок присудження наукових ступенів» і тимчасове «Положення про спеціалізовані вчені ради», в даний час узгоджується перелік учасників, з вказівкою спеціальностей по кожному вищому навчальному закладу і академічній науковій установі.

У проектах нормативних актів, в межах експерименту, передбачається надання повноважень вченим радам науково-педагогічних центрів з формування складів усіх спеціалізованих дисертаційних рад, за якими закладу надано право присудження наукових ступенів певного рівня та спеціалізації, контроль відповідності наукового рівня здобувачів та організації атестаційного процесу, присудження наукового ступеня дисертанту рішенням Вченої ради на підставі клопотання спеціалізованої ради після прилюдного захисту дисертації. Вважаємо, що реалізація завдань експерименту сприятиме виявленню недоліків у концепціях зареєстрованих законопроектів, оцінці спроможності науково-педагогічних центрів здійснювати якісну підготовку та атестацію наукових кадрів вищої кваліфікації, досягненню взаємного порозуміння щодо шляхів вирішення проблем атестаційного процесу.

ПОСИЛАННЯ

До розділу 1

1. H.Yblonska - Skinder U. Teichler. Handbook of Higher Education Diplomas inEurope. Munchen, London, New York, Paris, 1992. 304p. - цит. за: Карлов Н.В. «О европейском опыте аттестации» - «Бюллетень ВАК РФ». – 1993.- № 5.- С.9-21.
2. Первые итоги проекта ОЭСР «Роль национальных квалификационных систем в развитии обучения в течение всей жизни» - «Новости ОЭСР», № 7(14), август 2005.
3. Отчет по результатам форума ОЭСР «Интернационализация высшего образования: управление процессом», 3-4 ноября 2003г., Тронхейм, Норвегия. <http://www.oecdcentre.hse.ru/material/opublic/protection.pdf>
4. Предложения МОН РФ и РАН по совершенствованию системы подготовки и аттестации кадров высшей научной квалификации - <http://www.mon.gov.ru/science-politic/conception/attestat.Doc>
5. Колобова В. «Реформа ВАК - почти решенное дело» - *Utro.ru* - 05.05.2005; Токарева Д. «Деятельность ВАК будет ужесточена» - ИТАР-ТАСС - 02.06.2005; Кононов А. «А ВАК и ныне там. Высшая аттестационная комиссия нуждается в обновлении?» - «Московский комсомолец» - 30.07.2005; Федоров М. «Докторская на развес» - «Русский курьер» - 01.08.2005.
6. Огляд вітчизняної системи науки і освіти з європейською (по Булонській моделі) - <http://www.mon.gov.ua/education/higler/bolon/0>.
7. Пакет документів, прийнятих на Берлінській конференції міністрами вищого утворення Європи 18-19 вересня 2003 року: Комюніке – Створення Європейського простору вищої освіти - <http://www.mon.gov.ua/education/higler/bolon/5>.
8. Програма дій по реалізації положень Болонської декларації в системі вищої освіти і науки України - Наказ МОН України, 23.01.2004г., № 49
9. Комюніке Конференції міністрів країн Європи, відповідальних за сферу вищої освіти «Загальноєвропейський простір вищої освіти - Досягнення мети» м. Берген, 19-20 травня 2005г. - <http://www.rada.gov.ua>.
10. Воронаев И.Г. «Порядок присуждения ученых степеней в России и СССР(1802-1995)»: автореферат диссертации кандидата юридических наук - Саратов, 2000
11. Иванов А.Е. «Российское «ученое сословие» в годы второй отечественной войны» (Очерк гражданской психологии и патриотической деятельности) //Вопросы истории, естествознания и техники. - 1999. - № 2. - С.108.
12. Калимуллин Т.Р. Российский рынок диссертационных услуг (начало) - Экономическая социология. – 2005. - Т.6. - № 4. - С.14-38 - http://www.ecsoc.msses.ru/pdf/ecsoc_t6_n4.pdf; Калимуллин Т.Р. Российский рынок диссертационных услуг (окончание) - Экономическая социология. 2006, т.7, № 1, с.14-37 -http://www.ecsoc.msses.ru/pdf/ecsoc_t7_n1.pdf
13. Statistical Abstract of United States, 2002? P. 175; <http://www.nces.ed.gov/DigestofEducationStatistics,2002>.
14. Лесков С. «Какие ВУЗы получают приоритет финансирования» - 31.10.2005 - <http://inauka.ru/science/article59116?subhtml>.
15. База «Законодавство України+» <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>
16. Козлова. Л.А. «Без защиты диссертации...»: статусная организация общественных наук в СССР, 1933-1935 годы // Социологический журнал

- № 2, 2001 г. <http://knowledge.isras.ru/sj/sj2-01koz.html>.
17. Організаційно-правові основи діяльності університетів Російської імперії другої половини XIX ст. (на матеріалах України): Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Е.А. Писарєва; Нац. ун-т внутр. справ. — Харків, 2001. — 20 с.
  18. *Селіванов А.О.* Наука і закон: Перший досвід системного аналізу законодавства у сфері науки і науково-технічної діяльності. - К.: Логос, 2003. - 262 с.

До розділу 2

1. Статистичний щорічник України за 2004 рік. - К.: Держкомстат, 2005. - 591 с.
2. Науково-технічна діяльність в Україні у 2004 році // Статистичний бюлетень за січень-березень 2005 року. - К.: Держкомстат, 2005.
3. Science & Engineering Indicators - 2004. Wach., Vol. 2. Appendix Tables P A5-33
4. *Гохберг Л.М.* Научный потенциал СССР - М., ВИНТИ, 1990.
5. Загальнообов'язкове державне соціальне страхування та пенсійне забезпечення у цифрах і фактах. - Мінсоцпраці, ПФУ, 2005.
6. *Терехов А.И.* Некоторые показатели формирования кадрового потенциала российской науки // Бюллетень ВАК РФ. — 1993. - №1-2.
7. Лист Міністерства освіти і науки України №1/10-1083 від 16.05.2005
8. *Мачулін В.Ф., Бойко Р.В., Шкляр Л.Е.* ВАК в контексті Болонського процесу // Науковий світ. — 2005. - № 5.
9. *Гохберг Л.М.* «Статистика науки» - М., ТЕИС, 2003.
10. *Шереги Ф.Э., Дмитриев Н.М., Арефьев А.Л.* «Научно-педагогический потенциал и экспорт образовательных услуг российских вузов (социологический анализ)» - М., ЦСП, 2002.
11. Наукова та інноваційна діяльність в Україні. Стат. зб. - К., Держкомстат, 2000. - 317 с.
12. Наукова та інноваційна діяльність в Україні. Стат. зб. - К., Держкомстат, 2002. - 316 с.
13. Наукова та інноваційна діяльність в Україні. Стат. зб. - К., Держкомстат, 2004. - 360 с.
14. Наукова та інноваційна діяльність в Україні. Стат. зб. - К., Держкомстат, 2005. - 360 с.
15. Наказ Держкомстату України «Про затвердження форм державної статистичної звітності по статистиці науки, інформатики та інновацій і інструкцій про порядок їх заповнення» - №10 від 27.07.1997р.
16. Статистический бюллетень № 21 (39) Статистического комитета СНГ, ноябрь 1993 г.
17. Науково-технічний потенціал України і перспективи його розвитку. Тематична доповідь // Послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє і зовнішнє становище України у 2001 році». - К.: Інф.-вид. центр Держкомстату України, 2002. - С. 64-86.
18. Пріоритети технологічного розвитку України. Тематична доповідь // Послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє і зовнішнє становище України у 2002 році». - К.: Інф.-вид. центр Держкомстату України, 2003. - С. 77-93.
19. Зайняте населення України. Населення, зайняте економічною діяльністю, за

групами занять за даними Всеукраїнського перепису населення 2001 року. -К.: Держкомстат України, 2004. - 615 с.

До розділу 4

1. *Котельникова З.В.* «Молодая гвардия» экономической социологии: тематический обзор авторефератов кандидатских диссертаций за 2000-2002 гг. -Экономическая социология. – 2003. - Т.4, № 3. - С. 136-148 - http://www.ecsoc.msses.ru/pdf/ecsoc_t4_n3.pdf.
2. *Калимуллин Т.Р.* Российский рынок диссертационных услуг (*начало*) - Экономическая социология. 2005, т.6, № 4, с. 14-38 - http://www.ecsoc.msses.ru/pdf/ecsoc_t6_n4.pdf; Калимуллин Т.Р. Российский рынок диссертационных услуг (*окончание*) - Экономическая социология. – 2006. - Т.7, № 1. - С.14-37 -http://www.ecsoc.msses.ru/pdf/ecsoc_t7_n1.pdf.
3. *Зосимов А.М., Голік В.П.* «Дисертаційні помилки» - Харьков, ВД «ІНЖЕК», 2004.
4. Ворopaев И.Г. «Порядок присуждения ученых степеней в России и СССР(1802-1995)»: автореферат диссертации кандидата юридических наук -Саратов, 2000
5. *Козлова Л.А.* «Без защиты диссертации ...»: Статусная организация общественных наук в СССР, 1933-1935 гг.» - <http://knowledge.isras.ru/sj/sj2-01koz.html>.
6. *Иванов Е.А.* Ученые степени в Российской империи. XVIII в. - 1917 г. М.:Российская академия наук, Институт российской истории, 1994.
7. *Сорокина Н.Д.* «Образование в современном мире (социологический анализ)» - <http://www.conflictmanagement.ru/cat/?cat=58>.
8. *Гохберг Л.М.* «Статистика науки» - М., ТЕИС, 2003.
9. *Шереги Ф.Э., Дмитриев Н.М., Арефьев А.Л.* «Научно-педагогический потенциал и экспорт образовательных услуг российских вузов (социологический анализ)» - М., ЦСП, 2002.
10. *Клепо С.Ф.* «Атестация науково-педагогічних кадрів як дзеркало демократії в Україні» - Канадське Агентство Міжнародного Розвитку, 24-26 травня 2002 року, м.Одеса, <http://www.dep.kiev.ua/confer/Conference%202002/Sektion%2011/Klepko.pdf>.
11. *Селіванов А.О.* Наука і закон: Перший досвід системного аналізу законодавства у сфері науки і науково-технічної діяльності. - К.: Логос, 2003. - 262 с.
12. *Попович О.С.* «Науково-технологічна та інноваційна політика: основні механізми формування та реалізації» - К.: Фенікс, 2005
13. *Трахтенберг И.М.* «Почему ВАК не стал колыбелью для науки» - Зеркало недели, № 36, 06.09.1997г.
14. Порядок присудження наукових ступенів і присвоєння вчених звань - Постанова Кабінету Міністрів України від 28.06.1997р. № 644.
15. *Суржик О.* «Может тебе «козу» дать, или считать защиту несостоявшейся?» - Зеркало недели. - № 38, 20.09.1997г.
16. *Кухар В.* «Деякі думки про «ліцензування» наукової діяльності» - Дзеркало тижня. - № 47, 01.12.2001г.
17. *Белановский С.* «Наука: от финансового аудита к власти эффективных менеджеров» - 15.12.2005г. - <http://www.polit.ru/author/2005/12/15/science.html>.

18. *Богатуров А.* «Десять лет парадигмы освоения» - Pro et contra, 2000, т. 5, №1.
19. *Греков Н.* «Методологический кризис» или скрытая деградация?» - Pro et contra, 2001, т.6, № 1-2
20. Балацкий Е.В. «Диссертационная ловушка» - Свободная мысль-XXI, 2005, №2
21. *Леонов* «Куплю 500 диссертаций! - Ценность научных разработок должна проверяться рынком» - http://www.biometrica.tomsk.ru/leonov_500.htm
22. Полтерович В.М. «Институциональные ловушки и экономические реформы» - «Экономика и математические методы», 1998, №2
23. *Юревич А.В.* «Нормальная аномалия - Ученые предлагают свои методы борьбы с проплаченными защитами кандидатских и докторских диссертаций»- «Независимая газета», 14.12.2005 г.
24. *Белановский С.* «Оценка состояния Российской академии наук» -15.12.2005г. - <http://www.polit.ru/dossie/2005/12/15/ran.html>
25. *Соскін О., Матвійчук А.* «Вища атестаційна комісія порушує Конституцію України і права людини» - «Економічний часопис», 2000, №4; Відкрите звернення О.Соскіна до прем'єр-міністра України Ющенка В. А. щодо доцільності існування Вищої атестаційної комісії в Україні, від 7 березня 2000 року - <http://www.index.phpindex.phpemail.phpsearch.phpupup>; *Алексюк А.* «Чому склалася кризова ситуація у сфері захисту дисертацій, або про ВАК і його «чорних рецензентів»; Звернення групи вчених до Уряду України щодо реорганізації ВАК від 11 березня 2005 - <http://www.material.php?pokaz=1884>; *Соскін О.* «Трансформація системи вищої освіти в контексті європейської інтеграції України», 10.06.2005 р. - <http://www.material.php?pokaz=1954>
26. *Толочко А.* Страна мечтателей, страна ученых // Грани-плюс, 26.10.2005г.
27. *Бобринецкий В.* «Почем кило докторской. В Украине диссертацию легче защитить чиновнику, а не ученому» - «Вечерние вести», 24.04.2003 г.
28. Звернення учасників Восьмої щорічної міжнародної конференції «Інтелектуали і влада» українського фулбрайтівського товариства — Львів, 7-9.10.2005 р.
29. Бюллетень ВАК РФ. – 1993. - № 1-4.
30. «Учёная степень на макулатурном уровне. Липовая диссертация Маевского как зеркало работы ВАК», 28.06.2005г. - <http://www.Оpec.Ru>; Родионов И. «Пропуск в научное сообщество», 28.06.2005 г. - <http://www.Оpec.Ru>; *Салтыков Б.Г.* «Ученая степень превратилась в ярлык для визитной карточки», 30 июня 2005г. - <http://www.Оpec.Ru>.
31. *Рожен А.* ВАК брошен вызов? // Зеркало недели, № 3, 25.01.2003 г.
32. *Мазур В.* «ВАК не должен гнать брак» - Зеркало недели. - № 27, 20.07.2002 г.
33. *Дегтярьов Л.* «Якщо наукові роботи колективні...» - «Бюллетень ВАК України», 1997р., № 3, с.51; *Кондратенко П.* «Про стабілізацію вимог до дисертацій». - Бюллетень ВАК України. - 1997р. - № 4. - С.44-48; *Андріанова Г.У.* «Ретельніше оформляти атестаційні справи!». - Бюллетень ВАК України, -1998р. - № 1. - С.25-27
34. 3-2* - 1000 днів; 365 днів.
35. *Абрахам Г. Маслоу.* Мотивация и личность. - СПб.: Питер, 2003. - 352 с.

До розділу 5

1. Пропозиції щодо змін до переліку спеціальностей, за якими проводяться захисти дисертацій на здобуття наукових ступенів кандидата наук і

- доктора наук, присудження наукових ступенів і присвоєння вчених звань у галузі економічних наук. - Бюлетень ВАК України, - 2005. - № 5.
2. Лист Директора інституту та Голови спеціалізованої вченої ради Голові ВАК України щодо проекту переліку спеціальностей.
  3. Проект Закону про атестацію наукових і науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації (н.д. Дорогунцов С.І., № 2112 від 02.09.2002р.) - http://www.rada.gov.ua:8080/pls/zweb/webproc4_1?id=&pf3511=12947.
  4. Проект Закону про підготовку та атестацію наукових і науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації (н.д. Ситник К.М., Юхновський І.Р., Матвієнко А.С., № 2112¹ від 01.04.2003р.) - http://www.rada.gov.ua:8080/pls/zweb/webproc4_1?id=&pf3511=14641.
  5. Проект Закону про систему державної атестації наукових кадрів вищої кваліфікації (н.д. Курас І.Ф., № 2112² від 08.05.2003р.) - http://www.rada.gov.ua:8080/pls/zweb/webproc4_1?id=&pf3511=14917.
  6. Законопроекти про атестацію наукових та науково-педагогічних кадрів - Бюлетень ВАК України. – 2005 - № 1. - С.2-33.
  7. *Мокін Б.І.* «А чи варто Україні зміцнювати радянську систему атестації наукових і науково-педагогічних кадрів?» - Бюлетень ВАК України, - 2005р. - № 5. - С.24-29.
  8. *Гохберг Л.М.* Научный потенциал СССР - М., ВИНТИ, 1990.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

Руководство Фраскати /Пер. с англ. и научн. ред. Л.М. Гохберга. Организация экономического сотрудничества и развития. (Organization for Cooperation and Development OECD), Центр исследований и статистики науки, Париж-Москва: 1995

Руководство OSLO MANUAL OECD/GD(2) 26.

Наука в Российской Федерации: Статистический сборник /Министерство образования и науки Российской Федерации, Федеральная служба государственной статистики, Государственный университет – Высшая школа экономики; Городникова Н.В., Гохберг Л.М., Кузнецова И.А. [и др.]. М.: ГУ-ВШЭ, 2005. 492 с.

Науковий профіль України / Британська Рада в Україні, Сгоров Ю., Войнович І. – К.: Британська Рада в Україні. – 66 с.

Кремень В. Освіта і наука в Україні – інноваційні аспекти: Стратегія, реалізація, результати. – К.: Грамота, 2005. – 448 с.

Науково-технічний потенціал України та сучасні проблеми глобалізації науково-технологічної сфери / О.П. Зінченко, В.П. Ільчук, Л.Ф. Радзівська, В.М. Євтушенко. – К.: НДІСЕП, 2004. – 77 с.

Гесць В.М., Александрова В.П., Бажал Ю.М., Данько М.С., Дем'яненко В.В. Економіка знань та її перспективи для України: Наук. доп. / НАН України; Інститут економічного прогнозування / В.М. Гесць (ред.). – К., 2005. – 168 с.

Лазаренко В.Е. Наука в переходных хозяйственных системах: функционирование, динамика, эффективность. – Харьков: Бизнес-информ, 1999 – 264 с.

Проблема качества научных публикаций аспирантов / Стриханов М., Трубецков Д., Короновский А. и др. // Высшее образование в России. – 2004. - №9. – С. 96 – 103.

Котова Ольга Геральдівна. Розвиток системи підготовки і атестації наукових і науково-педагогічних кадрів в Україні (1992 – 1998 рр.): Автореф. дис... канд. наук з

держ. упр.: 25.00.05 / Українська академія держ. управління при Президентові України. – К., 2000. – 20 с.

Сидорчук Тетяна Геннадіївна. Підготовка наукових та науково-педагогічних кадрів через аспірантуру в Україні (1920-і-1970-і роки): Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Запорізький держ. ун-т – Запоріжжя, 1998. – 20 с.

Новая экономика – шанс для России: Тезисы/ Кузьминов Я.И., Яковлев А.А., Гохберг Л.М. (и др.): Препринт WP5/2003/01. – М.: ГУ ВШЭ, 2003. – 39 с.

Закон України «Про освіту» - № 1060-XII від 23.05.1991 р. – Відомості Верховної Ради (ВВР), - 1991. - № 34. - ст. 451.

Закон України «Про внесення змін і доповнень до Закону Української РСР «Про освіту» - № 100/96-ВР від 23.03.1996р. – Відомості Верховної Ради (ВВР). – 1996. - №21. - ст. 84.

Закон України «Про наукову і науково-технічну діяльність» - № 1977-XII від 13.12.1991 р. – Відомості Верховної Ради (ВВР). – 1992. - № 12. - Ст. 165

Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про основи державної політики у сфері науки і науково-технічної діяльності» - № 284-XIV від 01.12.1998р. - Відомості Верховної Ради (ВВР). – 1999. - № 2-3 -Ст.20.

Закон України «Про вищу освіту» - № 2984-III від 17.01.2002р. – Відомості Верховної Ради (ВВР). – 2002. - № 20. - Ст.134.

Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про підготовку науково-педагогічних і наукових кадрів» - № 309 від 1 березня 1999 року – Офіційний вісник України від 19.03.1999 – 1999 - № 9. - С. 71.

Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вчених звань» - № 644 від 28 червня 1997 року – Офіційний вісник України – 1997. № 27. - С. 105.

ДОДАТКИ

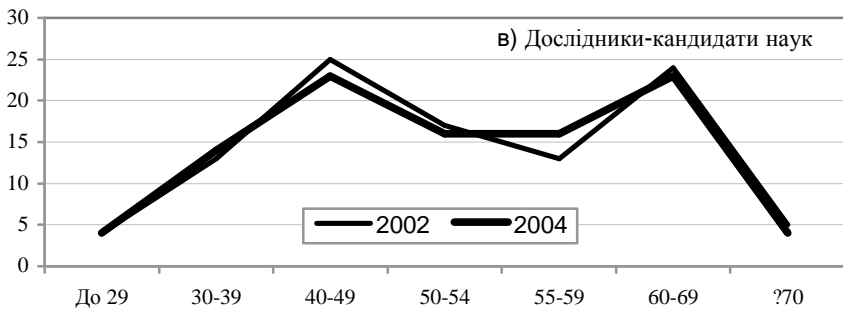
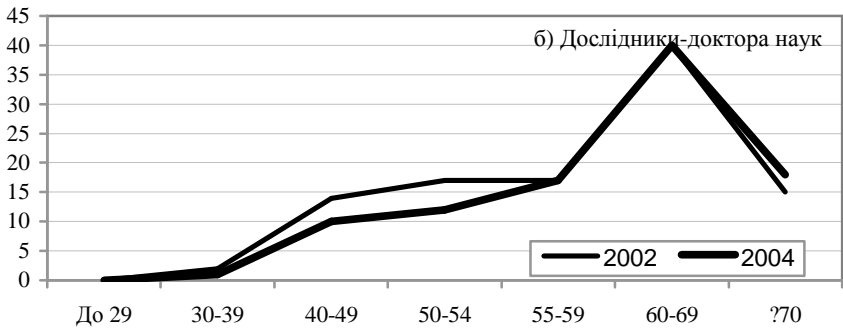
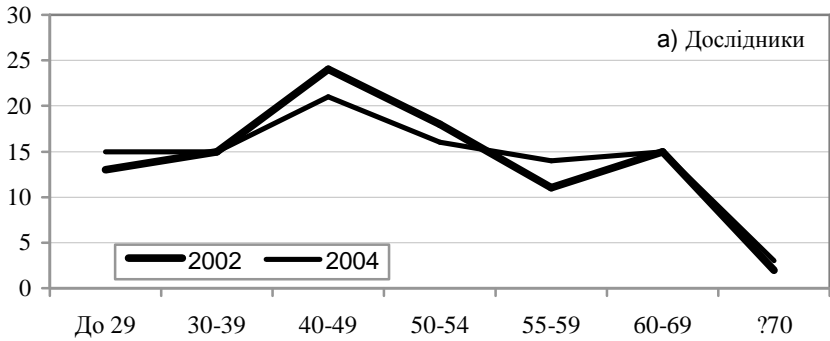
Додаток 1

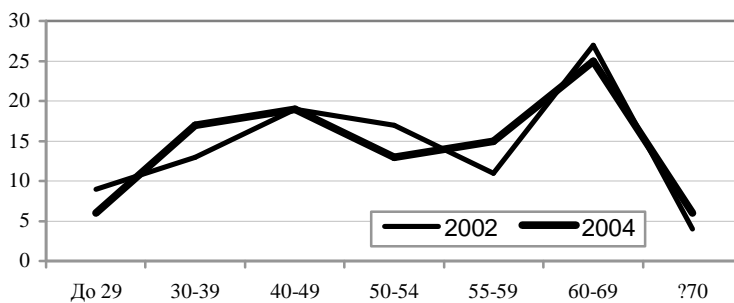
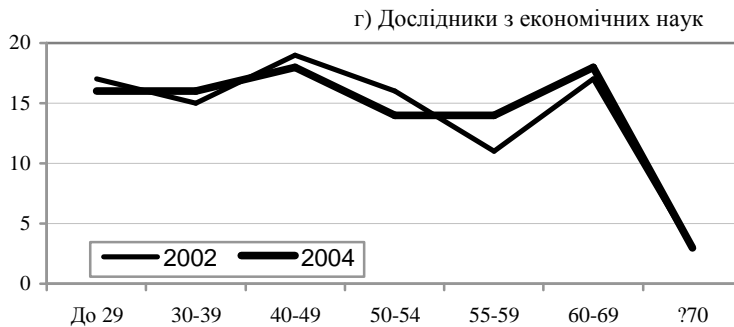
Чисельність працівників наукових організацій України, осіб/ % до попереднього року

	1990р.	1991р.	1992р.	1993р.	1994р.	1995р.	1996р.	1997р.	1998р.	1999р.	2000р.	2001р.	2002р.	2003р.	2004р.
Працівники основної діяльності	494197 *	449782 91.0	380979 84.7	345849 90.8	323938 93.7	293121 90.5	262467 89.5	233269 88.9	214926 92.1	199434 92.8	187980 94.3	181531 96.6	177983 98.0	173911 97.7	173622 99.8
З них мають науковий ступінь:															
Доктора наук	3198 *	3455 108.0	3845 111.3	4023 104.6	4022 100.0	4100 101.9	4156 101.4	4320 103.9	4519 104.6	4140 91.6	4110 99.3	4027 98.0	4003 99.4	3974 99.3	
Кандидата наук	29453 *	27907 94.8	27451 98.4	25998 94.7	24402 93.9	22902 93.9	21412 93.5	20704 96.7	19920 96.2	19006 95.4	18020 94.8	17368 96.4	17162 98.8	16934 98.7	
У т.ч. фахівці, зайняті науковою та науково-технічною діяльністю	313079 *	295010 94.2	248455 84.2	222127 89.4	207436 93.4	179799 86.7	160103 89.0	142532 89.0	134413 94.3	126045 93.8	120773 95.8	113341 93.8	107447 94.8	104841 97.6	106603 101.7
З них мають науковий ступінь:															

	1990р.	1991р.	1992р.	1993р.	1994р.	1995р.	1996р.	1997р.	1998р.	1999р.	2000р.	2001р.	2002р.	2003р.	2004р.
Доктора наук	3192 *	3432 107,5	3843 112,0	4023 104,7	3995 99,3	4099 102,6	4151 101,3	4309 103,8	4510 104,7	4132 91,6	4103 99,3	4027 98,1	3998 99,3	4005 100,2	4114 102,7
Кандидата наук	29320 *	27843 95,0	27410 98,4	25960 94,7	24277 93,5	22860 94,2	21357 93,4	20637 96,6	19824 96,1	18898 95,3	17916 94,8	17368 96,9	17082 98,4	16756 98,1	16983 101,4
Працівники, які виконують НДВКР за сумісництвом	35995 *	36098 100,3	39012 108,1	39201 100,5	40034 102,1	41677 104,1	45395 108,9	46801 103,1	48760 104,2	48414 99,3	53869 111,3	55355 102,8	57203 103,3	63369 110,8	65551 103,5
З них мають науковий ступінь:															
Доктора наук	2863 *	3060 106,9	3726 121,8	4034 108,3	4034 100,0	4248 105,3	4572 107,6	4926 107,7	5188 105,3	4952 95,5	5455 110,2	5089 93,3	5454 107,2	6096 111,8	6439 105,6
Кандидата наук	21104 *	21601 102,4	22243 103,0	21576 97,0	17949 83,2	18625 103,8	21699 116,5	21478 99,0	21903 102,0	21867 99,8	23331 106,7	19356 83,0	20568 106,3	22790 110,8	23666 103,8

Розподіл дослідників України за віком

Проект Закону про атестацію наукових і науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації

*(внесений народним депутатом України Дорогунцовим С.І.,
реєстр. № 2112 від 02.09.2002 р.)*

Цей Закон визначає правові, організаційні й фінансові засади державної політики щодо функціонування та розвитку системи атестації наукових і науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації як важливого засобу інтенсифікації наукової, науково-технічної та освітньої діяльності громадян України, регламентує порядок присудження наукових ступенів кандидата і доктора наук, а також присвоєння вчених звань старшого наукового співробітника, доцента і професора.

Він покликаний забезпечити єдність державних вимог у процесі експертизи рівня наукової значущості та практичної доцільності творчих досягнень висококваліфікованих фахівців. Закон сприятиме реалізації державної політики щодо перспектив розвитку науки і техніки в Україні з урахуванням світового рівня науково-технічного прогресу, забезпеченню зміцнення наукового потенціалу держави за рахунок висококваліфікованих перспективних науковців, спроможних розв'язувати складні проблеми суспільного і державного життя.

РОЗДІЛ І. ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ

Стаття 1. Основні терміни та їх визначення

У цьому Законі наведені нижче терміни вживаються у такому значенні:

Атестаційний процес - послідовний комплекс експертних дій щодо оцінки наукового рівня праць та вчених і прийняття учасниками атестаційного процесу колегіального рішення про визнання (невизнання) відповідності (невідповідності) рівня наукових праць та кваліфікації вчених кваліфікаційним вимогам.

Атестація - державне визнання колегіально визначених

кваліфікаційних рівнів наукових праць та рівнів кваліфікації вчених - авторів цих праць. Метою атестації є визначення відповідності наукових праць та вчених кваліфікаційним вимогам, які встановлено, погоджено та затверджено у порядку, що вводить цим Законом.

Затвердження кваліфікаційних вимог за поданням Вищої атестаційної комісії України здійснює Кабінет Міністрів України за попереднім погодженням Міністерства освіти і науки України та Національної академії наук України.

Вчені звання - це рівні наукової та педагогічної кваліфікації вченого в межах певної наукової галузі та спеціальності. Вченими званнями в Україні є звання старшого наукового співробітника, доцента і професора.

Галузь науки - частина науки, що охоплює споріднені знання (фізико-математичні, біологічні, хімічні, технічні науки тощо).

Дисертація - кваліфікаційна наукова праця, в якій автор (здобувач) узагальнює власний доробок, отриманий у творчому процесі розв'язання наукової чи науково-прикладної проблеми або конкретного завдання, яка написана у вигляді спеціально підготовленого рукопису чи опублікованої монографії з метою отримання наукового ступеня доктора чи кандидата наук.

Основні наукові результати дисертації відображають особистий внесок автора в їх досягнення і обов'язково повинні бути опубліковані автором. Попередню експертизу дисертації проводить організація, де виконувалась дисертація або до якої був прикріплений здобувач, і робить висновок про наукову і практичну цінність дисертації. Кожна дисертація супроводжується авторефератом з метою ознайомлення наукової громадськості з науковим доробком здобувача.

Вимоги до дисертацій, авторефератів та їх оформлення встановлюються відповідними нормативними актами.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора наук є кваліфікаційною науковою працею, що містить не захищені

раніше наукові положення і отримані автором нові науково обгрунтовані результати в певній галузі науки, які в сукупності розв'язують важливу наукову або науково-прикладну проблему.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата наук є кваліфікаційною науковою працею, що містить узагальнення проведених автором досліджень і отримані автором нові науково обгрунтовані результати, які в сукупності розв'язують конкретне наукове чи науково-прикладне завдання, яке має істотне значення для певної галузі науки.

Здобувач - особа з повною вищою освітою, яка володіє глибокими фаховими знаннями й отримала в результаті наукової творчості значні наукові досягнення в певній галузі науки, що дозволяє їй в установленому порядку претендувати на присудження наукового ступеня чи присвоєння вченого звання.

Наука - сфера людської діяльності, спрямованої на вироблення та теоретичну систематизацію нових об'єктивних знань щодо дійсності, і яка містить суму накопичених людством знань, які формують наукову картину світу та суспільного життя.

Наукова експертиза - це діяльність, метою якої є дослідження, перевірка, аналіз та оцінка наукового рівня об'єкта експертизи і підготовка обгрунтованих висновків для прийняття рішень щодо таких об'єктів.

Наукова кваліфікація - ступінь і вид професійної освіченості фахівця, наявність у нього знань, вміння та навичок, необхідних для виконання ним певної наукової роботи.

Наукова творчість - процес отримання нових наукових фактів, які збагачують науку й забезпечують її прогрес; вироблення і теоретична систематизація отриманих знань щодо об'єктивної дійсності.

Науковець - фахівець з повною вищою освітою, основною діяльністю якого є наукова робота.

Наукові ступені - це рівні наукових досягнень, які присуджуються за виконання і прилюдний захист на

спеціалізованих вчених радах відповідних кваліфікаційних наукових праць.

Науковими ступенями вищої наукової кваліфікації в Україні є ступені кандидата наук і доктора наук.

Учасники атестаційного процесу — колегіальні органи установ та організацій, яким цим Законом надано відповідні права з атестації: Вищій атестаційній комісії України (БАК), Президії БАК, експертним радам БАК, Міністерству освіти і науки України (МОН), Атестаційній колегії МОН, спеціалізованим ученим радам вищих державних навчальних закладів III-IV рівнів акредитації, науковим, науково-технічним, технічним радам державних наукових установ і організацій.

Учений - науковець, який досяг у своїй творчості певних результатів, високий рівень яких доведений у процесі атестації (спеціалізованою вченою радою, БАК), про що свідчить присудження наукового ступеня та видача йому відповідного диплома державного зразка. Плідна наукова чи науково-педагогічна праця вченого на певних посадах, перелік яких затверджується Кабінетом Міністрів України, протягом визначеного терміну та при дотриманні інших встановлених вимог є підставою для присвоєння йому вченого звання та його посвідчення відповідним атестатом державного зразка.

Стаття 2. Мета і завдання Закону

Метою цього Закону є врегулювання відносин, пов'язаних із атестацією наукових і науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації.

Основними завданнями Закону є:

правове забезпечення реалізації державної політики у галузі атестації наукових і науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації, присудження наукових ступенів кандидата наук і доктора наук, присвоєння вчених звань доцента, старшого наукового співробітника та професора;

визначення прав і обов'язків учасників атестаційного процесу, регламентація процесу щодо оцінки наукового рівня

праць та вчених, які проходять атестацію.

Стаття 3. Державна політика у сфері підготовки та атестації наукових і науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації

Атестація наукових і науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації - одна з основних ланок в системі державного регулювання науки та освіти в Україні відповідними органами виконавчої влади.

Державна політика в галузі атестації наукових і науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації визначається Верховною Радою України, Президентом України та Кабінетом Міністрів України відповідно до їх повноважень, визначених Конституцією України, а також цим Законом, і реалізується ВАК і МОН.

Стаття 4. Основні принципи атестації наукових і науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації

Основними принципами атестації наукових і науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації в Україні є:

- державне регулювання системи атестації;

- забезпечення рівних прав всім здобувачам претендувати на присудження їм наукового ступеня чи присвоєння вченого звання за умови дотримання ними вимог, встановлених цим Законом;

- єдність вимог до здобувачів наукових ступенів і вчених звань при суворому дотриманні встановлених цим Законом та чинними підзаконними актами норм і правил;

- незалежність, об'єктивність і наукова обґрунтованість експертизи на всіх етапах процесу атестації наукових і науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації;

- персональна відповідальність експертів та опонентів, які беруть участь у процесі атестації на різних його етапах за об'єктивність та обґрунтованість висновків щодо кваліфікаційного рівня дисертаційних робіт;

- колегіальність у прийнятті остаточних рішень щодо

присудження наукових ступенів і присвоєння вчених звань;
прозорість і гласність процесу присудження наукових ступенів і присвоєння вчених звань.

РОЗДІЛ II. НАУКОВІ СТУПЕНІ, ВЧЕНІ ЗВАННЯ, ЇХ ПРИСУДЖЕННЯ ТА ПРИСВОЄННЯ

Стаття 5. Наукові ступені кандидата наук і доктора наук.

Загальні кваліфікаційні вимоги

В Україні визнаються наукові ступені та вчені звання, котрі присуджені чи присвоєні у порядку, встановленому цим Законом. Єдиними документами, що засвідчують присудження наукового ступеня й присвоєння вченого звання є дипломи кандидата наук, дипломи доктора наук, атестати старшого наукового співробітника, атестати доцента та атестати професора, видані відповідно ВАК та МОН.

Наукові ступені присуджують спеціалізовані вчені ради на підставі прилюдного захисту дисертацій. ВАК проводить експертизу дисертаційних робіт, розгляд атестаційних справ здобувачів та видачу їм дипломів доктора наук і кандидата наук на підставі рішень спеціалізованих вчених рад, їх оцінки і рекомендацій експертних рад та атестаційного висновку Президії ВАК.

Науковий ступінь кандидата наук присуджується особі, яка завершила повну вищу освіту й отримала диплом спеціаліста або магістра (чи інший диплом еквівалентного рівня), з позитивними оцінками у визначений термін склала кандидатські іспити, організовані атестаційним органом або аспірантурою, провела наукові дослідження, які містять нові науково обґрунтовані результати, рекомендовані до прилюдного захисту спеціалізованою вченою радою і захистила на її засіданні дисертацію кандидата наук.

Здобувач наукового ступеня кандидата наук, який не має повної вищої освіти в галузі науки, за профілем якої підготовлено дисертацію, складає додатковий кандидатський

іспит із загальнонаукової дисципліни цієї галузі науки. Наукові ступені в галузі медичних, ветеринарних чи юридичних наук можуть бути присуджені здобувачам, які мають відповідно повну вищу медичну, ветеринарну та юридичну освіту. За окремими науковими спеціальностями, перелік яких встановлює ВАК, наукові ступені в галузі медичних та ветеринарних наук можуть бути присуджені здобувачам, які мають повну вищу біологічну освіту.

Кандидатські іспити складаються в обсязі та у порядку, визначеними МОН та ВАК.

До процесу публічного захисту дисертації на здобуття наукового ступеня доктора наук допускається особа з науковим ступенем кандидата наук, яка у період після отримання останнього у термін не менше 5 років ініціювала та взяла участь у наукових дослідженнях та одноосібно отримала суттєві наукові результати, які визнані науковою громадськістю та у сукупності складають розв'язання наукової чи науково-прикладної проблеми.

Стаття 6. Вчені звання старшого наукового співробітника, доцента, професора

Вчене звання старшого наукового співробітника присвоюють здобувачу за наявності у нього значних наукових досягнень у певній галузі науки, отриманих протягом певного періоду після захисту кандидатської чи докторської дисертації.

Звання доцента і професора засвідчують високий рівень наукових досягнень і відповідну професійну кваліфікацію здобувача у проведенні навчального процесу в закладах освіти, підготовці молодих науковців: магістрів, кандидатів і докторів наук. Присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника здійснює ВАК, а професора та доцента - МОН у порядку, який регламентується відповідними нормативними актами.

Рішення вченої (науково-технічної) ради про присвоєння вченого звання професора або доцента набуває чинності з дня

його присвоєння МОН.

Рішення вченої (науково-технічної) ради про присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника набуває чинності з дня його присвоєння ВАК.

РОЗДІЛ III. ЕТАПИ АТЕСТАЦІЙНОГО ПРОЦЕСУ, ПРАВОВИЙ СТАТУС ЙОГО УЧАСНИКІВ

Стаття 7. Спеціалізовані вчені ради

Спеціалізовані вчені ради - основна ланка атестаційного процесу в системі атестації наукових і науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації, створюються за рішенням ВАК у відомих своїми досягненнями наукових, науково-дослідних установах та вищих навчальних закладах III і IV рівнів акредитації, які здійснюють фундаментальні та прикладні наукові та науково-технічні дослідження.

Підставами до створення спеціалізованих вчених рад є клопотання Національної академії наук України, Академії медичних наук, Української академії аграрних наук, Академії педагогічних наук, Академії правових наук чи Академії мистецтв, МОН, міністерств і відомств, які мають підпорядковані їм науково-дослідні установи та вищі навчальні заклади III - IV рівнів акредитації, та вищих навчальних закладів зі статусом національних.

Спеціалізовані вчені ради призначають для експертизи дисертацій офіційних опонентів з числа компетентних вчених, а також провідні установи, відомі своїми досягненнями зі спеціальності, за якою подана дисертація, які зобов'язані забезпечити незалежність та об'єктивність відгуків на дисертацію.

Спеціалізовані вчені ради у своїй діяльності підпорядковані Президії ВАК та несуть відповідальність за обґрунтованість прийнятих ними рішень і покликані забезпечувати високий рівень вимогливості під час проведення атестації.

У разі порушення спеціалізованими вченими радами вимог

нормативно-правових актів з питань присудження наукового ступеня доктора і кандидата наук ВАК може вжити до них заходів у межах своєї компетенції, включаючи припинення їх діяльності. Забезпечення діяльності спеціалізованих вчених рад необхідними для розгляду і захисту дисертації матеріально-технічними та іншими засобами здійснюється тими установами і організаціями, за клопотаннями яких створено ці ради.

Прилюдний захист дисертації відбувається на засіданні спеціалізованої вченої ради, яке вважається правомочним, якщо в його проведенні взяло участь щонайменше дві третини її складу, а також за умови обов'язкової участі щонайменше чотирьох докторів наук з кожної спеціальності докторської дисертації і щонайменше трьох докторів зі спеціальності кандидатської дисертації. Рішення спеціалізованої вченої ради щодо присудження наукового ступеня вважається позитивним, якщо за нього проголосувало щонайменше три чверті членів ради, які брали участь у засіданні.

Забороняється усувати в дисертації недоліки, виявлені спеціалізованою вченою радою в процесі її розгляду, та в авторефераті після його розсилання. Здобувач має право зняти дисертацію з розгляду в спеціалізованій вченій раді до початку таємного голосування, крім випадків, коли в дисертації виявлені текстові запозичення, використання ідей, наукових результатів і матеріалів інших авторів без посилання на джерело публікації. В такому разі дисертація знімається з розгляду незалежно від стадії проходження без права її повторного захисту.

Порядок проведення засідання спеціалізованої вченої ради під час захисту дисертації, вимоги до змісту та оформлення атестаційних справ визначаються відповідними нормативними документами.

Рішення спеціалізованої вченої ради про присудження наукового ступеня кандидата наук набуває чинності з дати прийняття Президією ВАК рішення про видачу відповідного диплома.

Рішення про присудження спеціалізованою вченою радою наукового ступеня доктора наук набуває чинності з дати його затвердження Президією ВАК та прийняття рішення про видачу відповідного диплома.

Дисертація, за результатами захисту якої спеціалізована вчена рада чи Президія ВАК винесла негативне рішення, може бути подана до повторного захисту в оновленому вигляді не раніше як через рік з дня такого рішення.

Стаття 8. Експертні ради ВАК

Оцінку наукового рівня дисертацій, їх наукову та практичну цінність, діяльності спеціалізованих вчених рад здійснює ВАК за участю експертних рад.

Експертні ради ВАК є організаторами наукової експертизи, на які покладено здійснення комплексної експертизи наукового рівня дисертацій, їх наукової та практичної цінності, а також атестаційних справ здобувачів наукових ступенів і вчених звань.

Експертні ради формуються та затверджуються Президією ВАК з числа провідних учених певної галузі науки і є відповідальними перед Президією ВАК за виконання покладених на них функцій.

Експертна рада забезпечує дотримання єдності вимог до здобувачів, компетентність, неупередженість і об'єктивність експертизи у процесі атестації здобувачів наукових ступенів і вчених звань на основі цього Закону та вимог регламенту її діяльності, який затверджується Президією ВАК.

Порядок формування, права та обов'язки експертної ради визначаються відповідними нормативними документами.

Стаття 9. Вища атестаційна комісія України.

Президія ВАК. Загальні положення, структура

ВАК - центральний орган виконавчої влади, підпорядкований Кабінету Міністрів України. ВАК реалізує державну політику у галузі атестації наукових і науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації.

ВАК керується у своїй діяльності Конституцією України,

Законами України, Указами Президента України, Постановами Кабінету Міністрів України, "Положенням про ВАК", цим Законом та нормативно-правовими актами з питань атестації наукових кадрів вищої кваліфікації.

ВАК узагальнює практику застосування законодавства з питань, що належать до її компетенції, розробляє пропозиції про вдосконалення законодавства і в установленому порядку вносить їх на розгляд Президентів України, Верховній Раді України та Кабінету Міністрів України. У межах своїх повноважень ВАК організовує дотримання законодавчих актів, здійснює контроль за їх реалізацією.

ВАК забезпечує виконання та контроль за виконанням державних вимог при атестації наукових і науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації, формує мережу спеціалізованих вчених рад та експертних рад, забезпечує здійснення ними колективних експертиз, розробляє нормативні та методичні засади їхньої діяльності та контролює порядок їх виконання.

ВАК затверджує рішення спеціалізованих вчених рад про присудження наукових ступенів і рішення вчених (наукових, науково-технічних, технічних) рад про присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника, а також скасовує їх у разі невиконання державних вимог при атестації наукових і науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації.

Основні завдання та права ВАК визначені "Положенням про ВАК".

До складу ВАК входять: керівництво, Президія, робочий апарат та експертні ради.

Керівництво ВАК, Президія ВАК, атестаційні відділи ВАК, експертні ради, спеціалізовані вчені ради та вчені ради наукових установ і вищих навчальних закладів виступають як учасники атестаційного процесу, їх права, повноваження та обов'язки не можуть тлумачитися вільно поза межами цього Закону.

ВАК очолює Голова, який призначається на посаду Указом Президента України. Голова ВАК несе персональну

відповідальність перед Президентом України та Кабінетом Міністрів України за виконання покладених на ВАК завдань.

До керівництва ВАК належать також заступники Голови ВАК і Головний вчений секретар, які призначаються на посаду Указом Президента України.

Для розгляду найважливіших питань обговорення напрямків діяльності ВАК, атестації наукових і науково-педагогічних кадрів, здійснення наукової експертизи дисертацій та атестаційних справ старших наукових співробітників, оперативного та узгодженого вирішення питань, що належать до компетенції ВАК, утворюється Президія ВАК, формування, діяльність та повноваження якої регламентуються "Положенням про ВАК".

ВАК має робочий апарат, основним обов'язком якого є проведення попередньої експертизи атестаційних справ та дисертацій та підготовка матеріалів для учасників атестаційного процесу, сприяння в роботі всім структурам, що виступають як учасники атестаційного процесу, документальне супроводження та оформлення матеріалів для розгляду на Президії ВАК, які приймаються чи виконуються в процесі атестації, оформлення та видача дипломів і атестатів.

Стаття 10. Міністерство освіти та науки України.

Атестаційна колегія МОН

МОН проводить експертизу атестаційних справ на підставі рішень вчених рад за поданням Атестаційної колегії МОН, присвоює здобувачам вчені звання доцента та професора у відповідності до цього Закону та видає відповідні атестати.

Регламент роботи, порядок формування, вимоги до персонального складу Атестаційної колегії МОН визначаються відповідним Положенням, яке затверджує Кабінет Міністрів України за поданням МОН.

Стаття 11. Експертиза дисертацій у ВАК

Дисертації та атестаційні справи підлягають обов'язковій науковій експертизі. ВАК України в межах своїх повноважень

ініціює і виступає як замовник проведення попередньої, первинної, повторної, додаткової та контрольної наукової експертизи дисертацій та атестаційних справ здобувачів.

Контроль за дотриманням державних вимог щодо атестації наукових кадрів, науковим рівнем дисертацій, їх науковою та практичною цінністю, роботою спеціалізованих вчених рад, забезпеченням дотримання єдиних вимог до здобувачів наукових ступенів, експертизи дисертаційних робіт покладається на ВАК, який здійснює його за участю експертних рад та апарату ВАК.

Спеціалізовані вчені ради не мають права втручатися у справу експертизи дисертацій у ВАК.

Порядок роботи експертних рад ВАК визначається відповідними нормативними актами.

У разі, коли експертною радою ВАК або відділом ВАК встановлено, що експертизу дисертаційної роботи під час її захисту в спеціалізованій вченій раді проведено неякісно, висновок спеціалізованої вченої ради недостатньо аргументований або порушено вимоги нормативно-правових актів щодо наявності відповідної освіти, складання кандидатських іспитів, оформлення атестаційної справи, порядку присудження наукового ступеня доктора і кандидата наук, або є інші порушення, експертна рада ВАК разом з апаратом ВАК готує проект атестаційного висновку щодо скасування рішення спеціалізованої вченої ради про присудження наукового ступеня, який подається на ухвалення Президії ВАК.

Особи, винні в умисному примушуванні або створенні для експертів і експертних комісій обставин, які зумовлюють незаконне чи необ'єктивне проведення наукової експертизи або підготовку необґрунтованих чи свідомо недостовірних висновків, дискредитації або переслідуванні експертів за підготовлені ними висновки, несприятливі для особи чи організації, які їх дискредитують чи переслідують, притягаються

до дисциплінарної, цивільно-правової, адміністративної та кримінальної відповідальності відповідно до чинного законодавства.

Стаття 12. Переатестація та нострифікація

Порівнянність (еквівалентність) кваліфікаційних документів (дипломів) державного зразка, які видають органи атестації інших країн, проводить ВАК шляхом переатестації вчених, яка проводиться спеціалізованими вченими радами України за дорученням ВАК.

Дипломи докторів та кандидатів наук, а також атестати професорів, доцентів, старших наукових співробітників, видані атестаційними органами СРСР і Російської Федерації за результатами захистів дисертацій або рішень вчених рад до 1 вересня 1992 року, в Україні визнаються дійсними.

Переатестація наукових і науково-педагогічних працівників - громадян України, які мають наукові ступені, присуджені їм в інших країнах, провадиться ВАК за клопотанням організації, де працює здобувач, з поданням документів відповідно до переліку, що визначає ВАК.

Переатестація наукових і науково-педагогічних працівників - громадян України, які мають вчені звання, присвоєні їм в інших країнах, провадиться МОН та ВАК за клопотанням організації, де працює здобувач, із поданням документів відповідно до переліку, що визначають МОН та ВАК.

Нострифікація (визнання) дипломів та атестатів, виданих громадянам України в інших країнах, проводиться ВАК і МОН згідно з міжнародними угодами та конвенціями.

Власники документів про наукові ступені й вчені звання, виданих органами атестації інших країн, набувають прав, що передбачені для власників відповідних документів, виданих ВАК або МОН, лише після проходження переатестації і нострифікації за процедурою, встановленою відповідно ВАК і МОН.

Стаття 13. Оформлення і видача дипломів і атестатів

Форми дипломів та атестатів розробляють відповідно ВАК і МОН та затверджує Кабінет Міністрів України.

Порядок оформлення та видачі дипломів і атестатів визначається відповідними нормативними актами.

Стаття 14. Позбавлення наукових ступенів і вчених звань

Особи, яким присуджено наукові ступені або присвоєно вчені звання, можуть бути позбавлені цих ступенів і звань відповідно ВАК та МОН на підставі клопотань, поданих спеціалізованими вченими радами, де проходив захист дисертацій, або вченими радами, що подавали клопотання про присвоєння вченого звання. Порядок позбавлення наукових ступенів і вчених звань регламентується відповідними нормативними актами.

Стаття 15. Розгляд апеляцій

На рішення спеціалізованих вчених рад щодо присудження (позбавлення) наукових ступенів установами, організаціями, здобувачами та іншими особами впродовж двох місяців з дня захисту дисертації може бути подано апеляцію (оскарження рішення) до відповідної спеціалізованої вченої ради або до ВАК.

Висновок спеціалізованої вченої ради та інші матеріали щодо розгляду апеляції протягом 10 робочих днів після засідання спеціалізованої вченої ради подаються до ВАК.

На відповідні рішення ВАК, пов'язані з присудженням (позбавленням) наукових ступенів, здобувач може подати апеляцію до ВАК не пізніше як через 2 місяці з дня їх прийняття.

У цьому випадку Президія ВАК створює апеляційну комісію із залученням фахівців відповідної галузі науки, яка розглядає апеляцію здобувача і готує рекомендації для Президії ВАК.

Рішення вченої або науково-технічної ради щодо присвоєння (позбавлення) вчених звань можуть бути оскаржені в МОН чи ВАК не пізніше як через два місяці з дня їх прийняття.

Рішення Атестаційної колегії МОН або постанова Президії

ВАК щодо апеляції є остаточними.

Нове клопотання про присвоєння вченого звання може бути порушене не раніше ніж через один рік після прийняття рішення про відмову в присвоєнні вченого звання. Обов'язковою умовою повторного клопотання має бути опублікування нових навчально-методичних або наукових праць.

Порядок розгляду апеляцій у спеціалізованих вчених радах та вчених радах визначається "Порядком присудження наукових ступенів і присвоєння вчених звань".

Після закінчення встановлених цим Законом термінів ВАК і МОН апеляції для розгляду не приймають.

РОЗДІЛ IV. ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНІ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНІ ПИТАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ВАК

Стаття 16. Порядок утримання

ВАК є бюджетною установою. Видатки на утримання ВАК передбачаються окремим рядком у Державному бюджеті України.

Граничну чисельність працівників центрального апарату ВАК та його структуру затверджує Кабінет Міністрів України.

Штатний розпис та єдиний кошторис доходів і видатків ВАК затверджується в установленому порядку.

Стаття 17. Статус

ВАК є юридичною особою, має самостійний баланс, рахунки в установах банку, печатку із зображенням Державного Герба України та бланки зі своїм найменуванням. ВАК видає нормативно-правові акти з питань власної діяльності, які підлягають державній реєстрації в установленому законом порядку.

Акти ВАК, прийняті в межах її повноважень, є обов'язковими для міністерств і відомств, в системі яких створені спеціалізовані вчені ради для присудження наукових ступенів кандидата і доктора наук та діють вчені (наукові, науково-технічні, технічні) ради, що приймають рішення про присвоєння

вченого звання старшого наукового співробітника.

Експертні висновки ВАК можуть спростовуватися додатковими експертизами у порядку, визначеному цим Законом, і не підлягають оскарженню в судовому порядку.

РОЗДІЛ V. ПРИКІНЦЕВІ ПОЛОЖЕННЯ

Цей Закон визнає дійсними всі результати атестації, дипломи та атестати, що були прийняті (видані) ВАК та МОН до набуття чинності цього Закону.

Закон набуває чинності через шість місяців з дня його опублікування. До приведення нормативно-правових актів у відповідність із цим Законом закони та інші нормативно-правові акти застосовуються в частині, що не суперечить цьому Закону.

**Проект Закону про підготовку та атестацію
наукових і науково-педагогічних кадрів вищої
кваліфікації**

*(внесений народними депутатами України Ситником К. М.,
Юхновським І.Р., Матвієнком А.С., реєстр. № 2112¹
від 01.04.2003р.)*

Цей Закон регулює відносини у галузі атестації наукових і науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації, регламентує порядок присудження наукових ступенів кандидата і доктора наук, а також присвоєння вчених звань доцента і професора.

Закон визначає правові, організаційні та фінансові засади функціонування та розвитку системи атестації наукових, науково-педагогічних працівників як важливого засобу інтенсифікації розвитку наукової, науково-технічної і науково-педагогічної діяльності громадян України і сприяє реалізації державної політики щодо розвитку науки і техніки з урахуванням рівня світового науково-технічного прогресу.

РОЗДІЛ І. ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ

Стаття 1. Основні терміни та їх визначення

У цьому законі наведені нижче терміни вживаються в наступному значенні:

Наукові і науково-педагогічні кадри вищої кваліфікації - наукові, науково-технічні, науково-педагогічні працівники, які мають науковий ступінь, вчене звання.

Науковий ступінь - це рівень наукової кваліфікації вченого, який присуджується за виконання та прилюдний захист на спеціалізованих вчених радах дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата наук або доктора наук з певної галузі науки. Науковими ступенями вищої наукової кваліфікації в Україні є ступені кандидата наук і доктора наук. Документом, що засвідчує присудження наукового ступеня, є диплом державного зразка.

Вчене звання - це рівень професійної кваліфікації наукового або науково-педагогічного працівника, який присвоюється на основі рішення вчених рад. Вченими званнями в Україні є звання доцента та професора. Документом, що засвідчує присудження наукового ступеня, є атестат державного зразка.

Атестація - колегіальне визначення відповідності наукових праць та професійної кваліфікації вчених кваліфікаційним вимогам, затверджених цим Законом.

Атестаційний процес - послідовний комплекс експертних дій щодо оцінки відповідності наукового рівня праць та професійної кваліфікації вчених кваліфікаційним вимогам та прийняття учасниками атестаційного процесу відповідного колегіального рішення.

Учасники атестаційного процесу - колегіальні органи установ та організацій, яким цим Законом надано права з атестації. Такі права, що тлумачаться виключно цим Законом, надаються Вищій атестаційній комісії (далі ВАК) України, експертним радам ВАК України спеціалізованим вченим радам наукових, науково-дослідних установ і організацій, вищих навчальних закладів III-IV рівнів акредитації та їх вченим (науковим, науково-технічним, технічним) радам.

Аспірантура - система підготовки спеціалістів в науково-дослідних установах та вищих навчальних закладах III-IV рівня акредитації до наукової і науково-педагогічної діяльності та захисту кандидатської дисертації.

Докторантура - система підготовки у науково-дослідних установах та вищих навчальних закладах IV рівня акредитації спеціалістів, які мають вчену ступінь кандидата наук, до розробки важливих наукових проблем та захисту докторської дисертації.

Аспірант - особа, яка має освітньо-кваліфікаційний рівень магістра або спеціаліста, і зарахована до аспірантури для підготовки дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата наук, тему якої затверджено спеціалізованою вченою радою.

Докторант - особа, яка має науковий ступінь кандидата наук, і зарахована до докторантури для підготовки дисертації на здобуття наукового ступеня доктора наук, тему якої затверджено спеціалізованою вченою радою.

Здобувач наукового ступеня кандидата наук - особа, яка має освітньо-кваліфікаційний рівень магістра або спеціаліста, і самостійно працює над підготовкою дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата наук, тему та наукового керівника якої затверджено спеціалізованою вченою радою.

Здобувач наукового ступеня доктора наук - особа, яка має науковий ступінь кандидата наук, і самостійно працює над підготовкою дисертації на здобуття наукового ступеня доктора наук, тему якої затверджено спеціалізованою вченою радою.

Наукова праця - це дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата або доктора наук, автореферат, монографія, наукова стаття, роботи, опубліковані в матеріалах конференції та симпозіумів, патент на винахід, програма для ЕВМ, топології інтегральних схем, депоновані рукописи робіт.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора наук є кваліфікаційною науковою працею, що містить не захищені раніше наукові положення та отримані автором нові наукові обґрунтовані результати у певній галузі науки, які у сукупності розв'язують важливу наукову або науково-прикладну проблему.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата наук є кваліфікаційною науковою працею, що містить результати проведених автором досліджень та отримані автором нові науково обґрунтовані результати, які в сукупності розв'язують конкретне наукове чи науково-прикладне завдання, що має істотне значення для певної галузі науки.

Наукова стаття - наукова праця, опублікована у науковому журналі, в якій сформульовано наукове завдання або наукова проблема, шляхи їх вирішення, описано результати проведених наукових досліджень та зроблено відповідні висновки.

Науковий журнал - періодичне рецензоване видання

поєднаних за науковим напрямом наукових статей, що утворюється науковими, науково-дослідними установами, організаціями та вищими навчальними закладами III-IV рівнів акредитації.

Монографія - наукова праця у вигляді наукового книжкового видання, що пройшла рецензування та узагальнює результати наукових досліджень, значна частина яких опублікована в наукових журналах, і всебічно та обґрунтовано розкриває наукову проблему (тему).

Стаття 2. Мета і завдання

Метою цього закону є забезпечення прав громадян на свободу наукової творчості, стимулювання ефективності наукових досліджень, визначення правових основ оцінки кваліфікації наукових і науково-педагогічних кадрів та наукових праць, що подаються на здобуття вченого ступеня.

Основними завданнями Закону є:

вдосконалення структури науково-технічного потенціалу та рівня вищої освіти країни;

правове регулювання системи присудження наукових ступенів та присвоєння вчених звань;

визначення повноважень учасників атестаційного процесу;

регламентація щодо оцінки наукового рівня праць та вчених, які проходять атестацію.

Стаття 3. Основні принципи атестації наукових і науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації

Основними принципами атестації наукових і науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації в Україні є:

забезпечення рівних прав всім здобувачам претендувати на присудження їм наукового ступеня чи присвоєння вченого звання за умови дотримання ними вимог, встановлених цим Законом та відповідними нормативними актами;

єдність вимог до здобувачів наукових ступенів і вчених звань при суворому дотриманні встановлених цим Законом та чинними підзаконними актами норм і правил;

незалежність, об'єктивність та наукова обґрунтованість експертизи на всіх етапах процесу атестації наукових і науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації;

персональна відповідальність експертів та опонентів, які беруть участь у процесі атестації на різних його етапах за об'єктивність та обґрунтованість висновків щодо кваліфікаційного рівня дисертаційних робіт;

колегіальність у прийнятті остаточних рішень щодо присудження наукових ступенів і присвоєння вчених звань;

прозорість і гласність процесу присудження наукових ступенів і присвоєння вчених звань, забезпечення вільного волевиявлення учасників атестаційного процесу шляхом таємного голосування.

РОЗДІЛ II. ПІДГОТОВКА НАУКОВИХ КАДРІВ ВИЩОЇ КВАЛІФІКАЦІЇ

Стаття 4. Система підготовки кадрів вищої кваліфікації

Підготовка наукових кадрів вищої кваліфікації здійснюється науковими установами та організаціями, вищими навчальними закладами III-IV рівнів акредитації через аспірантуру, докторантуру або шляхом наукового керівництва здобувачів наукового ступеня кандидата наук та консультування здобувачів наукового ступеня доктора наук.

Стаття 5. Передумови для створення аспірантури та докторантури

Основною передумовою організованої підготовки наукових кадрів вищої кваліфікації є їх безпосередня участь у наукових дослідженнях.

Право на створення аспірантури і докторантури надається науковим установам та організаціям, вищим навчальним закладам III-IV рівнів акредитації всіх форм власності для підготовки кадрів вищої кваліфікації за конкретними науковими напрямами і спеціальностями лише за умови, якщо згадані установи і заклади ведуть певний обсяг фундаментальних та

прикладних наукових досліджень даного профілю, що підтверджується зареєстрованими у відповідності з чинним законодавством дослідницькими темами та публікаціями.

Обсяг фундаментальної та прикладної тематики за науковим напрямком, за яким створюється аспірантура та/або докторантура, повинен становити 1/3 всіх тем та проектів, що виконуються науковою установою, організацією, вищим навчальним закладом III-IV рівнів акредитації у поточному році.

Стаття 6. Рішення про створення аспірантури та докторантури

Рішення про створення аспірантури та докторантури приймається президіями національної та галузевих академій наук України, колегіями центральних органів виконавчої влади, або власником (для приватних організацій) відповідної установи (закладу) і затверджується Вищою атестаційною комісією України. Таке рішення може бути скасоване Колегією ВАК у випадку виявлення порушень чинного законодавства, підтвердження неефективності діяльності аспірантури і докторантури, зниження наукового рейтингу установи або значних порушень правил наукової етики в процесі підготовки кадрів.

Стаття 7. Наукове керівництво аспірантами, докторантами, здобувачами

Науковими керівниками аспірантів або здобувачів наукового ступеня кандидата наук призначаються доктори і кандидати наук, які є авторами опублікованих за останні 5 років робіт у відповідній галузі науки. Наукові керівники, які мають науковий ступінь кандидата наук, повинні мати вчене звання доцента або професора.

Науковими консультантами докторантів або здобувачів наукового ступеня доктора наук призначаються фахівці, які мають науковий ступінь доктора наук у відповідній галузі та визнаний авторитет у *тій* галузі науки, в якій працює докторант (здобувач), що підтверджується відповідними дипломами і публікаціями.

РОЗДІЛ III. НАУКОВІ СТУПЕНІ, ВЧЕНІ ЗВАННЯ, ЇХ ПРИСУДЖЕННЯ ТА ПРИСВОЄННЯ

Стаття 8. Загальні кваліфікаційні вимоги

В Україні визнаються наукові ступені та вчені звання, котрі присуджені чи присвоєні у порядку, встановленому цим Законом. Документами, що засвідчують присудження наукового ступеня й присвоєння вченого звання, є дипломи кандидата наук, доктора наук, атестати доцента та професора єдиного зразка. Наукові ступені присуджують спеціалізовані вчені ради на підставі прилюдного захисту дисертацій. ВАК України проводить експертизу дисертаційних робіт, розгляд атестаційних справ здобувачів та за результатами рекомендацій експертних рад і атестаційного висновку Президії ВАК України здійснює видачу їм дипломів доктора наук і кандидата наук.

Рішення про присудження наукового ступеня кандидата наук, доктора наук набуває чинності з дати рішення спеціалізованої вченої ради про присудження наукового ступеня кандидата наук, доктора наук, але після видачі ВАК України відповідного диплома.

Вчені звання доцента, професора засвідчують професійну кваліфікацію здобувача в проведенні науково-педагогічної діяльності, підготовці молодих науковців: магістрів, кандидатів і докторів наук та створенні наукових шкіл.

Вчені звання доцента і професора присвоюються ВАК України за рішенням вчених (науково-технічних) рад наукових установ і організацій та колегією Міністерства освіти і науки (далі МОН) України за рішенням вчених рад вищих навчальних закладів III-IV рівнів акредитації.

Рішення про присвоєння вченого звання професора і доцента набуває чинності з дати прийняття відповідного рішення вченої (науково-технічної) радою, але після видачі ВАК України або МОН України відповідного атестата.

Стаття 9. Науковий ступінь кандидата наук

Науковий ступінь кандидата наук присуджується особі, яка

завершила повну вищу освіту й отримала диплом спеціаліста або магістра (чи інший диплом еквівалентного рівня); з позитивними оцінками у визначений термін склала кандидатські іспити, організовані атестаційним органом або аспірантурою; провела наукові дослідження, що містять нові науково обґрунтовані результати, рекомендовані до прилюдного захисту спеціалізованою вченою радою, і захистила на її засіданні дисертацію кандидата наук.

Здобувач наукового ступеня кандидата наук, який не має повної вищої освіти в галузі науки, за профілем якої підготовлено дисертацію, складає додатковий кандидатський іспит із загальнонаукової дисципліни цієї галузі науки. Науковий ступінь кандидата наук в галузі медичних, ветеринарних чи юридичних наук може бути присуджений здобувачам, які мають відповідно повну вищу медичну, ветеринарну чи юридичну освіту. За окремими науковими спеціальностями, перелік яких встановлює ВАК України, наукові ступені в галузі медичних та ветеринарних наук можуть бути присуджені здобувачам, які мають повну вищу біологічну освіту.

Кандидатські іспити складаються в обсязі та в порядку, узгоджених з МОН України, НАН України і визначених ВАК України.

Виконана під керівництвом наукового керівника дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата наук повинна містити основні наукові результати, що були оформлені у вигляді не менше трьох наукових статей і опубліковані у фахових наукових журналах.

Стаття 10. Науковий ступінь доктора наук

До процесу публічного захисту дисертації на здобуття наукового ступеня доктора наук може бути допущена особа з науковим ступенем кандидата наук, яка у період після отримання останнього ініціювала та взяла участь у наукових дослідженнях та одноосібно отримала суттєві наукові

результати, які визнані науковою громадськістю та у сукупності складають розв'язання наукової чи науково-технічної проблеми.

Основні результати докторської дисертації повинні бути опубліковані у вигляді статей у наукових фахових журналах, монографій, підручників та навчальних посібників (для педагогічних наук), патентів та авторських свідоцтв (для технічних та природничих наук).

Предметом захисту може бути частина колективної праці, автор якої зробив значний індивідуальний внесок, що за обсягом і характером задовольняє кваліфікаційним вимогам. Індивідуальний внесок автора повинен бути чітко окресленим і поданим у вигляді самостійної праці.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора наук може мати вигляд як наукової монографії, що у своїй головній частині базується на попередньо опублікованих у наукових фахових виданнях результатах наукових досліджень автора, так і кваліфікаційної наукової праці (рукопису), що містить опублікований у наукових фахових виданнях значний цикл наукових праць з не менше 20 наукових статей.

Вимоги до оформлення дисертацій затверджує Президія ВАК України.

Стаття 12. Вчене звання доцента

Вчене звання доцента - це рівень професійної кваліфікації ученого з наукової, науково-педагогічної, науково-організаційної діяльності в наукових установах, організаціях, закладах вищої освіти III-IV рівнів акредитації.

Доцентом може бути науковий та науково-педагогічний працівник, який має науковий ступінь кандидата наук, обіймає не менше двох років наукову посаду не нижче старшого наукового співробітника або старшого викладача та після захисту дисертації опублікував не менше 10 наукових праць і бере участь у підготовці магістрів та кандидатів наук.

Вчене звання доцента присвоюється вченими (науково-технічними) радами наукових установ та організацій, вченими

радами вищих навчальних закладів III-IV рівнів акредитації на підставі заяви здобувача даного звання та аналізу наукового та навчально-методичного доробку здобувача після отримання ним наукового ступеня.

Попередня оцінка здійснюється двома професорами-рецензентами, що працюють у відповідній галузі науки та яких призначає вчена (науково-технічна) рада, причому один із них має працювати в іншій установі, організації або вищому навчальному закладі

Рецензенти знайомляться з роботою і досягненнями здобувача за період після отримання ним наукового ступеня і подають свої висновки вченій раді.

Присвоєння вченого звання доцента відбувається після відкритого обговорення кандидатури здобувача з представленням рекомендацій рецензентів, наукових відділів (лабораторій) та кафедр вищих навчальних закладів. Документи з питань присвоєння наукових звань доцента в місячний термін надсилаються науковими установами та організаціями до ВАК України, вищими навчальними закладами III-IV рівнів акредитації до МОН України.

У разі негативного рішення згадана процедура проходження документів здобувача може повторитися через рік за участю принаймні одного нового професора-рецензента.

Стаття 13. Вчене звання професора

Вчене звання професора засвідчує професійну кваліфікацію здобувача з наукової, науково-педагогічної, науково-організаційної діяльності в наукових установах та організаціях, у вищих навчальних закладах III-IV рівнів акредитації щодо створення наукових шкіл та підготовки молодих науковців: магістрів, кандидатів і докторів наук.

Вчене звання професора може присвоюватися доценту з науковим ступенем доктора наук, під керівництвом якого підготовлено не менше 5 кандидатів наук.

Процедура присвоєння вченого звання професора

розпочинається за поданням вченої ради науково-дослідного інституту або вищого навчального закладу III-IV рівнів акредитації, або самої зацікавленої особи. Подання має бути підтримане обґрунтованими рекомендаціями трьох осіб, які мають вчене звання професора у даній галузі науки.

У здійсненні процедури присвоєння вченого звання професора беруть участь принаймні три рецензенти, не більше одного рецензента з одного й того ж вищого навчального закладу (чи наукової установи), співробітником якої є здобувач вченого звання професора, а також не більше одного рецензента, який рецензує Міністерство освіти і науки. Рецензентом може бути особа, що має вчене звання професора і науковий ступінь доктора науки в даній галузі науки.

Процедура присвоєння вченого звання професора завершується таємним голосуванням вченої ради і затвердженням протоколів лічильної комісії.

РОЗДІЛ IV. СПЕЦІАЛІЗОВАНІ ВЧЕНІ РАДИ

Стаття 14. Загальні положення

Спеціалізовані вчені ради - основна ланка атестаційного процесу в системі атестації наукових і науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації, яка здійснює комплексну оцінку наукового рівня дисертацій, їх наукову новизну, практичну цінність та відповідність вимогам цього Закону.

Спеціалізовані вчені ради створюються для розгляду докторських і кандидатських дисертацій не більше як із двох споріднених (близьких) наукових спеціальностей. Спеціалізовані вчені ради з розгляду докторських дисертацій приймають до захисту і кандидатські дисертації з відповідних спеціальностей.

Спеціалізовані вчені ради несуть відповідальність за якість та об'єктивність експертизи, обґрунтованість прийнятих рішень і забезпечують високий рівень вимогливості при визначенні відповідності дисертації положенням, встановленим цим Законом.

Стаття 15. Порядок створення спеціалізованих вчених рад

Спеціалізовані вчені ради створюються за рішенням ВАК України у наукових, науково-дослідних установах та вищих навчальних закладах III-IV рівнів акредитації, які здійснюють фундаментальні та прикладні наукові та науково-технічні дослідження і відповідають вимогам цього Закону.

Підставами до створення спеціалізованих вчених рад є клопотання Національної академії наук України, Академії медичних наук, Української академії аграрних наук, Академії педагогічних наук, Академії правових наук, МОН, міністерств і відомств, які мають підпорядковані їм науково-дослідні установи та вищі навчальні заклади III-IV рівнів акредитації, та вищих навчальних закладів зі статусом національних.

Стаття 16. Склад спеціалізованих вчених рад

Персональний склад спеціалізованих рад формується з вчених, які проводять наукову та науково-педагогічну роботу. Членами ради повинні бути фахівці за науковим профілем, що підтверджується тематикою їх наукових праць. Працівники базової установи, при якій створюється рада, мають складати не менше двох третин від кількості членів ради з кожної спеціальності, за якими рада приймає дисертації до захисту.

Членами спеціалізованих вчених рад з розгляду докторських дисертацій можуть бути тільки доктори наук. Учений секретар може бути кандидатом наук.

Членами спеціалізованих вчених рад з розгляду кандидатських дисертацій можуть бути доктори і кандидати наук, при цьому докторів наук повинно бути не менше половини складу ради.

У складі спеціалізованих вчених рад з розгляду докторських дисертацій повинно бути не менше семи докторів наук із спеціальності за профілем ради, з яких чотири на постійній основі працюють в установі, де створено спеціалізовану вчену раду; з розгляду кандидатських дисертацій повинно бути не менше п'яти фахівців із кожної спеціальності за профілем ради, серед них не менше трьох докторів наук.

Для введення фахівця до складу спеціалізованої ради потрібна його письмова згода. Рада формується з 13-17 осіб з представництвом фахівців із спеціальності, за якою рада приймає до захисту дисертації.

У разі відсутності в складі спеціалізованої вченої ради необхідної кількості фахівців для одноразового розгляду дисертації з якоїсь спорідненої наукової спеціальності за профілем діяльності ради ВАК України, реагуючи на звернення ради, зі свого боку, у разі відсутності в Україні спеціалізованої вченої ради за цією спорідненою спеціальністю, може одноразово доповнити склад визначеної нею ради кількома докторами, що раніше не входили до складу даної ради. Ці особи мають право оцінювати дисертацію, а вся рада набуде можливості одноразово присуджувати наукову ступінь зі згаданої спорідненої спеціальності.

Головою ради призначається доктор наук, фахівець за науковою спеціальністю, за якою створено спеціалізовану вчену раду, штатний працівник організації, де створена рада. Вченим секретарем ради призначається доктор або кандидат наук, фахівець за профілем ради, штатний працівник організації, де створена рада.

Члени спеціалізованих вчених рад виконують свої обов'язки на громадських засадах.

Стаття 17. Розгляд дисертацій та прийняття рішень спеціалізованими вченими радами

Прилюдний захист дисертації відбувається на засіданні ради, яке вважається правомочним, якщо в його проведенні взяло участь щонайменше дві третини її складу, а також за умови обов'язкової участі щонайменше сімох докторів наук із спеціальності докторської дисертації і щонайменше п'яти докторів наук із спеціальності кандидатської дисертації.

Рішення ради щодо позитивної атестації наукової праці чи особи вважається прийнятим, якщо за нього при таємному голосуванні проголосувало не менш як три чверті від кількості

присутніх на засіданні членів ради.

Забороняється усувати в дисертації недоліки, виявлені спеціалізованою вченою радою в процесі її розгляду, та в авторефераті після його розсилання. Здобувач має право зняти дисертацію з розгляду в спеціалізований вчений раді до початку голосування, крім випадків, коли в дисертації виявлені текстові запозичення, використання ідей, наукових результатів і матеріалів інших авторів без посилання на джерело публікації. В такому разі дисертація знімається з розгляду незалежно від стадії проходження без права її повторного захисту.

Порядок проведення засідання спеціалізованої вченої ради під час захисту дисертації, вимоги до змісту та оформлення атестаційних справ визначаються нормативними документами Колегії ВАК України.

Рішення спеціалізованої ради разом з іншими необхідним документами надаються ВАК України не пізніше місяця з прилюдного захисту дисертації.

Рішення спеціалізованої вченої ради про присудження наукового ступеня кандидата і доктора наук набуває чинності з дати прийняття Президією ВАК рішення про видачу відповідного диплома.

У випадку незатвердження Президією ВАК України рішення про присудження наукового ступеня кандидата чи доктора наук спеціалізована рада чи пошукувач наукового ступеня впродовж терміну до трьох місяців з моменту отримання повідомлення про незатвердження може заново звернутися до Колегії ВАК України з приводу нового розгляду справи. Колегія ВАК України розглядає це подання і приймає рішення за термін до чотирьох місяців. У такому випадку керівництво спеціалізованої ради, пошукувач і рецензенти роботи беруть участь у розгляді справи на правах зацікавленої сторони. Рішення Колегії ВАК України, що прийняті при повторному розгляді дисертаційної справи, є остаточними.

Інші правові й процедурні питання діяльності спеціалізованих

рад відображені в "Положенні про спеціалізовані вчені ради", яке приймається Колегією ВАК України і є за статусом галузевим нормативним документом.

РОЗДІЛ VI. ЕКСПЕРТНІ РАДИ ВАК УКРАЇНИ

Стаття 18. Загальні положення

Експертні ради ВАК України є дорадчим органом Президії ВАК України, на який покладено функції експертизи та контролю за науковим рівнем дисертацій, їх науковою та практичною цінністю, а також атестаційних справ здобувачів наукових ступенів та вчених звань.

Експертна рада контролює діяльність спеціалізованих вчених рад, подає пропозиції та обґрунтовані висновки до Колегії ВАК України щодо припинення діяльності спеціалізованих вчених рад в разі порушень з їх боку вимог цього Закону.

Експертна рада забезпечує єдність вимог до здобувачів, професіоналізм, неупередженість і об'єктивність експертизи при атестації здобувачів наукових ступенів і вчених звань на основі цього Закону та вимог регламенту власної роботи, який затверджується Колегією ВАК України.

Експертна рада готує для затвердження Президією ВАК України проекти атестаційних висновків щодо присудження наукового ступеня чи присвоєння вченого звання відповідно до статті 20 цього Закону, які складають основу для внесення Президією ВАК України остаточного рішення з питань атестації.

Стаття 19. Формування та склад експертних рад ВАК України

Експертні ради формуються Президією ВАК України з числа провідних учених певної галузі наук, працюють під її керівництвом і є відповідальними перед Президією ВАК України за виконання покладених на них обов'язків.

Голови експертних рад призначаються Колегією ВАК України.

До складу експертної ради входять тільки доктори наук. Ученим секретарем ради може бути кандидат наук. Чисельність експертної ради визначається Президією ВАК

України. В складі експертної ради повинно бути не менше трьох докторів наук з кожної спеціальності, з якої рада проводить експертизу.

Голова експертної ради не може бути одночасно головою спеціалізованої вченої ради.

Термін дії експертної ради становить два роки, після цього настає процедура ротації, внаслідок якої склад експертної ради оновлюється не менше ніж на третину.

Загальний період безперервної роботи експерта в складі експертної ради не повинен бути тривалішим трьох термінів, а голови ради — двох термінів.

Стаття 20. Функції експертної ради

На експертну раду покладається виконання наступних функцій:

- проведення експертизи дисертацій, на які надійшли оскарження, або у випадку, коли при атестаційному процесі порушено вимоги цього Закону;

- підготовка проектів атестаційних висновків;

- розгляд атестаційних справ здобувачів учених звань доцента, професора та підготовка відповідних рекомендацій до Президії ВАК України;

- аналіз, узагальнення досвіду роботи, підготовка пропозицій щодо поліпшення роботи спеціалізованих вчених рад;

- аналіз тематики, важливості і значущості для науки та господарства України результатів захищених дисертацій, їх впливу на науково-технічний та суспільний прогрес держави;

- розгляд за дорученням керівництва ВАК України індивідуальних заяв і пропозицій, пов'язаних з атестацією.

Стаття 21. Права експертної ради

Експертній раді надаються права:

- вносити пропозиції щодо проведення додаткової експертизи дисертації чи перевірки атестаційної справи, на які надійшли письмові оскарження;

- повернення до спеціалізованих вчених рад на доопрацювання висновків, що недостатньо аргументовані;

вимагати від спеціалізованих вчених рад надання, в разі необхідності, додаткових матеріалів стосовно експертизи дисертацій та атестаційних справ;

запрошувати й заслуховувати на своїх засіданнях здобувачів, керівників вчених рад, офіційних опонентів, наукових керівників і наукових консультантів, а також представників провідних установ, якщо це викликано необхідністю експертизи, дисертації чи атестаційної справи;

запрошувати на свої засідання представників міністерств і відомств для обговорення проблем атестації наукових і науково-педагогічних кадрів;

вносити пропозиції щодо доцільності подальшого функціонування певних спеціалізованих вчених рад;

направляти експертів для участі в засіданні спеціалізованих вчених рад, перевіряти їх роботу;

проводити виїзні засідання в установах, де функціонують спеціалізовані вчені ради;

залучати до своєї роботи необхідних фахівців з числа докторів наук.

Стаття 22. Засідання та прийняття рішень експертних рад

Засідання експертної ради проводиться під керівництвом її голови чи його заступника і вважається правомочним, якщо присутні не менше як дві третини її членів. Рішення ради вважається прийнятим, якщо при таємному голосуванні за нього віддали свій голос не менше як три чверті від кількості присутніх на засіданні членів ради.

Стаття 23. Відповідальність експертів експертних рад та осіб за тиск на експертів та експертні комісії

Експертам заборонено розголошувати інформацію, пов'язану з розглядом атестаційних справ. Експертна рада звітує стосовно власної роботи на вимогу Колегії або Президії ВАК України.

Особи, винні в умисному примушуванні або створенні для експертів та експертних комісій обставин, що зумовлюють незаконне чи необ'єктивне проведення наукової експертизи або

підготовку необґрунтованих чи свідомо недостовірних висновків, дискредитації або переслідування експертів за підготовлені ними висновки, несприятливі для особи чи організації, які їх дискредитують чи переслідують, притягаються до дисциплінарної, цивільно-правової, адміністративної та кримінальної відповідальності згідно з чинним законодавством.

РОЗДІЛ VII. ВИЩА АТЕСТАЦІЙНА КОМІСІЯ УКРАЇНИ (ВАК УКРАЇНИ)

Стаття 24. Загальні положення

ВАК України є вищим державним органом виконавчої влади, що формується на засадах представництва провідних вчених від Національної та галузевих академій наук України, МОН України, діє на принципах самоврядності і реалізує політику держави в галузі атестації наукових, науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації.

Самоврядність ВАК України полягає в самостійному вирішенні питань щодо своєї структури, наукових, науково-організаційних, кадрових, матеріально-технічних і господарських проблем забезпечення своєї діяльності відповідно до вимог цього Закону.

ВАК України керується у своїй діяльності Конституцією України, цим Законом та законодавством України щодо підготовки наукових та науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації для народного господарства України.

Стаття 25. Повноваження ВАК України

ВАК України забезпечує реалізацію державної політики в науковій, науково-технічній та інноваційній сферах, підготовку і атестацію наукових та науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації.

ВАК України узагальнює практику застосування законодавства з питань, що належать до її компетенції, розробляє пропозиції про вдосконалення законодавства і в установленому порядку вносить їх на розгляд Кабінету Міністрів України.

ВАК України забезпечує реалізацію та контроль за виконанням передбачених цим Законом вимог про атестацію наукових і науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації, формує мережу спеціалізованих вчених рад та експертних рад, дає дозвіл на створення аспірантури і докторантури, розробляє нормативні та методичні засади їхньої діяльності та контролює їх виконання.

ВАК України затверджує рішення спеціалізованих вчених рад про присудження наукових ступенів і рішення вчених (наукових, науково-технічних, технічних) рад про присвоєння вченого звання доцента та професора, а також скасовує їх у разі невиконання вимог цього Закону при атестації наукових і науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації.

Стаття 26. Структура ВАК України

До структури ВАК України входять: Колегія ВАК України, Президія ВАК України, Апарат ВАК України, експертні ради ВАК України, спеціалізовані вчені ради.

Колегія ВАК України, Президія ВАК України, експертні ради ВАК України, спеціалізовані вчені ради та вчені ради наукових установ і вищих навчальних закладів III-VI рівнів акредитації виступають як учасники атестаційного процесу, їх права, повноваження та обов'язки не можуть тлумачитися вільно поза межами цього Закону.

Стаття 27. Колегія ВАК України

Колегія ВАК України є вищим керівним органом ВАК України, вона розглядає і приймає рішення з усіх найважливіших питань діяльності та розвитку напрямків науки і техніки з метою перспективного забезпечення кадрами вищої кваліфікації, здійснює узгодження вирішення питань, що належать до компетенції ВАК України.

Колегія ВАК України формується шляхом делегування до її складу провідних вчених України за їх згодою від Національної Академії Наук України, галузевих академій, Міністерства науки і освіти (МОН) України.

Робота в Колегії ВАК України є для провідних вчених України почесним громадським обов'язком.

Колегія ВАК України формується у складі 51 особи. Президії Національної Академії Наук України, галузевих академій, колегії МОН України та Міністерства промислової політики України при делегуванні представників до складу Колегії ВАК України дотримуються принципу пропорційності в представництві від основних наукових напрямів і виходять з таких квот:

Національна академія наук України	- 19 місць
МОН України	- 10 місць
Міністерство промислової політики України	- 5 місць
Українська академія аграрних наук	- 5 місць
Академія медичних наук України	- 5 місць
Академія педагогічних наук України	- 3 місця
Академія правових наук України	- 3 місця
Академія мистецтв України	- 1 місце

Перше засідання Колегії ВАК України готується Президією Національної академії наук України спільно з Колегією МОН України. Перше засідання Колегії ВАК і обрання Президії ВАК України проводить Президент Національної академії наук України.

Рішення Колегії ВАК України приймається простою більшістю голосів складу Колегії ВАК України на засіданні Колегії ВАК України.

Засідання Колегії ВАК України відбуваються не рідше одного разу на квартал.

Стаття 28. Президія ВАК України

Президія ВАК України є виконавчим органом ВАК України і забезпечує оперативне вирішення поточних питань з атестації.

До Президії ВАК України входять: Голова ВАК України, перший заступник Голови ВАК України, заступник голови ВАК України, головний вчений секретар ВАК України, які обираються із числа членів Колегії ВАК України, та керівник

апарату ВАК України.

Кандидатури до складу Президії ВАК України по кожній посаді окремо пропонуються президіями Національної академії наук, галузевих академій наук України, Колегією Міністерства освіти і науки України і вносяться на розгляд Колегії ВАК України Президентом НАН України на першому засіданні нового складу Колегії ВАК України.

Члени Колегії ВАК України можуть запропонувати із складу Колегії ВАК України й інші кандидатури до Президії ВАК України.

Всі запропоновані кандидатури до складу Президії ВАК України вносяться до бюлетеня для таємного голосування по кожній посаді окремо.

Головою Президії ВАК України може бути тільки дійсний член Національної академії наук або галузевої академії наук України.

Вибори Президії ВАК України проводяться на альтернативній основі таємним голосуванням на засіданні Колегії ВАК і вважаються такими, що відбулися, якщо в них взяли участь не менше двох третин членів Колегії ВАК України. Обраними до Президії ВАК України вважаються ті кандидатури, які набрали просту більшість голосів, але не менше половини списочного складу Колегії ВАК України.

Голова ВАК України, перший заступник Голови ВАК України, заступник голови ВАК України, головний вчений секретар ВАК України обираються терміном на чотири роки і не можуть обіймати своїх посад більше ніж два терміни поспіль.

Для членів Президії ВАК України їхні посади є постійним місцем роботи і вони не мають права обіймати будь-яких інших керівних чи адміністративних посад.

Голова ВАК України звітує раз на рік перед Кабінетом Міністрів України про виконання покладених на ВАК України завдань і здійснення ВАК України своїх функцій.

Стаття 29. Апарат ВАК України

ВАК України має робочий апарат, який структурований у вигляді підрозділів.

Головним обов'язком робочого апарату є постійне і неухильне сприяння в роботі всім структурам, що виступають як учасники атестаційного процесу, документальне супроводження та оформлення всіх рішень і функцій, які приймаються чи виконуються в процесі атестації. Втручання працівників робочого апарату в атестаційний процес виключається.

Працівники робочого апарату ВАК України є державними службовцями. Державні службовці ВАК України за своїм статусом прирівнюються до державних службовців центральних органів виконавчої влади.

Апарат ВАК України очолює головний вчений секретар ВАК України. Першим заступником головного вченого секретаря ВАК України є керівник апарату ВАК України, який на свою посаду призначається Головою ВАК України за поданням головного вченого секретаря ВАК України.

Голова ВАК України розподіляє обов'язки між заступниками і головним вченим секретарем, визначає ступінь відповідальності заступників, головного вченого секретаря, керівників структурних підрозділів робочого апарату.

Стаття 30. Консультативні та дорадчі органи ВАК України

Рішенням Голови ВАК України можуть створюватися консультативні та дорадчі органи ВАК України, які працюють на громадських засадах. Мету створення, повноваження і регламент роботи таких органів визначає Президія ВАК України.

Стаття 31. Права та обов'язки ВАК України

ВАК України:

формує в установленому порядку мережу спеціалізованих вчених рад для захисту дисертацій на здобуття наукових ступенів кандидата наук і доктора наук у вищих навчальних закладах III-IV рівнів акредитації, науково-дослідних (науково-технічних) установах та інших організаціях, що

проводять наукові та науково-технічні дослідження, затверджує персональний склад зазначених спеціалізованих рад і перелік спеціальностей, за якими ці ради можуть проводити захист дисертацій, присуджувати наукові ступені;

організує і проводить періодичну атестацію спеціалізованих вчених рад вищих навчальних закладів IV рівня акредитації, науково-дослідних (науково-технічних) установ, інших організацій, що проводять наукові та науково-технічні дослідження (далі - спеціалізовані вчені ради);

розглядає звіти про роботу спеціалізованих вчених рад, припиняє в установленому порядку їх діяльність;

затверджує разом з НАН України та Міністерством освіти і науки України перелік спеціальностей, за якими проводиться захист дисертацій на здобуття ступенів кандидата і доктора наук, присудження наукових ступенів і присвоєння вчених звань;

аналізує разом із зацікавленими міністерствами, іншими центральними органами виконавчої влади актуальність дисертаційних досліджень з урахуванням вимог науково-технічного та суспільного прогресу, розробляє відповідні рекомендації для керівників вищих навчальних закладів III-IV рівнів акредитації, науково-дослідних (науково-технічних) установ та спеціалізованих вчених рад;

надсилає у разі потреби до відповідних спеціалізованих вчених рад і вчених (науково-технічних) рад вищих навчальних закладів III-IV рівнів акредитації, науково-дослідних (науково-технічних) установ дисертації на здобуття наукових ступенів кандидата і доктора наук, атестаційні справи на додаткову експертизу для визначення їх відповідності встановленим вимогам;

порушення вимог щодо оформлення дисертацій та авторефератів, порядку захисту, оформлення документів атестаційної справи, що трапилися без безпосередньої участі здобувача чи не входили до його компетенції, не можуть бути підставою для відмови здобувача у присудженні йому наукового

ступеня чи звання, але вони є достатньою підставою для санкцій стосовно керівництва вченої ради, самої вченої ради і можуть призвести до призупинення чи припинення діяльності вченої ради, звільнення з посад її керівництва, за ініціативою і рішенням ВАК України видає в установленому порядку дипломи кандидата і доктора наук;

видає на підставі рішень вчених (науково-технічних) рад, науково-дослідних (науково-технічних) установ в установленому порядку атестати доцента, професора;

призупиняє чи припиняє роботу спеціалізованих вчених рад у разі порушення цими радами встановленого порядку присудження наукових ступенів і, у випадках недоброякісної експертизи дисертацій, скасовує рішення спеціалізованої вченої ради, де дисертація захищалася, про присудження ступенів кандидата наук чи доктора наук особі, дисертація якої отримала негативну оцінку експертизи;

позбавляє в установленому порядку наукових і науково-педагогічних працівників вчених ступенів кандидата наук чи доктора наук, вченого звання доцента, професора;

порядок і підстави позбавлення наукових і науково-педагогічних працівників вчених ступенів і вченого звання розробляються ВАК України за участю Міністерства освіти і науки України, Національної академії наук України, галузевих академій академії наук України;

вирішує в установленому порядку питання нострифікації (визнання) в Україні документів, що засвідчують присудження наукових ступенів, виданих відповідними органами інших держав;

забезпечує в межах своїх повноважень реалізацію державної політики стосовно державної таємниці, контроль за її збереженням;

аналізує стан розвитку мережі аспірантури і докторантури, рівень забезпеченості держави науковими і науково-педагогічними кадрами вищої кваліфікації;

створює разом з МОН України банки даних щодо наукових і

науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації;

забезпечує видання інформаційних матеріалів з питань атестації наукових і науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації;

надає платні послуги у галузі атестації наукових і науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації, перелік яких затверджує Кабінет міністрів України.

ВАК України має право:

скликати міжвідомчі наради з питань, що належать до її компетенції;

представляти Кабінет міністрів України за його дорученнями у міжнародних організаціях під час підписання міжнародних договорів України з питань нострифікації (визнання) в Україні документів, що засвідчують присудження наукових ступенів, співробітництва у галузі атестації наукових і науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації;

брати участь у роботі міжнародних організацій, конгресів та конференцій з питань атестації наукових і науково-педагогічних кадрів та проводити такі конференції і конгреси;

одержувати в установленому законодавством порядку від відповідних органів виконавчої влади інформацію, документи і матеріали, а від органів державної статистики - статистичні дані (безоплатно), необхідні для виконання покладених на неї завдань.

Стаття 32. Порядок утримання ВАК України

ВАК України є бюджетною установою. Видатки на утримання ВАК України визначаються окремим рядком у Державному бюджеті України.

Граничну чисельність працівників центрального апарату ВАК України та його структуру затверджує Кабінет міністрів України.

Штатний розпис та єдиний кошторис доходів і видатків ВАК України затверджується в установленому порядку.

ВАК України має право на госпрозрахункову діяльність у вигляді платних послуг у галузі атестації наукових і науково-педагогічних кадрів. Перелік платних послуг у галузі атестації

наукових і науково-педагогічних кадрів затверджується Кабінетом міністрів України.

Стаття 33. Статус ВАК України

ВАК України є юридичною особою, має самостійний баланс, рахунки в установах банку, печатку із зображенням Державного Герба України та бланки із своїм найменуванням. ВАК України видає нормативно-правові акти з питань власної діяльності, які підлягають державній реєстрації в установленому законодавством порядку.

Акти ВАК України, прийняті в межах повноважень ВАК України, визначених цим Законом, є обов'язковими для центральних органів виконавчої влади, в системі яких створені спеціалізовані вчені ради для присудження наукових ступенів кандидата і доктора наук та діють вчені (науково-технічні) ради, що приймають рішення про присвоєння вченого звання доцента та професора.

РОЗДІЛ VIII. ЕТАПИ АТЕСТАЦІЙНОГО ПРОЦЕСУ

Стаття 34. Переатестація та нострифікація

Порівнянність (еквівалентність) кваліфікаційних документів (дипломів) державного зразка, які видають органи атестації інших країн проводить ВАК України шляхом переатестації вчених, що проводиться спеціалізованими вченими радами України за дорученням ВАК.

Дипломи докторів і кандидатів наук, а також атестати професорів, доцентів, старших наукових співробітників, видані атестаційними органами СРСР і Російської Федерації за результатами захистів дисертацій або рішень вчених рад до 1 вересня 1992 року, в Україні визнаються дійсними.

Переатестація наукових і науково-педагогічних працівників - громадян України, які мають наукові ступені та вчені звання, присуджені їм в інших країнах, проводиться ВАК за клопотанням організації, де працює здобувач, з поданням документів відповідно до переліку, що визначає ВАК України.

Нострифікації (визнання) дипломів та атестатів, виданих

громадянам України в інших країнах, проводиться ВАК України і МОН України згідно з міжнародними угодами та конвенціями.

Власники документів про наукові ступені та вчені звання, виданих органами атестації інших країн, набувають прав, що передбачені для власників відповідних документів, виданих ВАК, лише після проходження переатестації і нострифікації за процедурою, встановленою відповідно ВАК.

Стаття 35. Оформлення і видача дипломів та атестатів

Форми дипломів кандидата наук і доктора наук, доцента, професора розробляє ВАК України та затверджує Кабінет Міністрів України.

Порядок оформлення та видачі дипломів визначається відповідними нормативними актами.

Стаття 36. Позбавлення наукових ступенів і вчених звань

Особи, яким присуджено наукові ступені або присвоєно вчені звання, можуть бути позбавлені цих ступенів і звань ВАК України на підставі клопотань, поданих спеціалізованими вченими радами, де проходив захист дисертацій, або вченими радами, що подавали клопотання про присвоєння вченого звання. Порядок позбавлення наукових ступенів і вчених звань регламентується відповідними нормативними актами.

Стаття 37. Розгляд апеляцій

На рішення спеціалізованих вчених рад щодо присудження (позбавлення) наукових ступенів установами, організаціями, здобувачами та іншими особами впродовж двох місяців з дня захисту дисертації може бути подано апеляцію (оскарження рішення) до відповідної спеціалізованої вченої ради або до ВАК України.

На відповідні рішення ВАК України, пов'язані з присудженням (позбавленням) наукових ступенів, здобувач може подати апеляцію до ВАК України не пізніше як через два місяці з дня їх прийняття.

У цьому випадку Президія ВАК України створює апеляційну

комісію із залученням фахівців відповідної галузі наук, яка розглядає апеляцію здобувача і готує рекомендації для Президії ВАК.

Рішення вченої або науково-технічної ради щодо присвоєння (позбавлення) вчених звань можуть бути оскаржені у ВАК України МОН України не пізніше як через два місяці з дня їх прийняття. Постанова Президії ВАК України, Колегії МОН України щодо апеляцій є остаточною.

Нове клопотання про присвоєння вченого звання може бути порушене не раніше ніж через один рік після прийняття рішення про відмову в присвоєнні вченого звання. Обов'язковою умовою повторного клопотання повинне бути опублікування нових навчально-методичних або наукових праць.

Порядок розгляду апеляції у спеціалізованих вчених радах та вчених радах визначається ВАК України.

Після закінчення встановлених цим Законом термінів ВАК України і МОН України апеляції для розгляду не приймають.

РОЗДІЛ VI. ПРИКІНЦЕВІ ПОЛОЖЕННЯ

1. Внести наступні зміни до таких Законів України:

1). У Законі України "Про освіту":

- частину другу статті 31 викласти в редакції:

"Наукові ступені кандидата і доктора наук присуджуються спеціалізованими вченими радами вищих навчальних закладів освіти III - IV рівнів акредитації, наукових установ та організацій у порядку, встановленому Законом України "Про підготовку та атестацію наукових і науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації";

статтю 32 викласти в такій редакції:

"Стаття 32. Вчені звання.

Вченими званнями є доцент і професор.

Вчені звання доцент, професор присвоюються на основі рішень вчених рад вищих навчальних закладів освіти III - IV рівнів акредитації, наукових установ та організацій у порядку, встановленому Законом України "Про підготовку та атестацію

наукових і науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації".

2) У Законі України "Про вищу освіту":

статтю 19 викласти в редакції:

"Стаття 19. Повноваження Вищої атестаційної комісії України

Повноваження Вищої атестаційної комісії України визначаються Законом України "Про підготовку та атестацію наукових і науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації";

3) У Законі України "Про наукову і науково-технічну діяльність"

статтю 20 викласти у редакції:

"Стаття 20. Наукові ступені і вчені звання

Вчені мають право на здобуття наукового ступеня кандидата і доктора наук та присвоєння вчених звань доцента і професора.

Присудження наукових ступенів та присвоєння вчених звань є державним визнанням рівня кваліфікації вченого. Порядок присудження наукових ступенів і присвоєння вчених звань визначається Законом України "Про підготовку та атестацію наукових і науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації".

2. Цей Закон визнає дійсними всі результати атестації, дипломи та атестати, що були прийняті (видані) ВАК України та МОН України до набуття чинності цього Закону.

3. Закон набуває чинності через 6 місяців з дня його опублікування.

До приведення нормативно-правових актів у відповідність з цим Законом закони та інші нормативно-правові акти застосовуються в частині, що не суперечить цьому Закону.

4. Кабінет Міністрів України у тримісячний термін має привести свої нормативно-правові акти у відповідність із цим Законом.

Проект Закону про систему державної атестації наукових кадрів вищої кваліфікації

(внесений народним депутатом України Курасом І.Ф., реєстр. № 2112² від 08.05.2003р.)

Цей Закон визначає правові й фінансові засади організації державної атестації наукових кадрів вищої кваліфікації, систему атестаційних установ, основні вимоги щодо формування атестаційних рад і регулює відносини, що виникають при проведенні атестаційного процесу.

РОЗДІЛ І. ЗАСАДИ ОРГАНІЗАЦІЇ АТЕСТАЦІЇ

Стаття 1. Атестаційний процес

1. Державна атестація визначає рівень наукової кваліфікації вченого, з присудженням наукових ступенів доктора наук, кандидата наук та присвоєнням вченого звання старшого наукового співробітника. Єдиними документами, що засвідчують присудження наукового ступеня чи присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника є дипломи кандидата наук, доктора наук і атестат старшого наукового співробітника, видані ВАК.

2. Атестаційний процес в Україні здійснюється на засадах колегіальності, демократичності й прозорості.

3. Атестаційний процес реалізується шляхом здійснення послідовних експертних дій у наукових та науково-педагогічних центрах і визначеному даним Законом центральному органі виконавчої влади України.

Стаття 2. Завдання державної атестації

1. Присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання є державним визнанням рівня наукової кваліфікації здобувачів, яке забезпечується чинною системою державного матеріального і соціального заохочення вчених.

Стаття 3. Система державної атестації в Україні

1. Систему атестації наукових кадрів вищої кваліфікації в

Україні складають навчальні заклади IV рівня акредитації і науково-дослідні установи, що проводять фундаментальні й прикладні наукові та науково-технічні дослідження (далі - Наукові центри), ВАК.

2. Система атестації забезпечує право вчених на присудження наукових ступенів кандидата і доктора наук і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника в порядку, встановленому законами України та виданими відповідно до них іншими нормативно-правовими актами України.

Стаття 4. Законодавство про атестацію

1. Законодавство України про державну атестацію складається з Цивільного кодексу України, Закону України "Про наукову і науково-технічну діяльність", Закону України "Про наукову і науково-технічну експертизу", даного Закону, інших законів України, в частинах, що не суперечать даному Закону, та виданих відповідно до них інших нормативно-правових актів України.

Стаття 5. Здійснення атестації

Атестація наукових кадрів вищої кваліфікації в Україні здійснюється виключно у спеціалізованих дисертаційних радах та у Вчених радах, що діють у Наукових центрах. Делегування функцій Наукових центрів, а також привласнення цих функцій іншими органами чи посадовими особами не допускаються.

Особи, які незаконно взяли на себе виконання функцій Наукових центрів, несуть передбачену законом відповідальність.

Наукова громадськість безпосередньо бере участь у здійсненні атестаційного процесу через спеціалізовані дисертаційні ради.

4. Для забезпечення всебічного, повного та об'єктивного розгляду дисертацій на здобуття наукового ступеня кандидата або доктора наук (далі - дисертація), відповідності атестаційного процесу затвердженому Порядку присудження наукових

ступенів, законності прийнятих рішень в Україні діють Вчені ради Наукових центрів та Президія ВАК.

Стаття 6. Право на атестацію

1. Усім висококваліфікованим спеціалістам, що мають повну вищу освіту й отримали диплом спеціаліста або магістра (чи інший диплом відповідного рівня) та проводять наукові дослідження, гарантується право експертної оцінки їх професійної освіченості та наявності відповідних знань у спеціалізованій дисертаційній раді, утвореній відповідно до даного Закону, шляхом захисту відповідної дисертації та складання кандидатських іспитів.

2. Наукові ступені в галузі медичних, ветеринарних та юридичних наук можуть бути присуджені здобувачам, які мають, відповідно, повну вищу медичну, ветеринарну та юридичну освіту. За окремими науковими спеціальностями, перелік яких встановлює ВАК, наукові ступені в галузі медичних та ветеринарних наук можуть бути присуджені здобувачам, які мають повну вищу біологічну освіту.

3. До процесу публічного захисту дисертації на здобуття наукового ступеня доктора наук допускається особа із науковим ступенем кандидата наук за умови виконання комплексу вимог, встановленого Порядком присудження наукових ступенів.

4. Вчене звання старшого наукового співробітника присвоюють здобувачеві за наявності у нього наукових досягнень у певній галузі науки, отриманих протягом встановленого ВАК терміну роботи на посадах, перелік яких визначає ВАК, після захисту кандидатської чи докторської дисертації.

5. Іноземці користуються в Україні правом на здобуття наукового ступеня кандидата або доктора наук та вченого звання старшого наукового співробітника нарівні з громадянами України.

Стаття 7. Гласність атестаційного процесу

1. Ніхто не може бути обмежений у праві на отримання в

Науковому центрі усної чи письмової інформації щодо результатів розгляду його дисертації.

2. Участь наукової громадськості в атестаційному процесі забезпечується шляхом публікації основних результатів дисертаційних досліджень у фахових виданнях, своєчасного обов'язкового розсилання автореферату дисертації, де викладено основні результати досліджень, до бібліотек, перелік яких встановлює ВАК, наукових установ і провідних фахівців з даної галузі науки та публікації в офіційних виданнях ВАК повідомлень про захист дисертацій.

3. Захист дисертацій у спеціалізованих дисертаційних радах відбувається з обов'язковим залученням офіційних опонентів прилюдно, крім випадків, передбачених Порядком присудження наукових ступенів, що затверджується Президією ВАК. Безпосередні учасники захисту та інші особи, присутні на відкритому засіданні ради, мають право робити письмові нотатки. В залі засідання здійснюється звукозапис із застосуванням стаціонарної апаратури, а також ведеться стенографування.

4. Офіційні опоненти, відомі своїми науковими досягненнями зі спеціальності, за якою подано дисертацію, науковці, призначаються спеціалізованою дисертаційною радою для оцінки рівня наукових результатів і розробок здобувачів та їх впровадження. Офіційний опонент несе відповідальність за об'єктивність та якість підготовленого ним відгуку. Вимоги до осіб, які можуть виступати офіційними опонентами, та до відгуку офіційного опонента встановлює ВАК.

Стаття 8. Мова атестації

1. Атестація в Україні провадиться державною мовою.

2. Застосування інших мов у атестаційному процесі здійснюється у випадках, визначених Порядком присудження наукових ступенів.

3. Особи, які не володіють або недостатньо володіють державною мовою, мають право користуватися в атестаційному

процесі рідною мовою та послугами перекладача.

Стаття 9. Самостійність спеціалізованих дисертаційних рад і незалежність експертів

1. Спеціалізовані дисертаційні ради здійснюють атестацію здобувачів самостійно. Члени Рад (експерти) при здійсненні атестаційного процесу незалежні від будь-якого впливу, нікому не підзвітні і підкоряються лише закону.

2. Гарантії самостійності Рад і незалежності експертів визначаються цим та іншими законами.

3. Органи та посадові особи державної влади, органи місцевого самоврядування, їх посадові особи, громадяни та їх об'єднання, а також юридичні особи зобов'язані поважати незалежність експертів і не порушувати її.

4. Експертам забезпечується свобода неупередженого вирішення питань атестації відповідно до їх внутрішнього переконання, що ґрунтується на наукових знаннях та вимогах закону.

5. Гарантії самостійності спеціалізованих дисертаційних рад і незалежності експертів забезпечуються: особливим порядком їх призначення, порядком здійснення атестаційного процесу, таємницею прийняття рішення, заборонаю втручання у здійснення експертизи.

РОЗДІЛ II. ОРГАНИ ДЕРЖАВНОЇ АТЕСТАЦІЇ

Стаття 10. Організаційні основи системи державної атестації

1. Систему органів державної складають Наукові центри та ВАК України.

2. Атестаційний процес у Наукових центрах забезпечується спеціалізованими дисертаційними радами та Вченою (Науково-технічною) радою установи при безпосередньому керівництві директора (ректора) Наукового центру.

3. Науково-методичне забезпечення та контроль атестаційного процесу в Україні здійснюється Президією ВАК

за допомогою інституту експертів ВАК та робочого апарату ВАК.

Стаття 11. Наукові центри

1. Право на присудження наукових ступенів надається виключно Науковим центрам, відомим своїми науковими досягненнями, які мають високий рівень кадрового та матеріально-технічного забезпечення для підготовки наукових кадрів вищої кваліфікації.

2. Підставами для надання права на присудження наукових ступенів є клопотання Наукових центрів до ВАК (перелік документів визначає ВАК). У клопотанні повинні бути обгрунтовані необхідність створення й доцільність функціонування спеціалізованої дисертаційної ради в даному Науковому центрі, а також гарантовані належні умови для її роботи.

3. Право на присудження наукових ступенів певного рівня та спеціалізації надається Науковому центру постановою Президії ВАК на 1-3 роки.

4. Керівник Наукового центру несе персональну повну правову та моральну відповідальність за організацію прийняття кандидатських іспитів у здобувача наукового ступеня, забезпечення принципового розгляду дисертації спеціалізованою дисертаційною радою, відповідність справи, яка подається до ВАК, встановленим нормам, своєчасність видачі здобувачам відповідних дипломів державного зразка.

Стаття 12. Вчена рада Наукового центру

1. Вчена рада Наукового центру є основною ланкою у визначенні напрямків фундаментальних та прикладних наукових досліджень, що здійснюються в установі.

2. Вчена рада Наукового центру формує склади всіх спеціалізованих дисертаційних рад, за якими установі надано право присудження наукових ступенів певного рівня та спеціалізації, контролює відповідність теоретичного рівня здобувачів та організації атестаційного процесу вимогам,

встановленим ВАК. Склади спеціалізованих дисертаційних рад, котрі сформовані у Науковому центрі, узгоджуються з ВАК.

3. Науковий ступінь присуджується рішенням Вченої ради Наукового центру на підставі клопотання спеціалізованої дисертаційної ради, затвердженого нею після прилюдного захисту дисертації.

4. Вчена рада з дозволу ВАК може присуджувати науковий ступінь зі спеціальності, яка не входить до переліку спеціальностей, за якими раді дозволено присуджувати науковий ступінь, якщо в Україні немає відповідних рад.

5. Вчені ради Наукових центрів присвоюють вчене звання старшого наукового співробітника в порядку, затвердженому ВАК.

Стаття 13. Спеціалізовані дисертаційні ради

1. Спеціалізовані дисертаційні ради є основною ланкою в системі атестації наукових кадрів вищої кваліфікації, створюються для проведення прилюдного захисту дисертацій здобувачами наукових ступенів.

2. Спеціалізовані дисертаційні ради утворюються рішенням Вченої ради Наукового центру та діють під її керівництвом. Членами ради мають бути авторитетні вчені, які активно проводять наукову роботу у відповідній галузі науки.

3. Спеціалізовані дисертаційні ради несуть відповідальність за обґрунтованість прийнятих ними рішень і покликані забезпечувати високий рівень вимогливості під час проведення атестації. Членами спеціалізованих дисертаційних рад можуть бути лише доктори наук. Як виняток, у кандидатських радах два члени, в тому числі учений секретар, можуть бути кандидатами наук.

4. Чисельний склад спеціалізованих дисертаційних рад формується так, щоб за кожною зі спеціальностей, за якими Науковому центру дозволено приймати до захисту дисертації, нараховувалося не менше 6 членів ради - штатних працівників Наукового центру (в тому числі тих, що зараховані на 0,5

ставки). Кожний фахівець має право брати участь у роботі не більше двох спеціалізованих дисертаційних рад.

5. Спеціалізована дисертаційна рада приймає дисертації до захисту та призначає офіційних опонентів, дозволяє друкувати автореферат та повідомлення про захист, проводить захист дисертацій, готує відповідні документи атестаційних справ і надсилає їх до ВАК.

6. Порядок роботи спеціалізованих дисертаційних рад регламентується відповідним Положенням, затвердженим ВАК.

Стаття 14. Вища атестаційна комісія України

1. ВАК є центральним органом державної виконавчої влади, підпорядкованим Кабінету Міністрів України.

2. ВАК реалізує державну політику в галузі атестації наукових кадрів вищої кваліфікації, здійснює керівництво організацією і контроль якості атестації, інспекційні перевірки відповідності проведених захистів вимогам Порядку присудження наукових ступенів і цього Закону, визначає вимоги до дисертацій та до здобувачів наукових ступенів, затверджує типові Положення про спеціалізовані дисертаційні ради і Порядок присудження наукових ступенів.

Стаття 15. Президія ВАК

1. Президія ВАК є постійно діючим органом в системі атестації, який утворюється в кількості 16 - 18 осіб для оперативного й узгодженого вирішення поточних питань, що належать до компетенції ВАК. Персональний склад Президії ВАК визначається Кабінетом Міністрів України.

2. Завданнями Президії ВАК є забезпечення організації атестаційного процесу, формування корпусу професійних експертів ВАК, здатних кваліфіковано, сумлінно й неупереджено здійснювати атестацію наукових кадрів, а також розгляд питань щодо дисциплінарної відповідальності експертів, офіційних опонентів та скасування рішень Наукових центрів про присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання та позбавлення права на присудження наукових

ступенів Наукових центрів, які порушують установлений порядок захисту або присуджують наукові ступені за роботи низької якості або особам, котрі виявили низький рівень наукової кваліфікації.

3. Президія ВАК затверджує переліки галузей науки та наукових спеціальностей, за якими Науковим центрам надається право присуджувати наукові ступені, персональний склад інституту експертів ВАК.

4. Члени Президії ВАК здійснюють свої повноваження на громадських засадах.

Стаття 16. Апарат ВАК

1. Апарат забезпечує безперебійне функціонування Президії, інституту експертів ВАК.

2. Апарат організує попередню експертизу атестаційних справ та дисертацій, проводить інспекційні перевірки відповідності проведених захистів вимогам Порядку присудження наукових ступенів та цього Закону, здійснює ведення Державного реєстру вчених із науковими ступенями України, оформлює та видає Вченим радам Наукових центрів бланки дипломів і атестатів.

Стаття 16. Інститут експертів ВАК

1. Для розгляду конкретних питань стосовно присудження наукових ступенів, надання висновків, підготовка яких потребує наукового забезпечення, при ВАК утворюється інститут експертів, який формується з числа висококваліфікованих фахівців у різних галузях науки згідно затвердженому Президією ВАК переліку наукових спеціальностей.

2. Порядок організації інституту експертів ВАК та форма їх діяльності (експертні ради, конфіденційні експерти тощо) визначаються положенням, яке затверджується Президією ВАК.

3. Інститут експертів ВАК забезпечує єдність вимог при атестації здобувачів наукових ступенів. На інститут експертів ВАК покладається проведення попередньої експертизи всіх атестаційних справ здобувачів і вибіркової контрольної

експертизи дисертацій.

4. ВАК може залучати до атестаційного процесу наукові організації за галузевою ознакою шляхом відправки дисертації на колективну рецензію (додатковий висновок).

РОЗДІЛ III. ОСОБЛИВІ ПИТАННЯ АТЕСТАЦІЙНОГО ПРОЦЕСУ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНО-ФІНАНСОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ АТЕСТАЦІЇ

Стаття 17. Види спеціалізованих дисертаційних рад

1. Система державної атестації будується за принципом спеціалізації.

2. Спеціалізацію дисертаційної ради визначає перелік спеціальностей і галузей науки, з яких рада має право приймати до захисту та проводити захист дисертацій. Одна рада може проводити захист дисертацій за спеціальностями, кількість яких не перевищує двох.

3. Статус спеціалізованої дисертаційної ради визначає її право на проведення захисту дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора чи кандидата наук.

Стаття 18. Переатестація фахівців

1. Переатестація вчених, які мають наукові ступені, присуджені їм в інших країнах, провадиться у Наукових центрах за дорученням ВАК.

2. Переатестація відбувається у відкритому для наукової громадськості режимі із запрошенням здобувача, відповідно із порядком, що визначається ВАК.

3. Рішення спеціалізованої дисертаційної ради щодо переатестації затверджує Вчена рада Наукового центру і видає вченому відповідний диплом.

Стаття 19. Позбавлення наукових ступенів

1. Розгляд питань щодо позбавлення наукового ступеня здійснюється на засіданнях спеціалізованої дисертаційної ради, виключно за наявності мотивованого клопотання, із

обов'язковим запрошенням причетної особи, відповідно із порядком, що визначається ВАК.

2. Рішення спеціалізованої дисертаційної ради про позбавлення наукового ступеня затверджується на засіданні Вченої ради Наукового центру, із обов'язковим запрошенням причетної особи.

3. За результатами розгляду питання про позбавлення наукового ступеня чи вченого звання Вчена рада Наукового центру надсилає всі матеріали справи до ВАК.

Стаття 20. Розгляд дисертацій, що містять державну таємницю

1. Особливості розгляду дисертацій, що містять державну таємницю, визначаються спільним рішенням Держкомсекретів та ВАК.

Стаття 21. Право на оскарження і розгляд апеляцій

1. Учасники атестаційного процесу та інші особи у випадках та у терміни, передбачені Порядком присудження наукових ступенів, мають право на апеляційне оскарження рішення спеціалізованої дисертаційної ради щодо присудження (позбавлення) наукового ступеня, яке розглядається за процедурами, визначеними ВАК.

2. Висновок спеціалізованої дисертаційної ради та інші супутні матеріали розглядаються на засіданні Вченої ради Наукового центру із обов'язковим запрошенням заявника. За результатами розгляду апеляції Вчена рада Наукового центру надсилає всі матеріали справи до ВАК.

3. Президія ВАК за необхідності може створювати апеляційну комісію з числа експертів ВАК та відомих у відповідній галузі науки вчених, які розглядають апеляцію та готують рекомендації для Президії ВАК.

Стаття 22. Система забезпечення функціонування органів атестації

1. Відповідно до діючого законодавства фінансування та належні умови для функціонування органів атестації й

діяльності експертів забезпечує держава.

2. Забезпечення діяльності органів атестації становлять заходи фінансового, матеріально-технічного, кадрового, інформаційного та організаційного характеру, спрямовані на створення умов для повного і незалежного здійснення атестаційного процесу.

3. Забезпечення діяльності Наукових центрів покладається на Національну академію наук України, Академію медичних наук, Українську академію аграрних наук, Академію педагогічних наук, Академію правових наук, Міністерство освіти і науки України, міністерства і відомства, що мають підпорядковані їм науково-дослідні установи і вищі навчальні заклади IV рівня акредитації та вищі навчальні заклади зі статусом національних.

Стаття 23. Реєстрація рішення Вченої ради у Державному реєстрі вчених

1. Президія ВАК розглядає рекомендації експертних рад ВАК щодо відповідності атестаційних справ здобувачів і дисертацій встановленим вимогам до порядку проведення та оформлення атестаційного процесу і погоджує реєстрацію рішення Вченої ради Наукового центру у Державному реєстрі вчених із науковими ступенями України та оформлення дипломів.

2. Президія ВАК може відмовити в реєстрації рішення Вченої ради у Державному реєстрі вчених із науковим ступеням за наявності виявлених порушень діючих норм і правил. На відповідні рішення Президії ВАК Вчена рада Наукового центру може подати апеляцію до ВАК, яка розглядається на спільному засіданні Президії ВАК разом із повноважними представниками Вченої ради із залученням експертів ВАК. Рішення такого засідання подальшому оскарженню, в тому числі й судовому, не підлягає.

Стаття 24. Оформлення і видача дипломів

1. Присудження наукових ступенів доктора або кандидата

наук датується днем прийняття рішення Вченою радою Наукового центру і набуває чинності з дня його реєстрації у Державному реєстрі вчених із науковими ступенями України, що ведеться у ВАК.

2. Присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника датується днем прийняття рішення Вченою радою Наукового центру і набуває чинності з дня його затвердження Президією ВАК.

3. Форми дипломів доктора і кандидата наук та атестату старшого наукового співробітника розробляє ВАК і затверджує Кабінет Міністрів України, здійснює ведення Державного реєстру вчених із науковими ступенями України, оформлює та видає Вченим радам Наукових центрів бланки дипломів і атестатів.

4. Диплом доктора або кандидата наук чи атестат старшого наукового співробітника вручає директор (ректор) Наукового центру, в якому захищалася дисертація або який подавав клопотання про присвоєння вченого звання.

5. Порядок оформлення і видачі дипломів, а також їх дублікатів, і ведення Державного реєстру вчених з науковими ступенями України визначається ВАК відповідними нормативними актами.

Стаття 25. Кандидатські іспити

1. Здобувач наукового ступеня кандидата наук складає кандидатські іспити із спеціальності, за профілем якої підготовлено дисертацію, і спеціальних розділів філософії (теорія пізнання і філософські проблеми відповідної галузі наук). Програми відповідно до спеціальностей визначають спільно ВАК і Міносвіти.

2. Кандидатські іспити приймаються, як правило, у наукових центрах, де передбачається захист дисертації. Порядок формування і роботи екзаменаційних комісій визначає Міністерство освіти і науки.

3. Відповідальність за організацію та проведення

кандидатських іспитів покладається на Вчену раду Наукового центру.

Стаття 26. Засади фінансування атестаційного процесу

1. Фінансування атестаційного процесу в Україні здійснюється за рахунок коштів Державного бюджету України та інших надходжень, що не суперечать чинному законодавству України.

2. Наукові центри, в яких створено спеціалізовані дисертаційні ради, оплачують витрати, пов'язані із функціонуванням таких рад, оформляють атестаційні справи та засвідчують своїми печатками відповідні дипломи докторів і кандидатів наук, атестати старших наукових співробітників.

3. Керівники Наукових центрів забезпечують створення належних умов для роботи спеціалізованих дисертаційних рад.

4. Кошти на оплату праці офіційних опонентів та їх відрядження, друкування автореферату може надавати організація, де працює чи до якої прикріплений для проведення наукових досліджень здобувач.

5. Норми оплати праці офіційних опонентів та експертів ВАК визначають ВАК і Мінпраці України.

Стаття 27. Друковані органи ВАК

1. ВАК має офіційні друковані органи, в яких публікуються матеріали атестаційної практики України та інші матеріали з питань організації діяльності органів атестації, зокрема повідомлення про захист кандидатських і докторських дисертацій.

РОЗДІЛ IV. ПРИКІНЦЕВІ ПОЛОЖЕННЯ

Даний закон набуває чинності через шість місяців після його опублікування.

ВАК у тримісячний термін має привести свої нормативні правові акти у відповідність з даним Законом.

Наукове видання

*СЕРГІЄНКО Валерій Ігоревич,
ЖИЛЯЄВ Ігор Борисович,
ТОРКАТЮК Володимир Іванович*

**Атестація
наукових кадрів вищої кваліфікації в Україні:
проблеми і рішення**

Видання здійснено в авторській редакції

Редактор: М.З. Аляб'єв

Коректор: З.І. Зайцева

Комп'ютерна верстка *Жиляєва Л.Б.*

План 2006, поз. 172

Підп. до друку 23.10.2006.	Формат 60х84/16.	Папір офісний.
Друк на ризографі.	Умовн.-друк. арк. 9,8	Обл.-вид. арк. 10,3
Тираж 300 прим.	Замовл. №	

61002, Харків, ХНАМГ, вул. Революції, 12
Сектор оперативної поліграфії ІОЦ ХНАМГ,
61002, Харків, вул. Революції, 12